

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Filozofická fakulta

**Proměny československé emigrace v letech
1948–1989**

Diplomová práce

Brno 2007

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Libor Vykoupil, Ph.D.

Vypracovala:

Michaela Tvrdíková

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a použila jen prameny uvedené v seznamu literatury, který je v práci uveden.

Souhlasím, aby práce byla uložena na Masarykově univerzitě v Brně v knihovně filozofické fakulty a zpřístupněna ke studijním účelům.

Na tomto místě bych chtěla poděkovat PhDr. Liboru Vykoupilovi, Ph.D. za vedení této diplomové práce, za zajímavé připomínky, postřehy a nápady. A také mému manželovi, Mgr. Janu Tvrdíkovvi, jenž mi byl velkou oporou i rádcem při psaní této práce.

Obsah

<u>1. Úvod</u>	5
<u>2. Stručná historie uprchlíků z českých zemí</u>	8
<u>3. Historické události z let 1945–1948 a jejich význam pro další vývoj Československa</u>	13
<u>4. Základní informace k emigračním vlnám v letech 1948–1989 v ČSR</u>	20
<u>4.1. Obecná charakteristika první uprchlické vlny 1948–1968</u>	20
4.1.1. Způsoby překonávání státní hranice	24
4.1.2. Situace ve sběrných táborech	26
4.1.3. Asimilační procesy	29
<u>4.2. Obecná charakteristika druhé uprchlické vlny 1968–1989</u>	32
<u>4.3. O politicích, kteří neměli kde vládnout 1948–1989</u>	37
<u>4.4. O spisovatelích, kteří nesměli publikovat 1948–1989</u>	52
<u>4.5. Umělci 1948–1989</u>	77
4.5.1. Hudba	79
4.5.2. Film	84
4.5.3. Výtvarné umění	92
<u>4.6. O vojácích, kteří nemají vlast, již by mohli bránit 1948–1989</u>	93
<u>4.7. O ženách, které se ve světě neztratily 1948–1989</u>	103
<u>5. Postoj vlády k emigrantům v letech 1948–1989</u>	116
<u>6. Srovnání emigračních vln v letech 1948 a 1968</u>	119
<u>7. Závěr</u>	129
<u>8. Seznam pramenů a literatury</u>	130
<u>9. Resumé</u>	134

1. Úvod

Základní motivem, který mě dovedl k tématu mé diplomové práce, byla touha blíže poznat osudy Čechoslováků, kteří pod vlivem historických událostí dvacátého století opustili svou vlast. Poněvadž komplexní zpracování tématu emigrace z českých zemí by výrazně překročil požadavky na rozsah diplomové práce, rozhodla jsem se omezit svou pozornost pouze na emigrační vlny po roce 1948 a 1968.

Impulsem, který mě přivedl k tomuto tématu byla četba knihy Jana Nováka, která pojednává o životních osudech bratří Mašínů a jejich přátel, již se za hranice museli doslova prostřílet. Tento smrtelně nebezpečný přechod železné opony mě donutil zamyslet se nad tím, proč byly tisíce lidí ochotny podstoupit doslova riziko ztráty vlastního života, a co je k tomuto nejistému kroku přivedlo. Pokusím se poodhalit život emigrantů, jejich pohnutky, důvody útěku, kontakty v cizině, činnost v zahraničí, a také to zda věřili tomu, že se jednou vrátí do svobodné vlasti.

K událostem, které se staly během (nekonečně) dlouhých čtyřiceti let totality, je ještě spousta nevyřešených otázek a odpovědí, přičemž nejvíce bílých míst se objevuje v tématech souvisejících s nuceným odchodem obyvatel našich zemí, ať už těch, kterým šlo o holý život, či ostatních, kteří nesplňovali podmínky pro vstup do komunistické strany a proto byli donuceni odejít do exilu. Ať už se jedná o tzv. „vítězný únor“ 1948, který byl dovršením Stalinova plánu na ovládnutí sféry vlivu ve východní Evropě, či o 21. srpen 1968, jenž byl dalším černým dnem v dějinách Československé republiky, vždy tu byla možnost rozhodnout se sám za sebe a odejít do zahraničí, či zůstat a být násilně vlečen nastalými událostmi, aniž by kdo tušil, co se bude dít. Třetí možností bylo sloužit režimu.

Opustit Československo v letech 1948–1989 se rozhodlo až půl milionu lidí, což představuje 3,5% obyvatelstva. Události, které tyto emigrační vlny vyprodukovaly, byly zásadní jak pro nás, tak i pro okolní státy. Jedním z důsledků únorového puče bylo vytvoření obraného paktu NATO (1949), neboť se západní mocnosti začaly obávat o osud celé Evropy, protože revoluce v Československu dávala jasný varovný signál před rudým nebezpečím z Východu. Další zásadní událostí byla srpnová invaze v roce 1968 a vstup vojáků Varšavské smlouvy na naše území. Tomuto zásahu zvenčí předcházely události tzv. *Pražského jara*, při kterém pozvolna roztávaly ledové kry tehdejšího režimu pod maskou nastolení nového socialismu s lidskou tváří. Ve svobodném světě vyvolaly tyto události poprask – více méně však

pouze mediální – ale konkrétní pomoci jsme se nedočkali, neboť v době studené války by jakékoli zakročení proti zájmům SSSR mohlo znamenat vážnou trhlinu v již tak vratké situaci na poli mezinárodních vztahů. Ke změně režimu dochází až vlivem událostí ze 17.11.1989.

Hlavním úkolem je srovnání těchto dvou migračních vln z hlediska počtu uprchlíků, jejich složení, cílových zemí, postoje čs. vlády k nim, jejich vzájemné komunikace, činnosti v exilu, aktivity v čs. exilových organizacích atd.

Je složení emigrace těchto dvou vln víceméně podobné či zcela odlišné? Máme za to, že většinou odcházeli do zahraničí občané, kteří patřili k elitě národa, špičkoví nekomunističtí politici, lékaři, umělci, letci, jež bojovali na Západě.

Vzhledem k vysokým počtům emigrantů, jsem vyčlenila pouze několik skupin, na kterých bude možné ukázat, jakou proměnu prodělaly v letech 1948–1989. Budu se zabývat 1. politiky; 2. novináři; 3. bývalými zahraničními vojáky; 4. umělci a 5. ženami. Kritériem výběru konkrétních skupin (i jednotlivých osobností) byl význam jejich působení v exilu, jelikož se velkou měrou zasadili o to, aby se i v době, kdy je Československo obeháno ostnatým drátem, vědělo o naší zemi v zahraničí.

Diskuze pramenů a literatury

Ačkoli jsou otázky související s emigrací v Československu v letech 1948–1989 velmi složité a problematické, musíme konstatovat, že jim není věnována ani zdaleka taková pozornost, jakou by si zasluhovaly. Odborný historický zájem o důvody, motivy a specifika emigrace z Československa v letech 1948–1989 byl v tomto období systematicky utlumován, ba místy bylo téměř nemožné o problému exilu publikovat jakoukoli stať. Vzniklá propast nemohla být zacelena exilovými vědeckými pracovníky – jakkoli se o to někteří velmi snažili, a podařilo se jim udržet alespoň nějakou kontinuitu československé historie. V zahraničí se této problematice v letech 1948–1989 dotýkají někteří významní exulanti, kteří však neměli dostatečné množství archivních materiálů.

Avšak přejděme ke konkrétním jménům a knihám, ze kterých v této práci vycházíme. Knihy, které byly napsány v období 1948–1989 v zahraničí, vyšly v některém z exilových nakladatelských domů, anebo jsou vydány až po roce 1989 v České republice (respektive v Československu). Avšak podstatná většina prací věnovaných historii za vlády totalitního režimu vychází z pera předních exilových pracovníků právě až v devadesátých letech.

Jedním z nejdůležitějších materiálů, který se zabývá osudy čs. uprchlíků, je práce Jožky Pejskara – *Poslední pocta*. Zde se mu podařilo zachytit nejen životní peripetie emigrantů,

ale nacházejí se zde i příspěvky z různých exilových časopisů, osobní svědectví jednotlivých osobností, způsoby útěku nebo také nekrology, vše uzpůsobeno tomu, aby byla dokreslená atmosféra doby. Další Pejskarovy knihy, v nichž podrobněji rozpracovává některé zajímavé osudy načrtnuté v *Poslední poctě*, vycházejí v publikacích *Útěky železnou oponou* a *Pronásledování vlastenci*. Jeho *Poslední pocta* patří ke klenotům, jež v exilu vznikly, neboť Jožka Pejskar podal nadlidský výkon tím, že všechny tyto informace sesbíral a uspořádal sám, přičemž se této práci věnoval od roku 1978 až po vydání posledního svazku roku 1994. Jelikož jsou zde zpracovány informace o jednotlivých zemřelých emigrantech v letech 1948–1994, je logické, že informace k druhé emigrační vlně nejsou dostačující, což je samozřejmě dáno tím, že většinou žili déle než do roku 1994. Musíme konstatovat, že nebyl nalezen s *Poslední poctou* srovnatelný pramen o emigrantech po 1968.

Nejdůležitějším pramenem pro zkoumání druhé uprchlické vlny tedy představuje kniha Emmy Jarošové – *Mezi starou a novou vlastí*, což je v podstatě kronika uprchlického tábora, v níž se autorce podařilo ojedinělým způsobem zachytit atmosféru v tomto meziprostoru uprchlického tábora.

Otázkou emigrace se zabýval též přední exilový novinář Pavel Tigrid, jenž formuloval své názory a postoje k této otázce v knize *Politická emigrace v atomovém věku*, která patří k základním pracím na toto téma. V devadesátých letech se tímto fenoménem zabýval Jan Filípek v knize *Odlesky dějin československého exilu*, kde zkoumá fenomén emigrace z pohledu exulanta roku 1948. A také knihu *Ve stínu šibenice*, kde popisuje svůj životní příběh. Josef Josten se v publikaci *Československo žaluje – Oh my country*, věnuje podrobněji historickým událostem v Československu 20. století.

Do zkoumání archivních materiálů se pustil také Bořivoj Čelovský, jež přispěl zpřístupněním informací o počátcích emigrace v knihách – „*Emigranti*“ *dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948*, *Uprchlíci „po vítězném únoru“* a *Politici bez moci*. Přičemž se prioritně zabývá politickými špičkami v exilu a jejich korespondencí.

Faktické informace čerpáme ze slovníku *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Z prací, jež vznikly na počátku 21. století jsou to knihy, které byly vydány u příležitosti výstavy *Český a slovenský exil 20. století*. Iniciátorem výstavy, která se zabývá všemi emigračními vlnami, byl Jan Kratochvíl. Největší pozornost je zde věnována emigrantům pounorovým, ačkoli je to skupina, která je nejlépe zpracována, musíme brát ohledy na skutečnost, že posrpnová vlna se uskutečnila před 40 lety, tudíž je teprve nutno podrobně zpracovat všechny archivní materiály.

Před dvěma měsíci byl zprovozněn server i – badatelka, který řídí Úřad pro zahraniční styky a informace. Zde se nacházejí archivní materiály z let 1948–1989, přičemž se tento důležitý zdroj každým dnem rozrůstá. Některá důležitá fakta se nám podařilo dohledat právě zde.

Z dalších internetových zdrojů jmenujme Československé dokumentační středisko, kde se nachází základní seznam významných uprchlíků z let 1948–1989. Dále je to příspěvek Jiřího Pernese – „Stručný přehled dějin československého demokratického exilu 1948–1989“, který se nachází na stránkách Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

2. Stručná historie uprchlíků z českých zemí

Motto: „Homo migrans“ existuje stejně dlouho jako „Homo sapiens“, neboť pohyb z místa na místo patří k podmínkám lidského bytí podobně jako zrození, nemoci a smrt.¹

Historie uprchlíků z našich zemí je velmi zajímavý fenomén, který má mnoho podobných rysů (důvody útěku, výběr hostitelské země atd.), neboť historie se v určitých intervalech neustále opakuje. Samozřejmě, že každá doba má své specifické důvody, jež jsou zapříčiněny konkrétními historickými událostmi, ale i přesto lze najít podobné důvody a příčiny v jednání emigrantů, ať už se mluvíme o století sedmnáctém či dvacátém.

Na začátek se pokusíme o definici základních pojmů, s nimiž budeme v celé práci operovat. Jedná se nám především o vymezení rozdílů mezi – emigrací a exilem respektive mezi termíny – emigrant a exulant. Hranice mezi nimi je totiž velmi nejednoznačná, neboť obě definice do určité míry splývají a z toho vyplývá četná různorodost při odpovědích na tuto otázku. Rozdílnost názoru vychází především z toho, že každý jednotlivec, jež se o to pokouší objasňuje tuto definici v závislosti na jeho osobním vnímání problému a také na konkrétní situaci. V encyklopedii Diderot (1996) nalezneme následující vysvětlení: exil je vyhnanství, vypovězení či vynucený pobyt v cizině; emigrace je brána jako dobrovolné nebo nucené vystěhování do ciziny převážně z politických důvodů. Jiný pohled nastiňuje Stanislav Brouček, který ve svém článku „Zpráva ředitele ústavu pro etnografii a migraci po 2. světové válce“ píše o třech odlišných pojmech, přičemž se zabývá výhradně těmi, které byly chápány pouze v souvislosti s českými dějinami:

Vystěhovalectví – chápe se jako legalizovaný pobyt za hranicemi českých zemí.

Emigrace – bývá připisován vedle motivu ekonomického především motivu politickému.

Exil – specifický typ emigrace vynucené především politickým tlakem² (únor 1948, srpen 1968). Takže podle něj tyto pojmy jsou natolik podobné, že dokonce exil chápe jako odnož emigrace.

Můžeme tedy říci, že emigrace je rozhodnutí dobrovolné, kdežto exil lze chápat jako vynucenou emigraci. Emigrant odešel dobrovolně do cizí země, na vlastní zodpovědnost, podle svého přesvědčení, ať už ho vedly důvody ekonomické či politické. Exulant je nucen odejít, neboť mu hrozí ztráta vlastního života, či ztráta svobody. Také se to týká těch případů, kdy se exulant nesmí vrátit zpátky do vlasti, ačkoli by chtěl (situace v sedmdesátých letech 20. století v Československu). Mohla bych uvést mnoho různých odlišných definicí a opisů, jež by mohly přesně ukázat nuance mezi těmito pojmy, avšak s definicí vyřčenou Karlem Krylem mohu plně souhlasit: „*Exil je něco jiného než emigrace – a rozhodně něco jiného než krajanství. Exil je cílevědomá práce za osvobození země, ze které jsme odešli, povětšinou nedobrovolně – ale s úmyslem přijít z pět a udělat pro to maximum. Pamatuju si na lidi, kteří stáli na rohu ulice a vybírali na fond Charty. Kterí jezdili po rodinách a sbírali peníze, které posílali do Československa.*“³

Člověk, který přechal do náruče cizí země, aniž by věděl, jak bude přijat, odcházel až ve chvíli, kdy již neměl jinou možnost. Odcházel s vědomím, že udělá vše proto, aby se vrátil co nejdříve zpět, neboť opustit rodnou zemi, rodinu, přátele, zázemí vyžaduje velkou vůli k životu a mnoho odvahy a odhodlání. Žádný uprchlík nemá v cizí neznámé zemi na různých ustláno.

Jak už bylo řečeno, emigrace má v našich dějinách nezastupitelné místo, zvláště ve 20. století. Pro naše země je typické, že ve středověku a novověku byly důvody pro emigraci náboženského rázu. V takové situaci museli zemi opustit lidé, kteří nebyli ochotni změnit své vyznání, i když to byla jediná možná záchrana před nuceným vystěhováním. Ať už lidé odcházeli do zahraničí z jakýchkoliv důvodů, je zřejmé, že k masivnějším emigračním vlnám dochází až v sedmnáctém století – po bitvě na Bílé Hoře, jež sice trvala pouhé tři hodiny, ale přesto poznamenala osud našeho národa na několik století. I z doby předešlé se vyskytují případy odchodu za hranice, ale jednalo se především o malé skupinky či jednotlivce.

Zmapujme tedy nejdříve první velkou migrační vlnu tzv. „pobělohorskou emigraci“. Podle Josefa Pekaře odešla v průběhu třicetileté války asi jedna pětina až jedna čtvrtina obyvatelstva z našich zemí. Podle dílčích údajů odešlo v letech 1620–1650 asi 36 000 rodin, což

¹ Bade, Klaus J.: *Evropa v pohybu*. Mnichov: LN 2004, s. 7.

² Brouček, Stanislav: „Zpráva ředitele ústavu pro etnografii a migraci po 2. světové válce.“ <http://www.mvcr.cz/azyl/integrace2/nks01/prispevek8.pdf>, (dne 26.3. 2007).

³ Čermák, Miloš: *Půlkacíř*. Praha: Academia 1993, s. 117.

je asi 120 000–150 000 lidí. Údaje se samozřejmě liší a nejvyšší odhady hovoří o počtu 200 000 lidí⁴. Důvodem k odchodu byla především nechuť se rekatolizovat či obavy z trestu za protihabsburské vystoupení. Uprchlíci ovšem neztráceli naději, že se brzo navrátí, a že jejich odchod je jen dočasný, jako mezník svého návratu vnímali porážku Habsburků, ke které však nedošlo.

Pobělohorská emigrace směřovala do sousedních států, a to především do zemí kurfiřta saského: „/.../ bylo zvláštní hrou osudu, že tak velký podíl Čechů hledal útočiště v zemi hlavního zrádce a protivníka českých nadějí.“⁵ Nebo byli roztroušeni v zemích s protihabsburskou orientací. Emigrace tedy směřovala jak do Polska a na Slovensko, tak do zemí vzdálenějších – Holandska, Francie, Anglie či Švédska. Hlavní vlna emigrantů z měst začala opouštět své domovy od roku 1624, emigrace šlechty následovala v letech 1627 až 1628 (Obnovené zřízení zemské vešlo v platnost v Čechách roku 1627, na Moravě pak 1628). Představitelé stavovského odboje se uchýlili do zahraničí mnohem dříve – již roku 1620 s králem Fridrichem, v čele s hrabětem Jindřichem Matyášem z Thurnu.⁶

Nejvýznamnějšími emigranty byli především političtí představitelé, ať se jedná o Karla st. ze Žerotína, Václava Hollara, Pavla Skálu ze Zhoře, Pavla Stránského či prvního slavného vystěhovalce do Ameriky, Augustina Heřmana⁷. Nejvýznamnějším emigrantem tohoto období byl J. A. Komenský, který byl zářným příkladem našich uprchlíků z řad inteligence, kteří působili za hranicemi země a dosáhli zde mimořádného úspěchu. I tentokrát to byly z velké části lidé z řad inteligence, kteří museli být schopni se v zahraničí uplatnit a postarat se o sebe, proto potřebovali především znalosti jazykové, jež chyběly málo vzdělanému obyvatelstvu.

Následující období pod nadvládou Habsburků se jevílo jako klidné a stabilizované, tudíž odcházejí pouze jednotlivci či příslušníci utlačovaných menšin, především Židů, jejichž pohnuté osudy jsou ještě daleko komplikovanější než osud kteréhokoliv jiného národa. První polovina století devatenáctého byla ve znamení migrace v rámci habsburské monarchie – převážně do hlavního města Vídně. Situace se radikálně změnila až v polovině 19. století, kdy se po roce 1848 uvolnilo postavení rolníků – díky zrušení poddanství, respektive po úpravě předpisů o vystěhovalectví z roku 1851⁸ – a ti se poté začali masově stěhovat, doufajíce ve zlepšení svého ekonomického postavení.

⁴ Vykoupil, Libor: *Slovník českých dějin*. Brno: J. Zirkus 2000, s. 163.

⁵ Tamtéž, s. 242.

⁶ Tamtéž, s. 163.

⁷ Tamtéž, s. 164.

⁸ Vaculík, Jaroslav: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. Brno: MU 2002, s. 10.

Jedná se o emigraci z ekonomických důvodů, jež časově zahrnuje období od 19. století do první poloviny 20. století. V souvislosti s tím se také v 70. letech 19. století začíná rozmáhat emigrace do USA. Vliv na to měly politické události z prosince 1867, kdy bylo dosaženo dualistického uspořádání a vyhlášení Rakousko–Uherska. Neméně přispěla skutečnost, že skončila americká občanská válka (1861–1865). Amerika představovala v té době skutečně zemi neomezených možností, která nabízí práci, byt a stravu pro každého, což bylo hlavním lákadlem pro nespokojené obyvatele habsburské monarchie. Předpokladem k uskutečnění tohoto kroku do neznáma byl nemalý počáteční kapitál, bez kterého nebylo možné opustit kontinent; tím odpadlo výrazné procento zájemců o pobyt za oceánem.

Do první světové války se z českých zemí vystěhovalo asi 1,2 mil. osob, z toho byl milion Čechů. Přibližně 400 tis. osob odešlo do Dolního Rakouska, skoro stejný počet do USA, asi 200 tis. do Německa, menší počty do Uher, Rakouska a na Balkán.⁹

Celé dvacáté století je poznamenáno okupací našich zemí, přičemž si roli okupantů vyzkoušely celkem tři mocné státy v Evropě. Nejprve se jednalo o Rakousko–Uhersko, které ovládalo naše země od roku 1526 až do skončení 1. světové války. Druhou mocností je Hitle-rova Třetí říše, která Československo pohltila ještě před vypuknutím 2. světové války. Posledním z velké trojice je Sovětský svaz, jenž nás začal nenásilně ovládat již po skončení 2. světové války, přičemž využívá příležitosti, aby naši zemi v době poválečné (pro komunistický režim ideální prostředí pro zrod revoluce), zcela začlenil do sféry svého vlivu a nepustil nás z ní po čtyřicet let.

Ať už byly původní motivy našich okupantů jakkoli odlišné, pro zabránění a využití našeho území měli podobné důvody. České země měly vždy silné postavení na průmyslovém poli. Nacházely se tu tři čtvrtiny těžby černého uhlí, 60% kovoprůmyslu, 70% báňského, 92% sklářského, 87% potravinářského a 75% chemického průmyslu monarchie.¹⁰ Roku 1914 představovala zbrojní výroba v českých zemích tři čtvrtiny produkce podunajské říše. Tato procenta zcela zřetelně dokazují, jak potřebné byly naše země pro válečnou mašinerii a tím pádem pro všechny tyto mocnosti. Další faktem je důležitá strategická poloha, a jak říkal Otto von Bismarck: „.../ musí se Němci stát nejprve pány Prahy, chtějí-li být také pány Varšavy, Bělehradu, Paříže, Bruselu a také Charkova a Smolenska.“¹¹

Emigrace na počátku 20. století je emigrací ekonomickou, neboť politická situace byla relativně stabilní, pro některé až příliš neměnná a konzervativní. Doba vládnutí Františka Jo-

⁹ Tamtéž, s. 10.

¹⁰ Šajtar, Jaroslav: „Kdo držel Rakousko?“ In. *Reflex* 43, 26. října 2006, s. 16.

¹¹ Kalvoda, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno: Dílo 1999, s. 181.

sefa II. (1848–1916), se také značnou měrou podepsala na rozpadu Rakouska–Uherska, neboť soužití tolika odlišných národů v jedné říši byl stav na začátku 20. století neudržitelný.

Situace se mění v důsledku první světové války. Jedná se nejprve o emigraci masarykovsko-benešovsko-štefánikovskou, kterou lze považovat za emigraci vítěznou, neboť díky jejímu působení se naše země dostaly z područí Rakouska–Uherska a též se úspěšně vrátila do rodné země. Ke vzniku Československa přispělo mnoho jiných faktorů, musíme jmenovat především legionáře, kteří se svým působením v zahraničních armádách (počet legionářů se odhaduje na 100 tisíc) přispěli k poražení Německa a jeho spojenců.

Další vlna emigrace přichází koncem 30. let 20. století v důsledku ohrožení Československa nacistickým Německem. Emigraci volili zvláště Židé, ale i antifašisté a podnikatelé, kteří se obávali o svůj majetek.¹² Nejvýrazněji se to projevilo po podpisu mnichovské dohody a po nacistické okupaci započaté 15. března 1939 a posléze s nástupem, druhé světové války.

Nejprve převažovala emigrace hospodářská – šlo o jednotlivce z obchodu či průmyslu, studenty, vědce nebo hromadnou židovskou emigraci. Další odlišnou skupinu představovali komunisté, ti odcházeli z Protektorátu až po dohodě s vedením strany (SSSR, Polsko, Francie).

Ještě před vypuknutím 2. světové války se v únoru 1939 do emigrace vydává Edvard Beneš, který v anglické emigraci zůstal až do roku 1945. Ovšem po vzniku *Protektorátu Čechy a Morava* se ocitá v čele emigrace a vstupuje do aktivního boje za navrácení samostatnosti.¹³ Díky jeho velikému úsilí již v červenci 1940 britská vláda uznává československou exilovou vládu v čele s prezidentem Benešem, ačkoli prezidentem *Protektorátu Čechy a Morava* byl Emil Hácha. Mezitím se Edvard Beneš pokouší emigraci organizovat – má zájem o to, aby do zahraničí emigroval co největší počet vojáků a důstojníků – z celkového počtu 1 211 osob, které emigrovaly přes Polsko do Francie, bylo 489 letců a 702 příslušníků pozemních jednotek. Tito emigranti tvořili základní pilíř druhého národního odboje – bojovali v RAF, na západní i na východní frontě.¹⁴

I tentokrát se zdá, že Benešova emigrace byla úspěšná a přinesla své ovoce, čas měl ovšem ukázat, že Benešova „vědecká politika“, nefunguje podle jeho výpočtů a představ.

Takto vypadala situace na konci 2. světové války. Informace k dalším emigračním vlnám se nacházejí v další kapitole, před tím se budeme zabývat politickou situací, jež jí předcházela.

¹² Vykoupil, Libor: *Slovník českých dějin*. Brno: J. Zirkus 2000, s. 164.

¹³ Budinský, Libor: *Deset prezidentů*. Praha: Knižní klub 2003, s. 55.

¹⁴ Vaculík, Jaroslav: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. Brno: MU 2002, s. 29n.

3. Historické události z let 1945–1948 a jejich význam pro další vývoj Československa

V letech 1939–1945 probíhal na mnoha místech po celém světě, již druhý ničivý válečný konflikt, který zásadně poznamenal všechny zúčastněné státy. Celý svět se tak musel vyrovnat s otřesnými následky druhé světové války. Čechy, Moravany a Slezany využívala Třetí říše k válečným potřebám jako levnou pracovní sílu. Továrny na území *Protektorátu Čechy a Morava* byly často uzpůsobeny výrobě zbraní. Přesto nebo právě proto se náš stát po skončení války ocitl v celosvětovém hodnocení na 10. místě z hospodářského a ekonomického hlediska.

Sovětský svaz se i po druhé světové válce držel své koncepce uskutečnění světové revoluce, a proto ještě v průběhu války uzavřel velmi výhodnou smlouvu s Československem a jeho hlavním představitelem, prezidentem Edvardem Benešem, aby mohl posléze zařadit naši republiku do sféry svého vlivu. Beneše si vybrali z toho důvodu, že ostatní politikové, kteří sestavovali vládu v Londýně, byli antikomunisté.

S politikou Edvarda Beneše směřování na Východ se neztotožňovala skupina okolo generála Lva Prchaly, dr. Štefana Osuského a Petra Prídavka, kteří působili v exilu v Londýně a označovali Beneše za „*samozvaného vůdce odboje a diktátora*“.¹⁵ V lednu 1944 protestují proti uzavření československo–sovětské smlouvy a o rok později vydali prohlášení k národu, kde varovali před důsledky Benešovy politiky. Beneš se ovšem s touto skupinou odporu vypořádal po svém. Lev Prchala byl roku 1945 zbaven hodnosti armádního generála a do vlasti se po 2. světové válce již nevrátil a jeho spolupracovníky čekal podobný osud.¹⁶

Politická situace se nevyvíjela podle našich představ, neboť Československo nenavázalo na vývoj před druhou světovou válkou, jelikož rozhodování o poválečném vývoji Československa již nebylo v jeho rukou. Beneš svou politiku vysvětlil následovně: „*Musíme se spolehnout z 50% na Západ, z 50% na Východ a ne ze 100% na Západ.*“¹⁷ Jenomže, když se zpětně podíváme na tuto politiku v praxi, shledáme, že Edvard Beneš ve snaze zabránit opakování událostí z Mnichova 1938 a získat lepší mezinárodní postavení a záruky územní celistvosti a bezpečnosti Československého státu, se rozhodl spolehnout se po válce ze 100% na Východ. Byl však zrazen podruhé.

¹⁵ Kalvoda, Josef: *Role Československa v Sovětské strategii*. Kladno: Dílo 1999, s. 194.

¹⁶ Například Štefan Osuský byl po roztržce z Benešem roku 1942 zbaven všech svých funkcí (ministr a člen Státní rady v Londýně, člen československého národního výboru v Paříži atd.). Po válce se již do vlasti nevrátil a usídlil se v USA, kde po roce 1948 pomáhal poúnorovým exulantům, kteří se sdružili v RSČ.

V prosinci 1943, když se Beneš chystal na cestu do Moskvy, aby podepsal Česko-Sovětskou smlouvu, řekl novinářům: „.../ svou cestu do Sovětského svazu pokládám za vrcholný krok v boji Československa za nezávislost.“¹⁸ Následný vývoj měl ukázat, jak hluboce se tehdy mýlil. 12. prosince 1943 tedy dochází v Moskvě k podpisu smlouvy s J. V. Stalinem. Jedná se o Smlouvu přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československem a Sovětským svazem s dvacetiletou platností.¹⁹ Podpisem se zavázal k tomu, že bude všechny důležité otázky týkající se Československa konzultovat právě s vedením v Moskvě, čímž v zásadě otevřel cestu k budoucí ztrátě státní suverenity Československa.

Edvard Beneš po skončení války sestavil novou vládu, ne však v Londýně, kde strávil značnou část své emigrace, ale na přání J. V. Stalina v Moskvě. Vláda byla tedy ustavena v polovině března 1945, přičemž byla zřízena Národní fronta a jejím předsedou se stal Klement Gottwald. Vládní program byl schválen 5. dubna v Košicích.²⁰ Hlavními body byly tyto: spojenectví se SSSR v oblasti zahraniční politiky, zřízení národních výborů v obcích a okresech, vyhnání sudetských Němců a Maďarů, stíhání válečných zločinců a kolaborantů s německými okupanty, a hlavně potlačení pravicových a středových politických stran.

Československo se po 2. světové válce stalo jednou z „lidových demokracií“. Jednalo se o dvoufázovou revoluci, jejíž první fází je revoluce národní a demokratická, a druhou pak revoluce socialistická. Aby mohla být dokonána tato přeměna v socialistickou společnost, na niž navazuje cesta ke komunismu jako takovému, musela strana získat vysoké procento hlasů v nastávajících volbách (26. května 1946). Předpokladem byla právě absence mnoha nepovolených stran, zejména pravicových. První poválečné volby přesto považujeme za regulérní, v zásadě totiž nedošlo k zásadnímu porušení zásad svobodných voleb. Proto je zarážející, jak dobře si komunistická strana vedla²¹. Po volbách měla tedy vítězná KSČ v Čechách a na Moravě 40 procent hlasů, kdežto na Slovensku vyhrála Demokratická strana s 62 procenty hlasů.

Výsledky voleb na Slovensku byl pro komunisty naprostým fiaskem. Proto se zaměřili na likvidaci Demokratické strany. „Příležitost“ se KSČ naskytla až v srpnu roku 1947, kdy byla vyvolána tzv. Obuchova aféra.²² Státní bezpečnost „odhalila“ v polovině září 1947 spik-

¹⁷ Hanak, Harry: „President Beneš, Britové a budoucnost Československa 1939–1945“. In: *Historie a vojenství* 1/1995, s. 18.

¹⁸ Tamtéž, s. 179n.

¹⁹ Původně měla tato smlouva platnost pouze pět let, ale vzápětí byla prodloužena na 20 roků.

²⁰ Kalvoda, Josef: *Role Československa v Sovětské strategii*. Kladno: Dilo 1999, s. 224n.

²¹ Pro srovnání – čeští komunisté získali 93 křesel, slovenští komunisté 21, sociální demokraté 37, Slovenská strana práce 2 hlasy, národní socialisté 55 křesel, lidová strana 46, slovenská demokratická strana 43 mandáty a Slovenská strana slobody 3 hlasy.

²² Otto Obuch byl tajemníkem Jána Ursínyho (místopředseda vlády za slovenskou Demokratickou stranu), který udržoval styky s několika bývalými úředníky Slovenského státu, kteří emigrovali do zahraničí.

nutí na Slovensku, které bylo připravováno ľudáckým podzemím a emigrací, jež spolupracovala se členy Demokratické strany. Bylo zatčeno 300 osob z okruhu Demokratické strany včetně tajemníka této strany dr. Otto Obucha, který měl být v čele tohoto protistátního spiknutí. Celá aféra vedla k vynucené rezignaci Jána Ursínyho na pozici náměstka předsedy československé vlády, ale i J. Kempného a M. Bugára (byli zbaveni poslanecké imunity a skončili ve vazbě). Tím byla pomocí vykonstruovaného procesu v podstatě zlikvidována protikomunistická opozice na Slovensku.

Signálem ohrožení demokracie v Československu byly události spojené s tzv. Marshallovým plánem. Americký ministr zahraničí George C. Marshall vyhlásil 5. června 1947 na Harvardské univerzitě program hospodářské pomoci Spojených států pro Evropský kontinent, neboť ten se nacházel i dva roky po skončení 2. světové války v zuboženém stavu. V červnu byla svolána konference zástupců všech evropských vlád o Marshallově plánu.²³ Pro Sovětský Svaz ovšem znamenala tato pomoc nepřijemnost zvící rozměrů katastrofy. Obavy z narušení postavení SSSR ve střední Evropě, které ještě nedržel pevně v rukou, byly oprávněné. Stalin reagoval jednoznačným zákazem účasti všech „lidově demokratických“ států – včetně Československa – na Pařížské konferenci. Jak píše Josef Kalvoda: „*Závislost československého státu na Moskvě už byla zcela zjevná, když mu nebylo povoleno mít hmotný zisk z Marshallova plánu. To ovšem výrazně překračovalo pouhý závazek přátelství a spojenectví se Sovětským svazem.*“²⁴ V říjnu 1947 bylo založeno Informační byro komunistických stran neboli Kominforma, kde se sdružili představitelé devíti komunistických stran. Byl to nástroj sloužící k podřízení ostatních stran Komunistické straně Sovětského svazu.

Komunisté si uvědomovali, že jejich pozice v našich zemích již není tak silná, jako byla v době po skončení války. Volby, které měly rozhodnout o naší budoucnosti byly naplánované na 30. května 1948. Podle pokynů z Moskvy měla být revoluce uskutečněna v co nejbližším termínu. Jedním z předpokladů pro převrat bylo obsazení všech důležitých ministerstev, kam byli dosazeni pouze věrní komunisté. Šlo především o ministerstvo vnitra, ministerstvo informací, ministerstvo obrany a ministerstvo zemědělství. Dalším krokem bylo účinné působení na obyvatelstvo – organizování pouličních demonstrací, sjednocování odborů a rolnických komisí. Musela být vyvolána iluze, že se něco děje a že lid si přeje změnu.

Komunisté se snažili dosáhnout všech svých plánů legální cestou, a tak již v červenci 1947 schvaluje parlament, ve kterém měla KSCM dostatečnou převahu, nový zákon o SNB a

²³ USA poskytla 16 Evropským státům, jež měly zájem o tento program, 4,3 miliardy dolarů, které výrazně pomohly v obnově poválečné situace všech zúčastněných zemí.

²⁴ Kalvoda, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno: Dílo 1999, s. 231.

zřizuje zpravodajskou službu podřízenou přímo předsednictvu vlády.²⁵ Výsledný efekt nově zavedené směrnice o navýšení počtu členů KSČ ve SNB byl takový, že koncem roku 1947 mělo v Čechách z 27 oblastních velitelů SNB komunistické legitimace 22 z nich.

Další rozruch na již tak neklidné hladině naší politické scény způsobil útok na tři významné představitele nekomunistických stran. Byli to místopředseda vlády Petr Zenkl, ministr spravedlnosti Prokop Drtina a ministr zahraničí Jan Masaryk. Všem byl doručen na jejich jméno balíček, jež obsahoval výbušninu (tritol), jež byla schopna zničit celou místnost a zranit či dokonce zabít všechny osoby uvnitř. Naštěstí byly tyto balíčky, které byly naaranžované jako dóza na doutníky s označením „parfém“, včas zajištěny, a nikdo nebyl zraněn. Vyšetřování Státní bezpečnosti nedocházelo k žádným závěrům, proto Vladimír Krajina nechal případ prověřit svými lidmi z kriminálky, kteří zjistili, že skutečným autorem těchto krabiček je Ján Kopka, jenž se dokonce doznal. Ale komunisté nesouhlasili s obviněními a sami začali případ vyšetřovat nanovo. Ján Kopka byl vyslechnut podruhé, tentokrát popřel svou výpověď a proto byl i se svou ženou propuštěn na svobodu. Po tomto verdiktu se poslanec Vladimír Krajina (iniciátor vyšetřování) rozhodl jednat a podal na oba manžele žalobu ke Krajskému soudu v Olomouci. Obnoveného vyšetřování se ujímá prokurátor František Doležel, který zjistil, že krabice do Prahy dovezl a na vybrané adresy odeslal strojvůdce Štěpánek a že výbušninu dodal Jaroslav Sosnar, který tak učinil na příkaz ministra Alexeje Čepičky. Tyto informace zveřejnil v parlamentu v polovině ledna Prokop Drtina, komunisté nebyli na tyto informace schopni jakkoli reagovat. Soud s obžalovanými se měl konat v březnu, kvůli převratu se však nikdy neuskutečnil a viníci byli propuštěni. Atentáty tedy sice nebyly úspěšné, leč ve veřejnosti vyvolaly strach a zmatek, svůj účel tudíž nad očekávání splnily.

Na konci roku 1947 se do Československa dostávají tajné zprávy o převratu, který komunisté připravují v nejbližší době – tuto informaci obdržel prezident Beneš od americké CIA.²⁶ Reagoval tak, že popřel tuto zprávu s odůvodněním, že by nebyli schopni tento puč uskutečnit, jelikož přece vědí, že „/.../ bude bránit demokracii do posledního dechu a že proto nebude žádný puč.“²⁷ Na počátku února je s touto skutečností obeznámen další politik, tentokrát Prokop Drtina, jenž získal informace od britského velvyslance Pearse Dixona: „*Britové jsou přesvědčení, že brzo dojde k pokusu nastolit v ČSR komunistickou diktaturu, jak se to*

²⁵ Pacner, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros 1997, s. 295.

²⁶ Tamtéž, s. 314.

²⁷ Kalvoda, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno: Dílo 1999, s. 232.

*stalo v Polsku, Maďarsku a Rumunsku.*²⁸ Prezident Beneš ovšem i nadále zůstal optimistou a v otevřený převrat v nejbližší době nevěřil.

Na začátku ledna byl *Ústavem pro výzkum veřejného mínění* proveden na objednávku KSČ průzkum, který ukázal, jak vysoké by mohly být ztráty komunistické strany v připravovaných volbách – výsledky byly alarmující. KSČ by podle zmiňovaného výzkumu volilo pouhých 10% voličů, oproti 38% získaným ve volbách roku 1946. Výsledkem jednání politbyra bylo „/.../ že není možno připustit volební porážku a že jedinou cestou z této trapné situace je co nejrychlejší provedení chystaného puče.“²⁹

Příští kritický okamžik nastal, jakmile bylo osm okresních policejních velitelů pražské policie, již nepatřili ke komunistům, posláno do penze nebo přeloženo na venkov. Tato událost se projednávala v parlamentu 13. února 1948, přičemž se vláda usnesla, že překládání okresních velitelů musí být zastaveno. Ve stejný den podal Prokop Drtina informace o vyšetřování pumových atentátů. Nové vyšetřování těchto událostí bylo odhlasováno i přes odpor komunistických poslanců. O dva dny později se na schůzi vlády zjistilo, že nebylo dodrženo usnesení vlády z 13. února, tedy že nebyl zrušen rozkaz o propuštění a přeložení policejních úředníků ani nebylo zahájeno vyšetřování atentátů.

Bližíme se k rozhodujícím událostem, neboť 17. února 1948 byl Klementu Gottwaldovi doručen dopis dvanácti nekomunistických ministrů, v němž jej znovu požádali o jasnou odpověď na usnesení vlády z 13. února. Pisatelé také prohlásili „/.../ že se zúčastní schůze vlády jenom tehdy, když osm propuštěných úředníků bude znovu dosazeno na svá místa.“³⁰

Po projednání těchto závažných otázek tak dospěli k názoru, že za daných podmínek, kdy nejsou respektována rozhodnutí vlády, není jiná možnost nežli její demise. Dne 20. února byly prezidentu Edvardu Benešovi doručeny rezignace dvanácti členů vlády. Jmenovitě se jednalo o tyto za ČsNS: Petr Zenkl, Jaroslav Stránský, Prokop Drtina, Hubert Ripka; za Československou stranu lidovou – Msgr. Jan Šrámek, Msgr. František Hála, Václav Kopecký, Adolf Procházka; z Demokratické strany pak: dr. Štefan Kočvara, dr. Ivan Pietor, dr. Mikuláš Franek a Jan Lichner.

Nejednalo se však o kvalitní a dobře promyšlený plán. Odstoupivší ministři tak nahráli komunistům na smeč. Gottwalda známá slova „snad je ta blbost s demisí nepřejde“ jasně naznačuje, jak výhodný byl tento krok pro něj i jeho stranu. Komunisté dostali rozkazy z Moskvy, že se mají co nejdříve ujmout vlády v Československu. Situace, kterou jim přípra-

²⁸ Pacner, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros 1997, s. 314.

²⁹ Josten, Josef: *Československo žaluje... Oh, my country*. Praha: Naše vojsko 1993, s. 72.

³⁰ Tamtéž, s. 75.

valo dvanáct demokratických ministrů, byla výzvou, která se neodmítá. Nekomunističtí představitelé politických stran až do poslední chvíle doufali a věřili, že Edvard Beneš tuto demisi přijme, vláda padne a uskuteční se nové volby do parlamentu.

Kupecké počty však nebyly silnou stránkou tehdejší vlády, dvanáct podpisů na demisi nestačilo na automatický pád vlády. Scházel jeden jediný hlas (Jan Masaryk byl nemocný), který by jasně rozhodl v jejich prospěch. Toho využil Klement Gottwald, který navštívil Beneše na Hradě a navrhl mu vlastní řešení vládní krize. To spočívalo v následujících krocích. Beneš přijme demisi dvanácti ministrů a Gottwald je nahradí spolehlivými osobami z vlastních řad. Prezident prohlásil, že „*/.../ rezignaci nepřijme, dokud se nenajde rozumné řešení krize, kterým by byl zachován parlamentní demokratický režim.*“³¹

Když se informace o demisi dostaly k vedení strany, bylo vzápětí vydáno prohlášení k tomuto aktu, které bylo samozřejmě překrouceno tak, aby posloužilo jejich cílům, mimo jiné zde zaznělo, že „*/.../ reakční živly ve vládě a jejich strany se pokoušejí rozvrátit Národní frontu a připravují neparlamentní vládu, která by byla složena převážně z nepolitických odborníků.*“³²

Jakmile byla demise oznámena veřejně, jel Gottwald znovu navštívit prezidenta Beneše a zopakoval mu své řešení vládní krize. Dostalo se mu odpovědi, že „*/.../ komunisté mají právo sestavovat vládu, jelikož jsou nejsilnější stranou, ale že nepřipustí vyloučení kterékoliv skupiny.*“³³ Podle těchto slov lze usuzovat na velké odhodlání Beneše setrvat na svých pozicích až do konce a neustoupit. Nátlak na jeho osobu byl však příliš velký.

Revoluční převrat byl naplánován na 22. února. Po celé zemi byly svolány schůze a tábory lidu. Tábory lidu organizovala přímo komunistická strana a vyzývala všechny, aby podpořili Klementa Gottwalda.³⁴ Ten při projevu na Staroměstském náměstí prohlásil, že „*/.../ krize by mohla být překonána, kdyby rezignace byly přijaty a odstupující ministry nahradili přesvědčení demokraté ze všech stran a národních organizací, kteří si získali důvěru celého národa.*“³⁵ Poté vyzval k vytvoření akčních výborů: „*Ve všech okresech, krajích a vesnicích, v továrnách, spolicích a úřadech zřídte akční výbory nové obrozené Národní fronty, které odevšud vyženou zrádce a reakcionáře!*“³⁶

Již 22. února ministr Nosek označil všechny pasy za neplatné, a bez výjezdni doložky, která bude přístupna pouze s jejich souhlasem, nebude nikdo moci opustit zemi. Také se roz-

³¹ Tamtéž, s. 76.

³² Tamtéž, s. 75.

³³ Srov. Josten, Josef: *Československo žaluje... Oh, my country*. Praha: Naše vojsko 1993, s. 81.

³⁴ Přitom všem občanům, kteří se nechtěli zúčastnit stávkou, bylo vyhrožováno okamžitou ztrátou zaměstnání.

³⁵ Josten, Josef: *Československo žaluje... Oh, my country*. Praha: Naše vojsko 1993, s. 83.

jela vykonstruovaná akce proti národním socialistům, která se držela již ověřeného scénáře. Ministr Nosek oznámil Benešovi, že národní socialisté připravují protistátní puč. O den později se vydalo komando StB do sekretariátu ČsNS. Našli vše, co předpokládali – zbraně, dokumenty i vysílačky – ovšem pouze ty věci, které tam sami donesli.

Dne 24. února se uskutečnila jednohodinová generální stávka, které se účastnilo na dva a půl milionů lidí. Značná část dělníků byla k účasti na stávce donucena výhrůzkami a zastrašováním. Tato stávka měla posloužit k tomu, aby Klement Gottwald přesvědčil Beneše o nutnosti řešit vládní krizi. Oba se obávali občanské války, která by mohla v nejbližších dnech nastat. Bylo nutno této situaci předejít, neboť se nedalo jednoznačně předvídat, jak by na ni reagovaly Moskva a Washington, které „/.../ měly v sousedním Německu početné divize.“³⁷ Vždyť nejednou byly události v našich zemích rozbuškou k vyvolání velkých mezinárodních konfliktů.

Dne 25. února 1948 bylo v jednu hodinu odpoledne vyhlášeno rozhlasem přijetí rezignace 12 ministrů s tím, že nová vláda bude sestavena během několika hodin. Mezitím se na Pražském hradě odehrávalo další drama. Gottwald předložil Benešovi seznam členů vlády, ale ten tuto vládu nehodlal podpořit. Proto mu byl předložen další seznam, který však obsahoval jména několika desítek prezidentových spolupracovníků a osobních přátel, kteří měli být zatčeni a drženi jako rukojmí, kdyby snad prezident nepodepsal.³⁸ Edvard Beneš byl v bezvýchodné situaci. Nakonec silnému nátlaku podlehl. Když podepisoval jmenovací dekrety členů nové vlády řekl: „*Stát musí být veden a spravován.*“³⁹ Přebírat je dokonán. Hned následujícího dne se světová veřejnost dovídá o násilném puči v Československu. Dne 26. února odsoudila americká, britská i francouzská vláda komunistický převrat v Československu. To bylo vše, co byly schopny pro naši zemi udělat.

V Československu tedy 25. února 1948 začíná nová dějinná etapa, v níž naší zemi vládne jedna strana, která ČSR (resp. ČSSR) za 40 let své nadvlády odsunula z předních příček ekonomického a hospodářského vývoje (10. místo roku 1945) až na místo 40. v roce 1989. Tak úspěšná byla totalitní diktatura řízená z Moskvy.

Po násilném únorovém převratu se otázka Československa ocitá před Radou bezpečnosti, kterou 10. března 1948 Jan Papánek (stálý člen při OSN) požádal o prošetření událostí

³⁶ Tamtéž, s. 83.

³⁷ Pacner, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros 1997, s. 327.

³⁸ Srov. Budinský, Libor: *Deset prezidentů*. Praha: Knižní klub 2003, s. 57.

³⁹ Josten, Josef: *Československo žaluje... Oh, my country*. Praha: Naše vojsko 1993, s. 105.

minulých týdnů v naší zemi.⁴⁰ Ačkoli se tedy Papánek dostal se svou žádostí až před Radu bezpečnosti, nebyla jeho prosba nakonec vyslyšena. O to se postaralo právo veta Sovětského svazu při závěrečném hlasování v Radě. Tím byla otázka dalšího osudu Československa uzavřena.

Většina lidí, kteří prožili čtyřicet let pod vedením komunistické strany a jejich vládců z Moskvy, byli zavřeni do „vězení“ jménem Československá (socialistická) republika. Z politické situace profitovalo opravdu velmi nízké procento lidí, již byli ve vedoucích pozicích, ostatní svůj život nežili, ale přežívali.

4. Základní informace k emigračním vlnám v letech 1948–1989 v ČSR

4.1. Obecná charakteristika první uprchlické vlny 1948–1968

Po únorovém revolučním převratu bylo Československo uvrženo na dlouhých čtyřicet let do područí totalitní diktatury Sovětského svazu. Jedinou možností, jak se dostat do skutečného svobodného světa, byl útek do zahraničí. Bojovat proti tomuto režimu, jenž převzal moc legálně, bylo nemožné. Pomoc ze zahraničí nepřicházela, o pomoci sousedních zemí nemohla být ani řeč, neboť se nacházely ve stejném postavení. Myšlenky na útek přicházely s prvními zprávami o zatýkání politicky nespolehlivých lidí, o propouštění ze zaměstnání (s okamžitou platností a bez odstupného), vyhazování studentů vysokých škol či o zatýkání vysokých politických činitelů. Komunisté ihned začali uskutečňovat svoje představy podle převzatého sovětského vzoru. Z vedoucích pozic byli postupně odvoláváni lidé politicky nekorektní, ze státních a veřejných služeb muselo odejít 28 000 lidí. Z armády bylo odvoláno 5 000 důstojníků asi třetina celkového počtu. Z vojáků, jež bojovali za druhé světové války na Západě, nezůstal na své pozici téměř nikdo, neboť věděli, jaké poměry panují na Západě. Byli velmi dobře obeznámeni se situací v zahraničí, a tudíž předpokládali, že vybojované vítězství za druhé světové války bude zúročeno v podobě návratu starých dobrých časů, jež znali z dob první republiky. Z Československa se v jejich představách měla znovu stát prosperující demokratická a svobodná země. Do další kategorie, která byla postižena novým režimem, patřili

⁴⁰ Především události kolem smrti Jana Masaryka (10. března 1948) přiměly Jana Papánka zaobírat se touto otázkou před Radou bezpečnosti.

studenti a profesori vysokých škol. Po únoru 1948 bylo kromě 7 000 vysokoškoláků vyhozeno i 500 profesorů, jež byli „vyakčnění“ v rámci čistek. Z národních výborů bylo pomocí tzv. akčních výborů Národní fronty odstraněno na 40 000 nekomunistů.⁴¹ Na řadu samozřejmě přichází i osoby s „buržoazním“ původem, které neodpovídaly ideálu nového člověka, svorně a kolektivně budujícího naši socialistickou vlast. Proto byli tito občané zbaveni majetku a odsouzeni k hledání nového života mimo republiku.

Velmi účinným prostředkem, jež byl používán k likvidaci dříve aktivních občanů – mezi něž patřili odbojáři, vojáci i členové různých politických stran – bylo jejich zatýkání a věznění – představovali totiž reálné nebezpečí pro vládnoucí režim. Podle *Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu* okusilo v období 1948–1989 žaláře 262 500 lidí, pouze v letech 1948–1960 bylo odsouzeno a popraveno celkem 241 lidí. Řada dalších vězňů přišla o život v době výkonu trestu přímo ve vězení, podle údajů se v období 1948–1968 jedná minimálně o 2 127 lidí.⁴² Příčina úmrtí zpravidla bývala klasifikována jako „nešťastná náhoda“ anebo sebevražda.

Lidé, kteří nebyli ochotni podepsat spolupráci s komunisty, byli často záhy bez zaměstnání a s velkými obtížemi hledali jiné, neboť členství ve straně byl základním předpokladem pro budoucí „normální“ existenci jedince. Na výběr bylo jen několik málo možností – spolupracovat pilně a zodpovědně s režimem nebo žít život druhořadého občana v podřadném zaměstnání s neradostnými vyhlídkami do budoucnosti anebo odejít do zahraničí.

Většina emigrantů měla pro svůj útěk několikero důvodů, jen v ojedinělých případech šlo o příčinu izolovanou od všech ostatních. Byl-li jedinec buržoazního původu, patrně se také bál o vlastní život či o možnosti svého sebeuplatnění. Pokud bychom se důvody útěku pokoušeli extrahovat z těchto různorodých kombinací, daly by se vyčlenit zhruba tyto:

1. Nesouhlas s novým režimem a jeho praktikami (všechny skupiny obyvatel).
2. Strach o vlastní život (nekomunističtí politici, vojáci, letci v RAF, odbojáři).
3. Buržoazní původ (ztráta veškerého majetku, nic jim nezůstalo).
4. Nemožnost vlastní realizace (ztráta zaměstnání, týkalo se to hlavně intelektuálů a vědců).
5. Absolvování Vysoké školy v zahraničí (vyhození studenti a další, jež chtěli studovat).

⁴¹ Srov. Pacner, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros 1997, s. 346.

⁴² Tamtéž, s. 348.

Lidé se k útěku rozhodovali doslova z hodiny na hodinu. Útěk se nesměl odkládat, aby nebylo příliš pozdě k jeho realizaci. První občané začali opouštět republiku již 25. února 1948, neboť již v předrevolučním týdnu se objevují první zprávy o zatýkání nepohodlných osob. Informace o zatýkání se šíří rychlostí blesku. První uprchlíci míří tedy za hranice soliterně, mají jen mapu hraničního území a vydávají se do pohraničí pěšky anebo na běžecích lyžích (byl únor). Odcházejí sami, neboť na zorganizování útěku i s rodinou nezbývá dostatek času. Hranice jsou v prvních týdnech relativně otevřené, neboť vedení strany nemá jasnou představu o tom, jak reagovat na nastávající situaci a tudíž se chovají podle doporučení Klementa Gottwalda: „*At' si jdou*“.⁴³ Prezident však během pár týdnů mění názor, jelikož odchází příliš mnoho lidí. Aby nadále nedocházelo k lavinovité emigraci, začne vláda pracovat na systému překážek pro případné „narušitele státních hranic“. Podstatně ztíží podmínky pro získání pasu (postupem doby je potřeba až 10 různých potvrzení) a cestovní doložka, která je jedinou možností při přechodu státní hranice. Hranice samotná byla bedlivě střežená pohraničníky, a pomalu se začíná budovat důmyslný systém, jež se bude neustále vylepšovat, tak aby bylo zcela zabráněno jakýmkoliv únikům skrze železnou oponou.

Uprchlík měl několik možností jak se dostat za hranice. První z nich bylo pořízení přesné mapy hraničního pásma i s nejnovějšími úpravami a nalezení nejjednodušší cesty útěku. Nejčastěji byla využívána pohraniční pásma sousedící s Německem (americká okupační zóna), neboť v Rakousku se nacházela sovětská zóna, a tak uprchlíkům hrozilo nebezpečí, že by mohli být odvezeni zpátky do Československa. Druhým způsobem bylo navázání kontaktů s převaděči, kteří měli přesné informace o dané oblasti, znali důvěrně terén a hlavně to byli „*.../ idealisté, kteří považovali pomoc pronásledovaným za svou vlasteneckou povinnost*“.⁴⁴ Po únorovém převratu samovolně začali vznikat tyto převaděčské organizace, avšak StB se snažila co nejdříve tyto jedince vypátrat a zlikvidovat.

Tito převaděči byli lidé, jež za sebou měli zkušenosti z druhé světové války, kdy z Protektorátu utíkali lidé, kteří chtěli bojovat v československých legiích. Také k nim patřili lesníci, kteří terén znali dokonale a nebáli se pomáhat. Druhým typem převaděčů byly osoby, jež se na uprchlících osobně obohacovaly, za převedení si účtovaly nehorázně vysoké částky (český člověk byl vždy velmi vynalézavý, hlavně když mu z toho „něco kápne“). Poslední skupinou byli tzv. falešní převaděči, kteří se za ně pouze vydávali a přitom byli agenti Státní bezpečnosti. Ti nepožadovali nehorázně vysoké částky, neboť jim žádné riziko nehrozilo (pro ně) a především si nízkou částkou získali uprchlíka, který měl pocit, že narazil na osoby

⁴³ Vykoupil, Libor: *Slovník českých dějin*. Brno: J. Zirkus 2000, s. 165.

⁴⁴ Pejskar, Jožka: *Útěky železnou oponou*. Praha: Melantrich 1992, s. 23.

z první skupiny. Osudy lidí, jež se setkali s touto skupinou převaděčů, jsou velmi dobře známy a probíhaly podle osvědčeného scénáře: všichni uprchlíci, do jednoho, končí ve vězeních s nesmyslně vysokými tresty, přičemž jsou zpravidla zatčeni všichni příbuzní, známí a kamarádi, jež mohli mít jen okrajovou souvislost s útekem či o něm jen věděli. Pro ty byla přitěžující okolností ta skutečnost, že útek nenahlásili.

Státní bezpečnost se brzy nespokojila pouze se zastavováním uprchlíků na hranicích, ale rozhodla se vybrané podezřelé osoby k útěku přimět, dovést na hranice a tam zatknout. Jednalo se o nejržejší formu provokace komunistické státní bezpečnosti, tzv. Akce Kameny (nebo jen akce Kámen), jež spočívala v tom, že byl dotyčný uprchlík nalákán převaděčem (příslušníkem StB) k tomu, že mu pomůže dostat se za hranice. Všechno vyřídil a naplánoval, stačilo se dostavit ve správný čas na smluvené místo a uprchlík i s celou rodinou byl dovezen k hranici, „/.../ která byla ale jen inscenována v bezpečné vzdálenosti od skutečné hranice.“⁴⁵ Byli dovezeni na dojednané místo a po chvíli dopadeni pohraniční hlídkou a okamžitě zatčeni, přičemž se podvodným převaděčům „podařil“ útek do zahraničí. Existovaly také další rafinované způsoby, při nichž se uprchlík stal obětí zinscenovaného divadla. Uprchlíci pomocí převaděčů překročili imaginární hranici a ocitli se v americké zóně, kde byli zastaveni údajnou pohraniční hlídkou, která je zavedla do úřadovny důstojníka americké vojenské kontrarozvědky. V této budově absolvovali pohovor v angličtině, ve kterém se nebáli svěřit s veškerou svou protistátní činností, o svých spolupracovnících a vůbec o všem, co mohli říci o důvodech odchodu z republiky. Poté byli zavedeni do sběrného tábora, přičemž byli v rámci „inscenace“ na cestě do tábora přepadeni příslušníky StB a dovedeni do vězení. Zde byla práce s uprchlíky snadná, neboť všechny informace, které potřebovali vyšetřovatelé vědět, jim před chvílí sami prozradili. Získané informace byly cenným zdrojem jak pro odsouzení dotyčného, tak pro komplikace životů jeho známých či příbuzných, kteří v republice zůstali. Akce Kameny vznikla krátce po únoru 1948 a jejím autorem je velitel oblastní úřadovny StB v Plzni, JUDr. Josef Stehlík. Celkový počet takto provedených akcí není znám, jisté je jen to, že v průběhu doby narostly do takových rozměrů, až musely být zastaveny.

Nejednou jsme zde zmínili termín železná opona. Zaměříme se nyní na to, jak vlastně vypadala a co čekalo uprchlíka, který před ní stanul tváří v tvář. Abychom si to dokázali představit, použijí autentický popis železné opony z pera Jožky Pejškara: „*Podél hranice byly rozmístěny vysoké strážní věže, vzdálené od sebe necelý kilometr. Dále tu byly drátěné překážky nabitě elektrickým proudem se šesti až osmi tisíci volty, na některých místech byly bun-*

⁴⁵ Kratochvíl, Jan a kol.: *Český a slovenský exil 20. století*. Brno 2003, s. 190.

kry a zakopané tanky s děly. První stěna překážek byla asi metr vysoká, z drátěné síťoviny, nahoře měla dva nebo tři tenké černé dráty na izolátorech. Při jejich vzájemném dotyku – a ten nastane, když se někdo pokoušel tuto nízkou stěnu přelézt – byla alarmována nejbližší stanice Pohraniční stáže. Signalizační zařízení zároveň ukázalo „ohrožený“ úsek. Střední stěna „železné opony“ byla vysoká asi dva metry a byla pod usmrcujícím vysokým napětím. Třetí stěna byla jen nízká, rovněž z drátěné síťoviny, a sloužila k tomu, aby zabránila zvěři proniknou k elektrické stěně. Na některých úsecích hranice byla čtvrtá stěna, která znemožňovala projet těžkým vozidlům. Po celé délce hranice bylo navíc instalováno zařízení s infračervenými reflektory s dosahem asi dvou kilometrů. Infračervené světlo není pouhým okem viditelné, takže prchající, kteří osvětleným pásmem procházeli, neměli vůbec tušení, že jsou pozorováni.⁴⁶ Železná opona se v takovéto monstrum proměňovala postupně. Velmi násilným zásahem do krajiny bylo zřízení dvou speciálních pásem: „hraničního“ a „zakázaného“. Došlo k vystěhování všech obyvatel a toto území se stalo nepřístupným. „Zakázané pásmo ležící těsně podél hranice bylo široké až dva kilometry. Na zakázané pásmo navazovalo směrem do vnitrozemí hraniční pásmo, široké někdy i přes deset kilometrů. Tam mohli na zvláštní povolenky ti, kteří byli mimořádně věrni komunistickému režimu.“⁴⁷ I nadále však byla schvalována další opatření, jež ztěžovala útěk. Roku 1952 byl uskutečněn návrh na zaminování 183 km státní hranice. „Střepinové miny byly rozmístěny v průměru 70 kusů na 1 km.“⁴⁸ Jakmile se někomu podařilo překonat tento smrtelně nebezpečný úsek, aniž by byl zastřelen či chycen pohraniční stráží, vymyslely bezpečnostní složky státu okamžitě inovaci, která měla zabránit opětovnému překonání systému podobným způsobem.

4.1.1. Způsoby překonávání státní hranice

Občané Československa, kteří se snažili překonat železnou oponu našich hranic, byli ve způsobech jejich překonávání velmi vynalézaví. Detailům konkrétních případů budeme věnovat pozornost až v následující kapitole. Jak již bylo dříve řečeno, jednalo se především o útky, jež byly zorganizovány převaděčem, neboť díky němu se výrazně zvyšovala pravděpodobnost úspěšnosti pokusu (ne vždy se přechod podařil napoprvé). Samotný akt přemístění do zahraničí byl nejzásadnější částí celé akce. Především proto, že emigrant měl jen tři možnosti: buď se dostal živ a zdrav do svobodného světa nebo byl zatčen a uvržen do vězení anebo byl

⁴⁶ Pejskar, Jožka: *Útky železnou oponou*. Praha: Melantrich 1992, s. 18n.

⁴⁷ Navara, Luděk: *Příběhy železné opony*. Brno: Host 2004, s. 15.

⁴⁸ Kaplan, Karel: „Útky do emigrace 1948“. In. *Historický Obzor*, č. 10, 1999, s. 2.

při pokusu o útěk zabít (zastřelení pohraničnický, zasažení elektrickým proudem). Emigranti si byli vědomi všech těchto rizik, a přesto byli ochotni je přijmout, neboť již nebylo, co by mohli ztratit, ani místo, kam by se mohli vrátit. Podle statistických údajů, se v letech 1948–1951 pokusilo uprchnout 20 450 Čechoslováků, ale útěk vyšel pouze 11 734 z nich.⁴⁹ Krátce po únoru 1948 byla úspěšnost přechodu hranice daleko vyšší, asi šedesátí procentní, se zdokonalováním železné opony se přímou úměrou snižuje i počet úspěšných přechodů.

Nejdříve si načrtněme, jak mohl vypadat přechod přes hranice zorganizovaný převaděčskou skupinou, při kterých šli emigranti pěšky. Prvotním úkolem se stalo bezpečné dopravení dotyčného do blízkosti hranic, vše bylo založeno na tajných znameních a heslech, která znali pouze uprchlíci a jejich spojky. K jejich ukrývání sloužily příbytky příbuzných a známých, kteří patřili ke spolehlivým lidem. Uprchlík musel vystřídat i několik různých úkrytů, než se dostal k blízkosti hranic. V roli řidičů figurovali přátelé, příbuzní anebo taxikáři. Uprchlíka dopravili ve správnou dobu na místo smluvené s převaděčem. Vzdálenost od hranic nesměla být, vzhledem k náročnému (hornatému) terénu, příliš velká. Všichni museli být schopni dojít nejen k ní, ale až do americké okupační zóny. Součástí skupiny byli jedinci všech věkových kategorií – kojenci, kteří byli na cestu uspáni prášky (kvůli utajení a bezpečnosti), či senioři, pro jejichž organismus představoval hornatý terén velkou zátěž. Z tohoto důvodu byla vždy cesta naplánována tak, aby byla co nejkratší. Skupina čítala od dvou jedinců až po několik desítek občanů.⁵⁰ To odviselo od výše finanční odměny (orientačně asi 20 000–30 000 Kčs za osobu) a povahy převaděče.

Poté, co se všichni shromáždili, se čekalo v úkrytech do setmění, neboť v průběhu roku 1948 ještě pohraniční stráž nedisponovala ultra-červenými paprsky, a tak byla tma pro uprchlíky výhodou. Pak nastal ten osudný okamžik. Cesta přes vrcholky hor mohla začít. Převaděč byl v čele celé skupiny, určoval směr a tempo pochodu. Hornatý terén, typický pro naše pohraničí, byl v zimě takřka neschůdný. Proto mnoho těch, kteří prchali v zimě, dalo přednost běžeckým lyžím před vlastníma nohama, aby si cestu zrychlili a usnadnili. Vždy také záleželo na tom, jaká roční doba byla k přechodu vybrána, a člověk musel počítat se všemi možnými rušivými elementy (každé delší časové prodlení zvyšovalo riziko odhalení). Pokud se člověk rozhodl přejít hranici „po svých“ musel počítat s tím, že nebude schopen vzít si ani ty nejnütnější věci. S sebou měl jen vlastní doklady a další potřebné dokumenty, peníze, něco málo na oblečení, popřípadě šperky a drahé věci, jež se daly přenést a nezabraly moc místa. Samotný

⁴⁹ Navara, Luděk: *Příběhy železné opony*. Brno: Host 2004, s. 17.

přechod trval několik hodin, pokud nenastaly nečekané události (ztráta orientace, odhalení pohraniční strážní). Když lidé konečně došli k hraničnímu přechodu často se ještě jednou zastavili a rozloučili se s rodnou zemí, protože nikdo z nich nemohl tušit, zda se někdy vrátí. Lidé, kteří se dostali živi a zdraví na druhou stranu hranice, mohli mluvit o obrovském štěstí.

Situace se bohužel měnila v neprospěch uprchlíků neustálým zdokonalováním železné opony. Museli tak hledat jiná řešení, která by jim pomohla dostat se „za kopečky“. Rafinovaných způsobů útěku se v naší kotlině objevilo skutečně mnoho. Když už to nejde po zemi, uchylují se emigranti k pokusům proniknout za hranice vzdušnou čarou – pomocí letadel různých typů (únos civilního letadla, zapůjčení malých letadel z hangárů), na vlastnoručně ušitém balónu či dokonce s využitím motorového rogalu. Někteří to zkoušeli zcela opačným způsobem, a to pod vodou, jednalo se ovšem o velmi náročnou operaci, kdy musel být pro útěk sestaven např. skafandr. K těmto případům by se dala zařadit i přeplavba řeky Dyje, po níž bylo nepozorovaně převezeno mnoho uprchlíků.

4.1.2. Situace ve sběrných táborech

Jejich sen byl na dosah ruky, ale teprve do něj vstoupili. Další místo, ke kterému směřovali po překročení hranice, byly sběrné tábory, jež byly rozesety v blízkosti hranic po celém Německu. Tábory byly zřizovány ihned po druhé světové válce a roku 1947 se na území Evropy (převážně Rakousko, Itálie, Německo) nacházelo 762 táborů⁵¹. Díky pomoci dr. Jana Papánka, jenž prosadil, aby organizace International Refugee Organization (IRO) pomohla pounorové uprchlíky z ČSR umísťovat v těchto táborech⁵², kde dostávali ubytování, stravu a finanční pomoc při emigraci. *„Zaměstnanci IRO prováděli prověrky („screening“), na jejichž podkladě bylo rozhodnuto, zda žadatel je politický uprchlík. Základní podmínkou bylo, že žadatel z českých zemí uprchl po 1.2.1948 a před 1.10.1950.“*⁵³

Sběrné tábory měly sloužit jako přestupní stanoviště k cestě do cílové země. Ale jelikož vyřizovacích procedur bylo mnoho, strávili lidé v táboře několik měsíců a některým z

⁵⁰ Nejvyšší údaj, který se podařilo dohledat byl celkový počet 27 uprchlíků. Jedním z účastníků byl i Vítězslav Houdek byl účastníkem druhé světové války ve funkci kapitána dělostřeleckého pluku a opustil Československo s pomocí lesníků ze Šumavy. (In. Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 4*, Curych 1994, s. 61.)

⁵¹ Mandelíčková, Monika: „Divoká místa“. In. *Listy*, č. 4, 2004, s. 18n.

⁵² Roku 1949 měla IRO tábory v Německu - Nellingen, v Lindau, ve Wegscheidu, v Babenhausenu, v Regensburgu, v Lechfeldu, v Eichstättu, v Ludwigsburgu, v Murnau, v Ulmu, v Dieburgu, ve Schwäbisch Gmünd aj. V Rakousku pak v Salcburku a Innsbrucku.

⁵³ Čelovský, Bořivoj: *„Emigranti“ dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948*. Ostrava: Tilia 1998, s. 142.

nich se stal domovem i na několik let. Život ve sběrném táboře nebyl snadný, postupem doby opadla euforie ze znovunabyté svobody a o slovo se přihlásily všední problémy. Denní přiděly na osobu byly velmi malé, oblečení bylo sbíráno humanitárními organizacemi po celém světě, jedna místnost sloužila běžně celé rodině jako ložnice, kuchyně a dětský pokoj v jednom.

Život v táborech byl velmi čilý – divadelní představení, koncerty, sport. V jednom z táborů dokonce vznikla na krátkou dobu univerzita, díky vysokým počtům vysokoškolských studentů. Ovšem pobyt v táboře kromě strany lícové i svůj rub, každodenní nicnedělání a čekání na vyřízení potřebných dokumentů byla demoralizující a docházelo i ke sporům mezi uprchlíky. Ladislav Lacina líčí jaké vzpomínky má na sběrný tábor v Německu: „*Cesta do Austrálie trvala na lodi 40 dnů. Celá ta ohromná radost pramení jen z toho, že se hneme z nenáviděného a tak nehostinného Německa a že se zbavíme konečně toho táborového života, který je jedem pro lidské nervy.*“⁵⁴ Do sběrných táborů se totiž dostávalo stále více nežádoucích živilů. Dopis Roberta Hermana Líba Horové ze dne 15.10.1948 to jasně naznačuje: „*Když se tak člověk dívá na dnešní emigranty, tj. na ty nové, kteří právě přicházejí, je z toho špatně – snad všichni mají hrozně daleko k politickým důvodům – to jsou příšerné zjevy (šmelináři, podvodníci, zloději z povolání, cikáni, padlé dívky jdoucí za svým povoláním nebo za dobrodružstvím apod.). Nejvyšší čas, že už jsem na cestě z Německa.*“⁵⁵ Musíme také podotknout, že mezi uprchlíky se infiltrovali příslušníci StB, kteří měli sledovat život v táboře, styky a kontakty, aby těchto informací mohli využít v jejich neprospěch, proti rodinným příslušníkům a známým.

Každý uprchlík prošel několika tábory, neboť se velmi rychle plnily dalšími přicházejícími lidmi, a tak – když již tábor nebyl schopen přijmout další – byla skupina uprchlíků automaticky přemístěna do nejbližšího tábora. Každý, kdo přešel hranice, musel projít stejnou proceduru. Všichni měli status uprchlíka, který nemá nic, ani svou vlast, ani zatím „novou“ vlast, a začíná úplně od začátku. Procedury měly vždy stejný průběh – přihlásit se v táboře, vyplnit potřebné dokumenty a zažádat si o přemístění do některé z vybraných zahraničních zemí. Možností výběru bylo mnoho. Ovšem problém byl v tom, že většina zemí měla stanoveny kvóty, tudíž mohla přijmout jen určitý počet emigrantů.

Zemí zaslíbenou byly pro mnohé uprchlíky Spojené státy americké, které představovaly pro emigranty z Československa úplně odlišný životní styl, než jaký se začal praktikovat u nás. Byla to země mnoha možností, s vysokým životním standardem a především nezatížena

⁵⁴ Tamtéž, s. 144.

⁵⁵ Tamtéž, s. 146.

důsledky války tak, jak tomu bylo v Evropě. V USA dosud fungoval kvótový systém z dvacátých let, podle nějž se mohlo do USA vystěhovat 250 000 lidí z celého světa (z Československa tři tisíce). Proto byly uzákoněny zvláštní předpisy mimo tyto kvóty – Displaced Person Act z roku 1948 a Refugee Relief Act z 1953.⁵⁶

Aby se mohl uprchlík dostat do USA, musel získat záruky podepsané americkým občanem, a mít zajištěno zaměstnání a ubytování. Tato korespondence přes oceán prodlužovala pobyt ve sběrném táboře.

Zmínili jsme se nejdříve o USA, neboť tato země byla pro většinu uprchlíků prioritní. Avšak komplikovanost podmínek pro získání víza do USA odradila mnoho zájemců, ti neváhali a zažádali si o přistěhovalecká víza do jiného státu (mnohé země byly pouhou přestupní stanicí – Kanada, Austrálie, Velká Británie, Francie) s plánem co nejdříve přesídlit sem (USA).

Situace v Evropě pro usídlení uprchlíků nebyla tak příznivá, a to hlavně v důsledku 2. světové války, ze které se Evropa roku 1948 teprve vzpamatovávala. V sousedním Německu netoužili zůstat vůbec žádní emigranti, neboť bylo nejvíce postižené a zdevastované. Navíc v německých táborech docházelo ke kuriózním situacím, kdy se Češi potkávali ve sběrném táboře právě s těmi Němci, které před nedávnem vyhnali. Značná část emigrantů směřovala do Velké Británie z důvodu, že zde měli již mnoho kontaktů z předešlých let (exil v důsledku 2. světové války). Dalším preferovaným místem byla Francie a Itálie, kam se uchýlovali především bývalí čs. legionáři. Jedním z důvodů, proč lidé zůstávali v Evropě a teprve v pozdějších letech se přestěhovali do Ameriky, byla nestabilní politická situace, neboť emigranti neustále doufali, že vypukne třetí světová válka. Byla to totiž jedna z mála možností této vlny emigrace, jak se navrátit zpátky do Československa. Z dopisu, který Josef Kraus napsal 23.9.1950 Otu Horovi, jasně toto stanovisko vyplývá: „*Nemínil jsem vůbec v dohledné době odejeti, ale všechny ty nesnáze a zklamání mě přiměly k tomuto rozhodnutí. Ovšem, ještě nejsem na lodi, za dva měsíce může přijít katastrofa, což bych vítal, a bude po Austrálii.*“⁵⁷ Proto mnoho lidí zůstávalo v Evropě, aby mohli účinně pomoci své zemi a zúčastnit se třetího odboje (aby byli blízko a ne za oceánem), kdyby vypukl další celosvětový konflikt, ale jelikož se tak nestalo, rozhodují se k emigraci za oceán.

Jestliže bychom chtěli zjistit, kolik obyvatel emigrovalo do jednotlivých zemí, vyvstává před námi velký problém, neboť přesné údaje nejsou k dispozici a kvalifikované odhady se

⁵⁶ Na základě Refugee Relief Act například přijaly 35 000 uprchlíků z komunistických zemí, kteří se v té době nacházeli na území Německa a Rakouska.

diametrálně odlišují. Většina údajů se shoduje v tom, že v první fázi pounorové emigrační vlny odešlo z Československa více jak 60 000 uprchlíků. Tato první vlna odešla dále do zámoří, protože v Evropě byl nedostatek pracovních příležitostí. Václav Chyský předpokládá, že oněch 60 000 lidí se dostalo do těchto států – 15 000 odešlo do USA, 12 000 do Kanady, 12 000 do Austrálie, 12 000 do Velké Británie, 18 000 do dalších zemí, v nichž více než polovina našla pravděpodobně útulek v Německu a v Rakousku.⁵⁸ Oficiální údaje Ministerstva vnitra hovoří o odchodu 36 000 obyvatel, což je vzhledem k výše řečenému počtu velmi podhodnocený údaj. K druhému extrému se dostáváme i v případě výzkumu L. Paukertové, která uvádí dokonce 260 000 uprchlíků z Československa. K tomuto číslu dospěla pomocí výzkumu, jenž byl zpracovaný na základě demografických údajů.⁵⁹ Přikláníme se tedy k pravděpodobně nejčastěji skloňované střední hladině, přibližně 60 000 exulantů..

4.1.3. Asimilační procesy

Jakmile se uprchlík přistěhuje do nové země, je na začátku velmi dlouhého adaptačního procesu, kterému se buď přizpůsobí či nikoli. Tento proces má několik plynule na sebe navazujících fází. Nejprve hovoříme o fázi *seznamování*, kdy jsou lidé přímo okouzleni novým a někdy zcela odlišným prostředím (hlavně v případě exotických zemí s odlišnými klimatickými podmínkami či velkoměst jako je New York). Zapojí se do pracovního procesu, postupně si zařizují vybavení domácnosti, začínají získávat první kontakty mezi ostatními uprchlíky, seznamují se s novým způsobem života. „*Tato fáze nemusí být nijak problematická, mnohé je pro migranta překvapivé a zajímavé.*“⁶⁰ Po určitém návyku na nové prostředí se dostavuje *období zamilovanosti*, je spojeno s idealizací nové země, kde všechno dobře funguje. Postupně se imigrant dostává do další fáze, kdy začne různé věci porovnávat se svým rodištěm a nastává pocit zklamání a deziluze. Ta může mít projevy psychické i fyzické: „*.../pocit zklamání může provázet až extrémní stesk po domově, poruchy spánku, nechutenství, úbytek váhy, migrény, pocit deprese, ztráta smyslu pro humor, také všeobecný nezájem nebo vyčerpanost a pocit nepřátelství ke všemu, co pochází z nové kultury.*“⁶¹ Jednou z dalších pře-

⁵⁷ Čelovský, Bořivoj: „*Emigranti*“ *dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948*. Ostrava: Tilia 1998, s. 102.

⁵⁸ Chyský, Václav: „*Exil jako důsledek totalitarismu*“. In. Kratochvíl, Jan a kol: *Český a Slovenský exil ve dvacátém století*. Brno 2002, s. 44.

⁵⁹ Srov. Tamtéž, s. 44.

⁶⁰ Tesařová, Lucie: „*Psychologické hledisko emigrace*“. In. *Češi v Americe (USA)*. Dostupné z: URL<http://cesivamerice.sweb.cz/02_diplomka_obsah.htm>(12. 2. 2007).

⁶¹ Tamtéž, s. 1.

kážek, které ztěžují asimilaci do nového prostředí, je nostalgie. „*Nostalgie je založená na zidealizování minulosti a na falešných nadějích na návrat do něčeho, co ve skutečnosti nikdy nebylo. Pokud pocity nostalgie přetrvávají, stávají se velkou brzdou v procesu adaptace.*“⁶²

Ovšem každý člověk je úplně jiný a proto škála pocitů, jež zažívá je příliš široká, než aby se dala přesně vymezit. Lidé umělecky založení jsou ve své podstatě daleko citlivější a úzkostnější, neboť právě díky těmto skutečnostem jsou schopni tvořit. Jsou známy osudy – především básníků, jež nebyli s to vyrovnat se s nastalou situací a končí v ústavech pro přecitlivělé (např. Ivan Blatný).

Pro vykreslení pocitů, které člověka přepadají na počátku i v průběhu adaptace zde máme příklad Olgy Marlinové, jež okusila emigraci na vlastní kůži: „*Zaplatili jsme za svou emigraci velkou cenu. Platili jsme četnými a hlubokými ztrátami milovaných míst, kde jsme se těšili z mateřské řeči a kultury. Platili jsme úzkostmi, depresemi, adaptačními problémy, narušenými vztahy, psychickými i fyzickými poruchami v důsledku zátěžových a traumatických situací, které s sebou odchod z vlasti a imigrace přinášejí. Procházeli jsme kulturním šokem a současně jsme se museli přizpůsobovat a učit v novém prostředí, překonávat překážky, nacházet uplatnění.*“⁶³

Jakmile se člověk vyrovná s těmito novými problémy a je nadále spokojen se svým životem, bez problémů se orientuje a je schopen žít v novém prostředí, můžeme konstatovat, že se emigrant již integroval do společnosti. Velkou roli hraje přizpůsobivost, spontánnost, charakter anebo také schopnost učit se cizí jazyky. Neboť je dokázáno, že „*/.../ pokud emigrant přijde do nové země po svém 12. až 15. roce, většinou se nenaučí mluvit bez přízvuku.*“⁶⁴ Např. v USA tento faktor (přízvuk) nehraje tak zásadní roli jako v ostatních zemích, neboť Američané jsou zvyklí celý život se setkávat a žít pospolu s emigranty z různých zemí, které akceptují, protože oni sami mají ve svém rodokmenu předky z Evropy. Nechceme tím říct, že by snad v americké společnosti neexistovaly projevy xenofobie.

Problém samozřejmě způsobuje také věk dotyčného, který ho jistým způsobem omezuje. „*Čím starší je jedinec, tím nesnadněji se zbavuje pout k prostředí, z něhož přišel, tím nesnadněji se přizpůsobuje prostředí novému, do něhož přišel.*“⁶⁵ Především musí zdolat nesnadný úkol, naučit se nový jazyk, bez kterého nelze ve společnosti fungovat. Hraje tu roli několik faktorů, jedna třetina emigrantů (po 1948) byli intelektuálové, studenti a vědci, tudíž

⁶² Tamtéž, s. 2.

⁶³ Marlinová, Olga: „Návrat je stejně těžký jako odchod“. *Přítomnost*, č. 4, 2003, s. 12.

⁶⁴ Tesařová, Lucie: „Psychologické hledisko emigrace“. In. *Češi v Americe (USA)*. Dostupné z: URL<http://cesivamerice.sweb.cz/02_diplomka_obsah.htm>(12. 2. 2007), s. 4.

lze z tohoto hlediska předpokládat lepší jazykovou vybavenost, než jak tomu bylo v případě dělníků, kterým se patřičného vzdělání nedostalo a jichž do zahraničí odešlo v průměru asi 40 procent.⁶⁶ Lidé, kteří přišli až ve vyšším věku, neměli ani potřebu překonat jazykovou bariéru, jelikož se pohybovali pouze v omezeném okruhu lidí, kteří mluvili česky, a proto nebyli okolnostmi donuceni se jazyk naučit.

První úkolem při budování nové existence bylo získání pracovního místa. Pokud se chtěl uprchlík dostat do cizí země, musel mít již domluvené zaměstnání a nějaký kontakt na ubytování, bez víza a pracovního povolení by nebyl vpuštěn do země, na tom se zakládala imigrační politika. Na začátku pobytu se musel každý spokojit s prací, která byla mnohdy pod jeho úroveň (většinou podřadné charakteru – umývání nádobí v restauraci, úklidové práce, práce v továrně). V prvopočátcích se také často dostavuje finanční tíseň, a proto jsou uprchlíci nuceni sehnat si více zaměstnání, aby byli schopni platit řádně nájem a pořídit si všechny věci potřebné k životu.

Poslední fáze emigrace může mít dvě podoby. Část lidí se dokonale asimilovala v novém prostředí, ta druhá zastává právě opačné stanovisko – reemigraci. Buď to může být zpětný návrat do vlasti (i za cenu vysokých obětí) nebo přesun do další země, kde by byly lepší podmínky pro život. Jedním z důvodů reemigrace mohly být například nevyhovující klimatické podmínky, které se příliš lišily od našeho tradičního středoevropského podnebí (z Austrálie do USA). Nebo touha přesídlit do těch měst, kde se usadili bývalí přátelé a kamarádi.

Jakmile se lidem podařilo zakotvit v nové zemi, objevuje se u nich touha nalézt „koušek Československa“ třeba i za oceánem, proto dodržují staré tradice a zvyky, slaví svátky klasickým způsobem, hrají ochotnické divadlo, zakládají sdružení a spolky. Obnovují spolky, které již nemají své místo v Československu, neboť byly po převratu 1948 zrušeny.

„Existují méně formální společenství. Například my všichni, generace čs. exilu 1948, jsme svým způsobem partneři. Skrze společnou minulost, společné důvody, které nás přivedly do cizí země, spojuje nás snaha udržet svou vlastní kulturní integritu, tradici. Považujeme dokonce za smysl života pokračovat v této tradici, šťastni, že nás komunisté nedostali, že děláme věci, které oni zavrhlí a zpusťovali. Následujeme zvyky svých předků, které byli doma potlačeny, protože komunistická revoluce se snažila vytvořit dojem, že dějiny lidstva začínaly teprve jimi.“⁶⁷

⁶⁵ Diamant, Jiří: *Psychologické problémy emigrace*. Olomouc: Matice Cyrilometodějská 1995, s. 17.

⁶⁶ Kaplan, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta 1993, s. 189.

⁶⁷ Filípek, Jan: *Odlesky dějin československého exilu*. Praha: vl. nákladem 1992, s. 88.

4.2. Obecná charakteristika druhé uprchlické vlny 1968–1989

Po 21. srpnu 1968 se život v Československu úplně změnil. Ze dne na den zmizela naděje, že mohly být nastoleny příznivější podmínky. Nový impuls, který přineslo Pražské jaro, byl zastaven vpádem vojsk varšavské smlouvy na naše území. Československá socialistická republika se nevrátila ke své nedávné minulosti (Československo a první republika 1918–1938), ba naopak byla ještě více paralyzována a vláda řešila tuto situaci návratem ke svým starým praktikám, tedy k tónu, který byl zcela podřízen pokynům z Moskvy, jejíž vliv na Prahu byl zásadní.

Stejně jako se komunistická moc postavila všem, kteří odmítli vstoupit do strany a svorně budovat socialismus v roce 1948, tak se i nyní vrací ke svým osvědčeným metodám.⁶⁸ Dochází k perzekucím všech obyvatel, již se aktivně angažovali v době Pražského jara. Opět probíhají čistné procesy ve všech podnicích, dochází k procesům a také k zatýkání nepohodlných (antikomunisticky smýšlejících) lidí. Občané jsou srozuměni s tím, co bude následovat, vědí, co mohou očekávat od tohoto systému, a proto dlouho neváhají a houfně odcházejí (či spíše odjíždějí) za hranice.

Druhá emigrační vlna byla označována několika různými termíny, záleželo to na společnosti, která se o problému bavila:⁶⁹

1. Podle časového určení jako posrpnová
2. ve svých špičkových představitelích a mluvčích – jako „marxistická“
3. Obecně také jako „komunistická“
4. Posrpnoví uprchlíci dávají přednost termínu „socialistická“
5. Posledním často skloňovaným označením jako „benzínová“, protože lidí odjížděli ve svých autech z dovolené v Jugoslávii rovnou do exilu.

Motivy občanů k odchodu by se daly rozdělit na politické a ekonomické. Vzhledem k tomu, že se mnoho lidí do země vrátilo (v poměrně krátké době, viz. níže), neboť si tento „zásadní krok“ za hranicemi rozmysleli, je patrné, že jejich motivy pro opuštění republiky

⁶⁸ „Květnové zasedání 1969 ÚV KSČ rozhodlo, že základním mechanismem „normalizace“ společenského vývoje se stanou kádrová opatření (=čistky) ve stranických orgánech, „jejichž cílem bylo odstranění všech reformistických sil nejen z vedení a všech orgánů strany, ale i opětovně prosazení vedoucí úlohy“ a dále podobné tzv. prověrky pracovníků v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích, které se dotkly i nestraníků. Odhaduje se, že normalizační čistky postihly asi půl miliónu osob, tedy zhruba třetina tehdejších členů KSČ.“ (Nešpor, Zdeněk, R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: AV ČR 2005, s. 47.)

nebyly tak silné. Pro tuto emigrační vlnu je charakteristické, že odchází povětšinou z ekonomických důvodů. Politický vývoj v Československu nedával totiž naději na nějaké výrazné zlepšení životních podmínek. Výstižně shrnuje důvody k útěku emigrant Jiří Diamant, který se vydal do Holandska: „*Odešli jsme po srpnu především proto, že jsem nesouhlasili s tím, co se stalo a že jsme svůj odpor nemohli jinak aktivně projevit. Odešli jsme dále proto, že jsme chtěli svobodně žít – přičemž svobodou rozumíme možnost jedince samostatně se rozhodovat a volit mezi různými možnostmi podle svých potřeb a zájmů, možnost sebeuplatnění a seberealizace při nebrzděném rozvoji osobnosti, tedy bez indoktrinace a nápravných opatření ze strany státu.*“⁷⁰ Občané prožili pod nadvládou komunistické strany celý svůj život nebo jeho větší část a nechtěli již žít ve státě, který během několika málo dnů zcela zmrazil vývoj, nastartovaný od poloviny šedesátých let a trefně označovaný jako tzv. tání. Abychom dokázali své tvrzení o ekonomické emigraci, uveďme si následující příklad manželů chystajících se do zámoří: „*Můj muž je betonář, děti nemáme, vyjeli jsme, abychom vydělali hodně dolarů. Je nám jedno kde budeme v Americe. Pudem makat třeba i na Aljašku, tam prej na akord pohádkově platěj.*“⁷¹

Život v uprchlických táborech byl snazší a příjemnější až pro druhou uprchlickou vlnu. Uvedeme si typický jídelníček v uprchlickém táboře v Rakousku roku 1968: „*Snídaně se vydává od pěti hodin ráno, pro ty, kteří chodí do práce. V půl osmé zamknou jídelnu. K obědu je lupínek masa, hodně příkrmů, hlavně těstovin. Třikrát týdně jsou studené večeře. Salám, sýr, ovoce, konvice čaje. V neděli je tu dokonce moučník a vídeňský řízek s rýží. Někdy je i dobrá roštěnka nebo telecí pečeně.*“⁷² Především však tyto posrpnoví uprchlíci nestrávili v táboře tolik času, neboť procedury pro přijetí do západních států byly daleko rychlejší než před dvaceti lety.

Nejčastějšími přestupovými zeměmi se staly Rakousko a Německo, ve kterých se nachází velký počet bývalých uprchlických táborů, jež sloužily již generaci předešlých emigrantů. Po srpnových událostech a po návratu politiků z Moskvy, po celé zemi lidé netrpělivě očekávají projev, který jim má situaci objasnit. Avšak Alexander Dubček přiváží samé špatné zprávy, které zavedly příčinu k dalšímu exodu čs. obyvatel. V době po 21. srpnu „*.../ přešlo do Rakouska v panice 180 000 lidí, z nichž se však mnozí po týdnech a měsících kolísání opět*

⁶⁹ Tigrid, Pavel: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor 1990, s. 94.

⁷⁰ Diamant, Jiří: *Psychologické problémy emigrace*. Olomouc: Matice Cyrilometodějská 1995, s. 47.

⁷¹ Jarošová, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Hlas–Voice 1997, s. 120.

⁷² Tamtéž, s. 23.

vraceli.⁷³ Počty těch, kteří „bleskurychle“ uprchli za hranice, jsou odlišné od počtu skutečných exulantů. Mnoho občanů nemělo jasno v tom, co v nejbližších dnech podniknou. Podle jiných zdrojů: „/.../ v Evropě bylo po 21.8. 1968 asi 80 000 Čechoslováků. Ostatní občané se nacházeli v okolních západních státech, tudíž se předpokládá, že bylo za hranicemi asi 100 000 osob.“⁷⁴

Přesné a jednotné vyčíslení, které by nám poodhalilo počty této masivní posrpnové vlny, se nepodařilo spolehlivě dohledat. Nacházíme pouze oficiální čísla, zveřejněná Ministerstvem vnitra, a to za období 1968–1989,⁷⁵ z nichž vycházíme v následujících řádcích.

Podle těchto údajů si svobodný život zvolilo celkem 146 462 Čechoslováků. Nejvíce jich odešlo právě v první fázi (1968–1969), kdy se „trestného činu“⁷⁶ opuštění republiky dopustilo 70 130 osob. Toto číslo dokonce převyšuje celkový počet uprchlíků, jež emigrovali v první vlně v letech 1948–1968. Tento fenomén je zapříčiněn zjednodušeným procesem při přechodu hranic. „Mezi srpnem 1968 a říjnem 1969 zůstávaly čs. hranice relativně průchodné, nesrovnatelně „propustnější“ než před srpnem 1968. Nepochybně se svolením Sovětů, za účelem umožnit odchod těch, kteří nesouhlasili s okupací a měli odvahu emigrovat.“⁷⁷ Avšak státní hranice byly uzavřeny 8.10.1969.⁷⁸ Tento akt se záhy projevil na počtech uprchlíků ze země, jež má od té doby výrazně klesající tendenci (roku 1975 se jedná o pouhých 741 občanů). Další nepřehlédnutelná vlna zájmu o emigraci se vzedmula po vydání Charty 77 a od tohoto roku se křivka odchodů drží na stejné úrovni (odchází průměrně 5 000 obyvatel/rok) až do konce roku 1989.

Jestliže nás bude zajímat celkový předpokládaný počet Čechoslováků, kteří opustili „komunistický ráj“, nezbyvá než znovu konstatovat, že nelze shromáždit dostatečné množství informací, neboť část přechodů byla ilegálních, tyto jsou obtížně dohledatelné. Můžeme však kvalifikovaně odhadnout, že naše země byly v letech 1968–1989 ochuzeny přibližně o 250 000–350 000 občanů. Ministerstvo vnitra uvádí 146 462 obyvatel – tedy podhodnocená, leč oficiální čísla.

Pokud se podíváme na míru propustnosti hranic, je zřejmé, že po roce 1968 se vládnoucí straně situaci nepodařilo zvládnout s takovým úspěchem jako roku 1948. To znamená,

⁷³ Chyský, Václav: „Exil jako důsledek totalitarismu“. In: Kratochvíl, Jan: *Český a Slovenský exil*. Brno 2002, s. 44.

⁷⁴ Jeřábek, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno: Stilus 2005, s. 150.

⁷⁵ Nešpor, Zdeněk, R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 49.

⁷⁶ Ve volnějších letech 1964–1969 bylo sice dovoleno cestování do zahraničí (a nejen do států spřátelených), nicméně emigrace byla jediné, pokud se jedinec vzdal československého občanství a nikdy se již nevrátil.

⁷⁷ Chyský, Václav: „Exil jako důsledek totalitarismu“. In: Kratochvíl, Jan: *Český a Slovenský exil ve 20. století*. Brno: 2002, s. 44.

⁷⁸ Jeřábek, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno: Stilus 2005, s. 151.

že sice došlo k uzavření hranic, ale bylo možné navštívit některé ze západních měst a států, jelikož se dalo vyřídit povolení pro rekreační pobyty v Jugoslávii (nejfrekventovanější země) i v ostatní zemích. Právě z Jugoslávie vedla nejschůdnější cesta do svobodného světa. „Z celkového počtu uprchlíků v Rakousku jich prakticky 90% přišlo ilegálně z Jugoslávie, kde byli na dovolené s povolením pouze pro pobyt v Jugoslávii. Většina z nich překročila hranice pouze s tím co měli na sobě.“⁷⁹

Rozdělit objektivně tuto uprchlickou vlnu podle cílových států je opět velmi obtížné. Obecně se dá říci, že ve srovnání s první uprchlickou vlnou se zvýšil příklon ke státům západní Evropy, a to především těch, jež jsou v blízkosti hranic s Československem. Vysoké počty emigrantů si vybraly pro svůj nový domov nejčastěji Rakousko, Německo, Švýcarsko, Francii a tradičně velmi oblíbenou Velkou Británii. Tyto Evropské státy již prožívaly velmi stabilní období, všechny známky válečného konfliktu již byly dávno zahlazeny, a prosperující země se soustřeďují na zvyšování životní úrovně svých obyvatel.

Hlavním důvodem pro výběr těchto států spočívá především v jejich velmi vstřícné nabídce ohledně získání víz, která byla našim občanům nabízena ve značně vysokých kvótách. „Tradičně imigračně tvrdé Švýcarsko přijalo přes 20 000 uprchlíků, Švédsko otevřelo náruč také starým a nemocným. Německá spolková republika i malé Rakousko se chovaly více než vzorně – přes 12 000 lidí a takřka bez procedur přijímala i Jižní Afrika.“⁸⁰ Do Ameriky, ať už do USA či Kanady, směřovali především občané, jež chtěli začít podnikat, samozřejmě za přispění pomoci svých příbuzných, příslušníků první vlny. Asi deset procent exulantů si vybralo Austrálii, mnozí s odůvodněním, že čím dále od Československa, tím lépe.

Dalším zdrojem, který nám pomůže objasnit informace, týkající se rozdělení jednotlivých emigrantů ve světě přináší archivní materiál „Statistické zpracování namátkově vybraných žádostí občanů o prodloužení platnosti cestovních dokladů došlých v listopadu až říjnu 1968.“⁸¹ Celkový vzorek představuje 3 612 čs. občanů. Nejvíce z nich patří do věkové skupiny 15–30 let (69%). Poměr mužů a žen je velmi vyrovnaný – nepatrně převažují muži. Pokud se podíváme na rozložení této emigrace ve světě, zjistíme, že největší počet lidí zůstává v Evropě a to celkem 95 % ze všech osob, což je právě z toho důvodu, že někdy předpokládali návrat do ČSSR, lidé ze vzdálenějších koutů světa o toto prodloužení cestovních dokladů neusilovali, jelikož se nehodlali vrátit. Ovšem je možné alespoň zmapovat tuto emigraci a její

⁷⁹ Jeřábek, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno: Stilus 2005, s. 172.

⁸⁰ Filípek, Jan: *Odlesky dějin československého exilu*. Praha: vl. nákladem 1999, s. 56.

⁸¹ Čestmír, Podzemný: „Statistické zpracování namátkově vybraných žádostí o prodloužení platnosti cestovních dokladů došlých v listopadu až říjnu 1968. In. Zpráva o konečných výsledcích amnestie z roku 1969, s. 38n. Dostupné z: URL <<http://archiv.uzsi.cz/main.php/static?id=kontakty&Ing=cs>> [8.4.2007]

rozložení v Evropě. Nejvíce občanů se nacházelo ve Švýcarsku 25%, v Rakousku 22%, ve Velké Británii 16%, ve Francii 11% a v Německu 8%. Ostatní zastoupené státy vykazují velmi nízké počty – například Austrálie 2% a USA jedno procento.

Pro srovnání uvádím údaje z knihy *Poslední pocta*, v níž nacházíme 170 emigrantů z let 1968–1989. Tento vzorek nám přiblíží rozložení této vlny ve světě – největší počet občanů 62,3% zůstalo v Evropě, což představuje téměř 2/3 z celkového vzorku, tedy standardní údaje. Nejvíce uprchlíků zůstalo ve Švýcarsku (18,82%), v Německu (18,23%), v Rakousku (12,94%), ve Velké Británii (6,4%). Jedna třetina z nich (32,3 %) směřovala do Ameriky (USA – 18,23%, Kanada – 14,1%). Ostatní si vybrali jinou zemi – Jihoafrická republika, Izrael, Austrálie atd.

Abychom se dobrali konkrétnějších informací, týkajících se složení druhé uprchlické vlny, použijeme výzkumu Oty Ulče⁸², jež měl k dispozici vzorek 150 respondentů. Tito lidé emigrovali v letech 1983–1984 do zahraničí a museli zodpovědět celkem 85 otázek dotazníku o třech částech (osobní data, okolnosti a motivace emigrace, názor na československý politický systém a společnost). Jakmile se podíváme na věkové rozložení, zjistíme, že 41% z nich se narodilo v padesátých letech, 72,4% neprožilo ve své dospělosti před-okupační režim ani před-normalizační poměry. To znamená, že se jedná o velmi mladé lidi průměrně ve věku 20–35 let. Další otázky se týkaly úrovně vzdělanosti – základní vzdělání 10,8%, středoškolské vzdělání 43,3%, 14,1% studujících, 31,6% vlastnila vysokoškolský diplom. Další údaj nám odhaluje rodinný původ respondenta, a opět překvapující – 40% uprchlíků pochází z dělnických rodin, 38,3% patří k rodinám úředníků a duševně pracujících. Tedy více než jedna třetina ze zmiňovaných 150 emigrantů měla nejvyšší možné dosažitelné vzdělání, přičemž svým věkovým průměrem nám ukázala, že se pro emigraci rozhodovali především mladí lidé.

Po objasnění emigračních procesů v počáteční fázi života uprchlíků z let 1948 a 1968 se dostáváme k meritu věci a tím je rozdělení emigrantů na jednotlivé skupiny, abychom tak mohli lépe zkoumat další osudy našich významných osobností, které měly svou účast na tomto ojedinělém fenoménu našich dějin.

⁸² Ulč, Ota: „Profil a motivace československých emigrantů v osmdesátých letech našeho století. In: *Sociologický časopis* 31/4, 1995, s. 474.

4.3. O politicích, kteří neměli kde vládnout 1948–1989

Nejprve se budeme zabývat elitní skupinou obyvatelstva, která byla donucena odejít do zahraničí krátce po únorovém převratu, neboť byla ze všech skupin obyvatel, jež emigrovaly, nejvíce ohrožena na životech. Podle komunistických funkcionářů nebylo možné tyto osoby „převychovat a předělat“, tudíž neměli jinou možnost než je vyřadit z veřejného života, zdiskreditovat a naprosto omezit jejich činnosti, což udělali tak, že je uvrhli do vězení či jakkoli jinak odstavili z veřejného života (byli vyhozeni ze zaměstnání s nemožností najít si kvalifikovanou práci). Státní bezpečnost se těchto nepohodlných živlů chtěla v nejbližší době zbavit, proto byli ihned po převratu sledováni a posléze zatýkáni, jelikož komunistická propaganda tvrdila, že v únoru 1948 nekomunistické strany připravovaly ozbrojený puč. K tomuto tvrzení měli i důkazní materiál, neboť tyto důkazní předměty do kanceláří národních socialistů dodala sama StB.

Již několik dnů před převratem, byli někteří politici sledováni StB, aby měli dostatek informací o jejich činnosti a mohli rychle reagovat na přicházející události. Řady sledovatelů se ještě rozšířily po 25. únoru 1948.⁸³ V této době se ovšem zaměřili na osoby, které byly nepohodlné a kriticky vystupovali proti komunistické straně již dávno před únorem 1948. Vlivem nastalého exodu se mění situace a již 8. března „/.../ zavedlo ministerstvo vnitra soustavné sledování bývalých prominentních politiků.“⁸⁴ Když se některému z hlídaných politiků podařilo uniknout ostřížimu zraku StB a překročit státní hranici, vedení se obhajovalo tvrzením, že není v jejich silách mít tak dokonale vyvinutý aparát. Sledování jedinci se tedy museli pokusit odejít v co nejbližším termínu a za naprostého utajení, což bylo velmi těžké, vzhledem k faktu, že byli sledováni na každém kroku.⁸⁵

Společným rysem celé této skupiny jsou jejich cenné zkušenosti z předešlých exilů, které za svůj život prožili. Pro některé jedince znamenal rok 1948 již třetí exil během jejich

⁸³ Jak uvádí Zora Dvořáková ve své práci *Politikové na útěku* byli nejkřičivějšími osobami těchto dvanáct politiků, kteří byli sledováni jednotlivými skupinami: 1. národně socialistický poslanec Ota Hora; 2. generální tajemník národně socialistické strany dr. Vladimír Krajina; 3. předseda národně socialistické strany a místopředseda vlády dr. Petr Zenkl; 4. národně socialistický poslanec Alois Čížek; 5. národně socialistický poslanec dr. Jan Stránský; 6. národně socialistický poslanec a generální ředitel tiskových podniků Melantrich Julius Firt; 7. ministr zahraničního obchodu dr. Hubert Ripka; 8. národně socialistický předák dr. Vlastimil Chalupa; 9. dr. Jiří Hejda; 10. tajemník lidové strany dr. Adolf Klimek; 11. lidovecký poslanec Jiří Dvořáček; 12. čelný představitel strany lidové a ministr pošt Msgre. František Hála. (Dvořáková, Zora: *Politikové na útěku*. Praha: Epocha 2004, s. 9–14.)

⁸⁴ Kaplan, Karel: „Útěky do emigrace“. In. *Historický Obzor* č. 10, 1999, s. 1.

⁸⁵ Byli hlídáni denně celých 24 hodin. Byt dotyčného sledovaly dvoučlenné hlídky, které se pravidelně střídaly. Když sledovaná osoba vyšla ze svého bytu, tak je v nepatrném odstupu provázely až k cíli návštěvy, přičemž měli nařizeno chovat se naprosto nenápadně.

života (1914–1918, 1939–1945, 1948–1989). Jedním z nich byl i bratr prezidenta Beneše Vojtěch, který po roce 1948 opět odchází do USA, kde pobýval již dříve. Svůj postoj k třetímu exilu hodnotí takto: „*Nechci vykládat, co pro mne znamená třetí exil. Nesu jej tak trpce a hrozně, že často prosím osud, aby ukončil můj život. Nemám pro co žít.*“⁸⁶

V knize *Poslední pocta*, ze které vycházíme se nachází celkem 114 politiků a diplomatů, tudíž tento vzorek musí postačit pro odhalení základních informací o jejich minulosti a dalších zajímavostech ze života. V mnoha rysech se minulost těchto osobností shoduje, přinejmenším v tom, že v průběhu druhé světové války, nehodlali nečinně přihlížet a hned po okupaci odchází do zahraničí. Zde se stávají součástí druhého zahraničního odboje, to se týká 40,3% politiků (někteří z nich působili v čs. legiích, ostatní v čs. exilové vládě v Londýně), přičemž zkušenost s první světovou válkou má celkem 9,6%. Z těch, kteří se neodebrali do exilu, ale zůstávají v republice, je 14,9% z nich činných v domácím protinacistickém odboji. Ostatní se v době druhé světové války buď do žádného odboje nezapojovali, anebo byli uvrženi do nacistických lágrů – 7%. V poválečné době se většina z nich vrací zpátky do osvobozené vlasti, aby se mohli podílet na znovuoobnovení činnosti vlády. Nebo se díky zkušenostem z exilu dostávají do diplomatických služeb Československa a odchází opět do zahraničí, mnozí z nich se avšak nevracejí zpět, jelikož jako diplomaté po 25. únoru 1948 rezignují na svoje funkce.

Zabývejme se rozdělením těchto osobností do jednotlivých států. Nejvíce politiků a diplomatů si pro své další působení vybrali Spojené státy americké 47,36%, přičemž Kanada figuruje hned na druhém místě se 13,15%, což představuje v celkovém součtu 60,1%, tedy téměř 2/3 ze všech se usídlily na Americkém kontinentu. V Evropě jsou rozptýleni v jednotlivých státech, zde zůstává 34% z nich, nejfrekventovanějšími zeměmi na tomto kontinentu byla Velká Británie s 11,4%, Francie 5,2%, Německo 3,5%. Tyto státy představují centra exilového hnutí. Velká Británie získává prvenství především díky tomu, že se zde usazují politici, kteří zde působili za druhé světové války. Ve Francii (Paříž) a Německu (Mnichov) se nacházela další centra, kde byla aktivní čs. exilová komunita. Komunita v Německu soustředěná především okolo stanice Svobodná Evropa byla jistě širší, ve statistice se neprojevila, jelikož jejich činnost zde nebyla většinou celoživotní a proto, ačkoli se podíleli na práci zde, nakonec odchází do Spojených států za novými pracovními nabídkami a příležitostmi často do Svobodné Evropy v New Yorku.

⁸⁶ Čelovský, Bořivoj: *Politici bez moci*. Ostrava: Tilia 2000, s. 83.

Takže návrat do Československa v letech 1945–1948 znamenal pro mnohé politiky „delší“ návštěvu rodné vlasti, aby se po únorových událostech navrátil zpět do země, kde prožili svůj předešlý exil, neboť neměli jiné východisko než opětovný útek.

Abychom si přiblížili atmosféru prvních dnů po převratu, načtneme jak to bylo s útekem národního socialisty Oty Hory⁸⁷ do zahraničí. „Dne 26. února 1948 docházely do poslaneckého Klubu zprávy o zatýkání tajemníků a funkcionářů i řadových členů, propouštění národní socialistů ze závodů, úřadoven a z armády. Další vzrušení nastalo, když se do Klubu dostavila choť poslance Krajiny a oznamovala, že její manžel byl právě zatčen. Okamžitě jsem žádal o to, aby mi někdo obstaral kompas a mapu, protože musím z parlamentu co nejrychleji zmizet a najít cestu k útěku přes hranice. Den 27.2. přinesl špatné zprávy. V kriminálním věstníku ministerstva vnitra se objevila moje fotografie se zprávou, že byl na mne vydán zatykač, protože jsem se dopustil protistátních činů a velezrady. V novém bytě jsem zůstal do 1. března, kdy jsem nastoupil na nebezpečnou cestu ke hranicím a do svobodného světa. Asi tak k šesté hodině večer, už za tmy, jsme s Edou vyjeli ze středu Prahy směrem k Plzni. Na pokraji Prahy jsme se zastavili u našeho přítele pro zbraně. Vše probíhalo podle plánu a v noci jsme se dostali do pohraničí, kde jsme se shledali i se Zahrádkou.⁸⁸ Přespali jsme z 1. na 2. března u spolehlivých lidí a teprve v poledne jsme jeli k místu, kde nás čekala další spojka. /.../ pak se s námi předčasně rozloučila z obavy, že při pokračování k hranicím by mohla být pohraniční stráž zatčena i s námi. Se Zahrádkou jsme se rozhodli, že každý půjdeme jinou cestou a v Německu se shledáme. /.../ Náhle jsem nedaleko spatřil budovu finanční stráže. Nabral jsem dech a přeběhl jsem silnici i louku. Nikdo z budovy nevyšel, nikdo mne nepronásledoval, nikdo po mě nestřílel. Spatřil jsem skupinu dřevorubců. Mluvili německy! Stal se zázrak! Když jsem se rozhlížel, spatřil jsem pohraniční kámen. A na kameni čtu: na jedné straně „ČS“ a na druhé „B“ tj. Bavorsko. Teď už nezabloudím! Přešel jsem na stranu ČS a naposled políbil svou milovanou zemi. K mému překvapení na německé celnici byl též Zahrádka. Byl jsem na svobodě.“⁸⁹

Politici představitelé a ostatní privilegované osobnosti měly výsadní postavení v tom, že jakmile se dostali na druhou stranu železné opony, nebyli odvezeni do sběrného tábora, ale do vily Alaska House.⁹⁰ Vila Alaska House se nacházela v blízkosti Frankfurtu nad Mohanem

⁸⁷ V letech 1945–1948 byl poslancem Národního shromáždění, předsedou ústředního odboru mladých socialistů a členem vedení národně socialistické strany. Odešel do emigrace do USA.

⁸⁸ Karel Zahrádka utíkal společně s Otou Horou.

⁸⁹ Čelovský, Bořivoj: „Emigranti“ dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948. Ostrava: Tilia 1998, s. 36n.

⁹⁰ V této vile byli po 2. světové válce drženi váleční zločinci

a po únoru 1948 ubytovávala prominentní uprchlíky z ČSR. Celkově se zde vystřídalo na 300 „prominentů“, přičemž její kapacita byla 40 osob.⁹¹ O tom, jaké pověsti kolovaly o této vile, svědčí úryvek z následujícího dopisu: „*Otíku (Hora), pokud se Tvoji pí. manželky týče, neměj prozatím žádnou starost. Měla velké štěstí, že se při přechodu dostala autem do Frankfurtu a nachází se v té „zlaté klínce“ v Alaska–House.*“⁹² Někteří jedinci vydrželi v Alaska House opravdu dlouho, aneb jak píše Mirek Horák Otovi Horovi do Londýna: „*Mně osobně se daří celkem stejně, 9.2. oslavujeme 6 měsíců na Alasce. Jistě je to rekord.*“⁹³

Co se týče zaměstnání, které získávali tito uprchlíci, můžeme říct, že zažívali stejné problémy jako ostatní. O prvních zkušenostech Oty Hory s hledáním práce se dovídáme z dopisu Františku Uhlířovi: „*/.../ bez peněz se těžko žije. Sháněl jsem práci na farmě, nikde mne nepřijali, chtěli, abych dovedl dojit. Tento týden jsem konečně sehnal práci jako číšník, měl jsem právě nastoupit, nesmím, protože nemám prodloužený dosud pobyt a pracovní povolení. Jsme zatím zcela obyčejnými žebráky a bojujeme o to nezákladnější: uchovat se při životě. Ještě, že tu je tolik krásné svobody. To posiluje.*“⁹⁴ Uveďme si ještě jiný případ ze stejného období, kdy se do USA dostávají prominenti z Československa, kdy museli vzít zavděk jakoukoli prací. V jednom z nejnoblesnějších soukromých klubů v New Yorku mohl být návštěvník svědkem následující konverzace: „*Pane generále, byl byste prosím tak laskav a přinesl mi z kuchyně ještě jednu polévku? – zahovořil jeden číšník k druhému. „Zajisté, pane poslanče, hned to bude, ale raďte se prosím podívat, zda mají všichni hosté ubrousky.*“⁹⁵

Politici, kteří museli odejít, se ihned po úspěšném překonání hranic začali zabývat tím, jak odčinit únorovou porážku a jak lze odstranit překážky k návratu zpátky do vlasti. Jejich výchozí situace však byla příliš složitá, neboť jejich odchod nebyl zapříčiněn válečným konfliktem, nýbrž změnou režimu. Jednou z variant bylo svržení tohoto režimu, což bylo v podstatě neuskutečnitelné. Bylo tedy nutné vytvořit čs. ústřední orgán v zahraničí, který by zaštiťoval všechny uprchlíky, a který by mohl mít rozsáhlejší dosah. Především se musela co nejdříve vytvořit organizace, která by mohla účinně pomoci nově příchozím uprchlíkům.⁹⁶ Velkým problémem, který si sami uvědomovali byla jejich nízká důvěryhodnost, Jan Stránský to roku 1948 vyslovil nahlas: „*Říkám Vám docela upřímně, že je třeba, aby se dostal ven někdo z naší první politické garnitury. V nás, kdo jsme zatím za hranicemi, vidí zatím naši přá-*

⁹¹ Čelovský, Bořivoj: *Uprchlíci po „Vítězném únoru“*. Ostrava: Tilia 2004, s. 8.

⁹² Čelovský, Bořivoj: „*Emigranti“ dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948*. Ostrava: Tilia 1998, s. 82.

⁹³ Tamtéž, s. 135.

⁹⁴ Tamtéž, s. 131.

⁹⁵ Filípek, Jan: *Odlesky dějin československého exilu*. Praha: vl. nákladem 1999, s. 57.

⁹⁶ Srov. Čelovský, Bořivoj: *Politici bez moci*. Ostrava: Tilia 2000, s. 17.

*telé upřímné demokraty /.../, ale nikoho z nás nepovažují – a právem – za nějakou ústřední autoritu.*⁹⁷ V této době se dokonce uvažovalo o tom, že se do exilu tajně unese prezident Edvard Beneš, aby znovu, již potřetí sjednotil exil, avšak Edvard Beneš již v září umírá.

O úplně první vystoupení zástupce čs. exilu se postaral novinář Pavel Tigrid, který se náhodou ocitl za hranicemi pět dnů před únorovým pučem. Poté, co se dozvěděl o událostech z Prahy, svolal na 27. února tiskovou konferenci ve Frankfurtu nad Mohanem „*aby informoval svět o událostech v Praze. Zároveň oznámil svůj úmysl vbrzku odcestovat do Londýna a uvažovat o vytvoření „českého exilového výboru.*“⁹⁸

Jedním z prvních větších vystoupení československých uprchlíků, jež se uchýlili do Velké Británie, byla schůze bývalých československých poslanců dne 28.5.1948. Do Londýna se dostavilo 21 poslanců, z celkového počtu 36 poslanců, jež v tu dobu již byli za hranicemi. Na schůzi, která byla svolaná sociálním demokratem Blažejem Vilímem, se objevili za národní socialisty – Vladimír Krajina, za stranu lidovou Adolf Klimek, a také zástupce slovenské Demokratické strany Fedor Hodža.⁹⁹ Hlavním úkolem této schůze bylo vyjádření nesouhlasu s politickými změnami, jak se v ČSR udály v únoru 1948. Uvádíme úryvek ze závěrečné rezoluce: „*Shromáždění poslanci československého ústavodárného shromáždění neuznávají ani novou ústavu ani zákony usnesené po 25. 2. 1948, poněvadž tyto nejsou projevem vůle československého lidu, nýbrž pouhým diktátem komunistického menšiny Československa /.../ Shromáždění poslanci bez ohledu na stranickou příslušnost slibují, že budou ze všech sil pracovat v humanitním duchu a přísahají, že osvobodí svou vlast od komunismu.*“¹⁰⁰ V tomto prohlášení se zrcadlí snaha o zachování rovnoprávného postavení politiků ze všech stran, které byly činné v letech 1945–1948, ačkoli se později ukázalo, že právě neschopnost potlačit osobní rozpory, rivalitu, závist a další budou hrát velmi důležitou roli v čs. exilovém životě.

V zahraničí se vytvořilo několik důležitých center exilového hnutí, a to ve Washingtonu, Paříži, New Yorku, Mnichově a v Londýně. Na základě součinnosti těchto center bylo 18. července 1948 rozhodnuto o založení Rady svobodného Československa (RSC) se sídlem ve Washingtonu.¹⁰¹ Ovšem osobnosti, jež byly přijaty do RSC, byly vybírány za určitých předpokladů, museli to být: „*/.../ 1. bývalí členové vlády, parlamentu a Slovenské národní rady, kteří uprchli do ciziny po 25. únoru 1948 a kteří svým přesvědčením a postojem prokázali bezpochybně své demokratické smýšlení nebo velvyslanci a vyslanci, kteří podali demisi*

⁹⁷ Tamtéž, s. 18.

⁹⁸ Čelovský, Bořivoj: *Politici bez moci*. Ostrava: Tilia 2000, s. 14.

⁹⁹ Srov. Dvořáková, Zora: *Politikové na útěku*. Praha: Epocha 2004, s. 33.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 34.

¹⁰¹ Srov. Čelovský, Bořivoj: *Politici bez moci*. Ostrava: Tilia 2000, s. 24.

*na protest proti komunistickému puči, komunistickému totalitnímu diktátu a bolševické nadvládě a nebo prominentní osobnosti československého veřejného života žijící v cizině před 25. únorem 1948, anebo které uprchly z Československa po tomto datu; členové této kategorie měli být vybráni individuálně podle svých zásluh.*¹⁰²

RSC byla ustavena 20. února 1949¹⁰³ (původní termínem byl 28. říjen 1948, aby tím připomněli k jakým tradicím se hlásí, ale termín, který byl zvolen spíše předznamenal jejich další porážku). Předsedou Výboru RSC byl zvolen Petr Zenkl, který patřil k předním osobnostem čs. politické scény. Byl činný v Československé straně národně socialistické (ČsNS) a již v letech 1937–1939 poprvé zvolen pražským primátorem. V době okupace byl zatčen a celou válku strávil v koncentračním táboře. Po válce byl zvolen předsedou ČsNS, roku 1946 získává funkci prvního místopředsedy vlády, kde setrval až do převratu. Odchází do emigrace USA, kde se okamžitě zapojuje do činnosti v exilových organizacích.

Struktura RSC byla nastavena tak, že rozhodující slovo měl třicetičlenný Výkonný výbor, jež byl složen z představitelů politických stran, diplomatů, novinářů atd. Přičemž se z tohoto výboru zvolilo předsednictvo RSC, které bylo zastoupeno šesti Čechy a šesti Slovák: Josef Černý, Josef Diaška, Mikuláš Franek, Arnošt Heidrich, Jozef Lettrich, Václav Majer, Štefan Osuský, Ján Papánek, Ferdinand Peroutka, Adolf Procházka, Juraj Slávik a Petr Zenkl.¹⁰⁴ Do čela byl zvolen Petr Zenkl, místopředsedou Jozef Lettrich. Sídlem této organizace byl Washington. V RSC byly politické strany zastoupeny v tomto poměru: Národní socialisté 24 členů, Slovenští demokraté 21 členů, lidovci 14 členů, republikáni 14 členů, sociální demokraté 12 členů, národní demokraté 7, slobodári 6, živnostníci 3. Další skupinu tvořili bývalý příslušníci diplomatického sboru 22, vojáci 17, novináři 19, studenti 7, reprezentanti Sokola 2, skaut 1 člen.

Vznik RSC lze považovat za první významný počín, jež emigranti zrealizovali, ovšem nečekali, jak složité bude udržení této organizace při životě. První roztržky se vyskytly již brzy po vzniku Rady, přičemž hlavními důvody byla řevnivost mezi jednotlivými členy. Jednalo se především o čelní představitele, čímž byla stabilita RSC silně narušena (Petr Zenkl versus Jozef Lettrich¹⁰⁵). Základní rozpor vznikl v lednu 1951 na základě řešení otázky o

¹⁰² Tamtéž, s. 24.

¹⁰³ Tamtéž, s. 30.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 51.

¹⁰⁵ Řadí se k předním slovenským politikům. Byl stejně jako Petr Zenkl, na začátku druhé světové války uvržen do vězení. Po válce byl předsedou Demokratické strany, která patřila po válce k nejsilnějším slovenským stranám (viz. Historické události let 1945–1948). Po puči odchází do USA. Patřil k iniciátorům Rady svobodného Československa a stal se i jejím předsedou. Působil v několika různých organizacích, byl předsedou Shromáždění podmaněných evropských národů a místopředsedou Mezinárodní rolnické unie a také spoluzakladatelem Stálé

„funkčním období.“¹⁰⁶ Došlo to tak daleko, že 23. lednu bylo Dr. Stránským přečteno prohlášení s těmito závěry: *„Předseda RSC Dr. Petr Zenkl, v dohodě s bývalými členy čs. vlády, v dohodě s vedoucími činiteli Sokola, v dohodě s generálními sekretáři atd. prohlašuje RSC, společnou organizaci čs. demokracie v exilu, za rozpuštěnou a zároveň oznamuje, že ji znovu obnovuje jako Národní výbor svobodného ČSR na takové organizační základně, aby se vyloučily politické spory a rivalita. Všichni se zavazujeme zapomenout okamžitě na stranické rozdíly, které nás dosud rozdělovaly, a vyzýváme naše příznivce, aby následovaly náš příklad.“*¹⁰⁷

Vzniká tedy Zastupitelstvo rady (předsedou byl zvolen Štefan Osuský a poté Juraj Slávik) a Sdružení přátel Rady svobodného Československa. Naštěstí rozpory mezi jednotlivými členy byly překonány a roku 1952 dochází k znovuoobnovení jednotné organizace. Post předsedy Výkonného výboru získal Petr Zenkl, místopředsedou byl zvolen Josef Lettrich a dalšími členy – Štefan Osuský, Václav Majer, Adolf Procházka.¹⁰⁸

I přes rozepře, které neustále tuto organizace oslabovaly, se snažila nezanedbávat své vytyčené úkoly a angažovala se především v oblasti politické a informační. *„Ve svých prohlášeních a memorandech se nejen vyjadřovala k domácím a mezinárodním událostem, ale přinášela k nim československé demokratické stanovisko. V 50. letech bylo hlavním politickým tématem činnosti Rady naléhat na prosazení svobodných voleb v Československu a to buď pod dohledem mezinárodní komise nebo Spojených národů.“*¹⁰⁹

Rada svobodného Československa byla finančně podporována americkou organizací - National Committee for a Free Europe (NCFE – Výbor pro svobodnou Evropu). Jednalo se o nevýdělečnou společnost, jejímž účelem bylo: *„a) Pomoci nefašistickým a nekomunistickým exulantům a uprchlíkům najít živobytí v užitečných povoláních v době pobytu mimo vlast; pomocí rádia a jiných prostředků pomáhat těmto exulantům a uprchlíkům udržovat styk s krajinami v jiných zemích a tím u nich udržovat ideály osobní a národní svobody. b) Podporovat a pomáhat kauze osobní a národní svobody v Evropě a jinde.“*¹¹⁰ Jedním z úkolů, jež si NCFE vytýčila, bylo zřízení rozhlasové stanice Radio Free Europe (RFE), podrobněji zde v kapitole o novinářích.

Roku 1952 přesídlila organizace NCFE do New Yorku a na její naléhání se musela přestěhovat i RSC. V následujících letech konkrétně 1959–1961 se Rada ocitá opět

konference slovenských demokratických exulantů. (Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 1.* Curych: Konfrontace 1981, s. 19.)

¹⁰⁶ Při vzniku této organizace nebylo jasně určeno, jak dlouho bude trvat funkční období a nyní se nebyli schopni na čemkoli shodnout.

¹⁰⁷ Čelovský, Bořivoj: *Politici bez moci.* Ostrava: Tilia 2000, s. 86.

¹⁰⁸ Srovnej. Povolný, Mojmir: *Má cesta dvacátým stoletím.* Brno: Šimon Ryšavý 2001, s. 52.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 52.

v dlouhodobé krizi, z níž nenalézají rozumné východisko. Otázky spojené s novým rozkolem se vyskytly v důsledku dřívějších nedořešených záležitostí ohledně volby na další funkční období. Podle novely (z roku 1955) a podle stanov z roku 1958 byl Výkonný výbor v roce 1959 zvolen Zastupitelstvem. V březnu 1959 Josef Černý, Rudolf Fraštacký a Václav Majer proti tomuto postupu a složení Výkonného výboru i proti reprezentaci Rady protestovali. Jelikož na každou akci musí přijít reakce, ani teď toto jednání nezůstává bez odezvy. „V lednu 1960 Jozef Lettrich rezignoval jako předseda Zastupitelstva. V únoru 1961 se osm dosavadních členů Rady, s odvoláním na vypršení dvouletého funkčního období Výkonného výboru, vyhlásilo jako nové vedení rady ve formě Politického výboru.“¹¹¹ Dohru to mělo koncem roku 1961, kdy členové Rady nebyli ochotni Politickému výboru uvolnit místo, a proto se Politický výbor přejmenoval na Výbor pro svobodné Československo, tzn. že se zcela odpojilo (avšak její působení nemělo valný úspěch). Kdežto Rada i nadále pokračovala bez tohoto křídla.

Na počátku šedesátých let se do Rady dostávají noví mladší lidé, kteří její činnost oživují. K čelným osobnostem v tomto období patří opět Petr Zenkl, neboť ostatní starší příslušníci Rady pomalu odcházejí do důchodu nebo již umírají. Z nových členů jmenujme politologa a představitele exilové ČSSD Jiřího Horáka, právníka a historika Radomíra Lužu (též představitel exilové ČSSD), funkcionáře národní socialistické strany Emila Ransdorfa, funkcionář agrární strany v exilu Čenka Torna a právníka a politika za národní socialistickou stranu Mojžíra Povolného. V tomto složení Rada vydržela až do roku 1968. Vzhledem k jejich orientaci na domácí scénu se samozřejmě vyjadřovali i k událostem Pražského jara a musíme říct, že ačkoli je s velkou radostí přivítali a podporovali (ostatně jako celý ostatní exil), tak velmi pochybovali o změně režimu. „V reformu komunismu jsme však nevěřili a dlouhodobě jsme vkládali naději ve vzrůstající se občanské hnutí. Sovětská invaze zasadila našim nadějím smrtelnou ránu. Pasivita Západu byla pro exil bolestným zklamáním.“¹¹² Po srpnových událostech v Československu se vyskytla otázka, zda dál pokračovat v práci, jelikož zakladatelé této organizace již výrazně zestárlí (Petr Zenkl měl 84 let) a tak se uvažovalo o faktickém ukončení činnosti. Ovšem v důsledku přílivu nových uprchlíků získává Rada opět další impuls k činnosti. Další informace o RSC uvádíme v následující kapitole.

Na evropském kontinentě působilo taktéž několik organizací. V Paříži byl jako první orgán zřízen Pomocný výbor (Comité d'aide), který se zaměřil na pomoc čs. politickým uprchlíkům. Vznikl v květnu 1948 – za účasti dr. Zdeňka Formánka, Antonína Bartoše a

¹¹⁰ Tamtéž, s. 50.

¹¹¹ Tamtéž, s. 54.

¹¹² Tamtéž, s. 55.

Eduarda Řeháka. Její aktivita spočívala v tom, že zprostředkovávala uprchlíkům ubytování, obživu a zaměstnání a všemožně se jim snažila usnadnit první kroky v exilu.

Abychom si mohli připomenout i ostatní vzniklé exilové organizace, využijeme k tomu životní osudy nejvýznamnějšího slovenského politika – Jána Papánka, který strávil téměř celý život v zahraničí, neboť byl účastníkem všech tří exilů 20. století. Ačkoli byl ještě gymnazista, musel roku 1915 narukovat do rakousko-uherské armády, s níž byl poslán na italské bojiště. „*Bol zajatý a s niekoľkými inými zajatými Čechmi a Slovákmi sa podielal na založení zboru československých dobrovoľníkov. Na bojoch na Piave sa zúčastnil už ako československý legionár.*“¹¹³ Po návratu z 1. světové války si doplnil vzdělání ve Francii, aby mohl posléze roku 1925 nastoupit do služeb ministerstva zahraničních věcí, v jehož službách působil až do začátku druhé světové války. Poté je činný v organizování druhé zahraničního odboje po boku Edvarda Beneše (ten ho jmenoval osobním zástupcem) a působil převážně v USA. Ján Papánek se roku 1942 stal ministrem čs. exilové vlády, přičemž i nadále působí v USA – v New Yorku. Po skončení druhé světové války patřil k čtrnáctičlennému výboru, jež připravoval návrh Charty OSN, kde byl jako zástupce československé delegace.

Poté je jmenován do funkce vyslance a delegáta Spojených národů, přičemž byl roku 1947 povýšen na velvyslance. Po komunistickému puči se snaží ze své pozice – delegáta OSN, upozornit veřejnost a celý svět na politickou situaci v Československu. V důsledku puče rezignoval na svůj post velvyslance Československa a jako zkušený exulant se aktivně zapojil znovu do práce. Roku 1948 je zakládajícím členem organizace Americký fond pro čs. uprchlíky (AFCR – American Fund for Czechoslovak Refugees), jejímž se stal prezidentem. Tuto organizaci nejen založil, ale i téměř celý život řídil a to až do roku 1987. Začátky byly nelehké, především kvůli nedostatku financí, tudíž všechny výlohy za pronájmy kanceláří a ostatní výdaje musel celý rok sponzorovat Ján Papánek. Na počátku se také vyskytly problémy s uznáním této organizace, a proto spouští svou činnost pod ochrannou americké organizace YMCA. Avšak 21. srpna 1950 získává AFCR povolení k činnosti, tudíž se soustřeďuje na pomáhání čs. uprchlíkům ve svobodném světě.

V květnu 1951 byla v Mnichově zřízena hlavní kancelář AFCR, kam přešla Constance Šeflová, která byla ve vedení této organizace v Evropě. Jednou z činností jak byly získávány peníze pro uprchlíky, byly tzv. dopisové akce, což znamenalo, že byli rozesílány dopisy nejen čs. občanům kvůli žádosti o příspěvek (roku 1951 bylo rozesláno 22 256 prosebných dopisů). Finanční tíseň AFCR provázela neustále, proto se obrací s prosbou na RSC, ta však přispívala

¹¹³ Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. 4.* Fallbrook 1994, s. 125.

velmi nepravidelně. Proto se v červenci 1952 RSC rozhodla, že bude poskytovat AFCR částku 450 dolarů pravidelně každý měsíc, místo dosavadních nepravidelných příspěvků.

Rok 1954 přinesl významnou finanční injekci, neboť „/.../ rozhodnutí nejvyššího soudu státu New York ze dne 17. listopadu potvrdilo, že Papánek vyhrál spor s komunistickou vládou Československa o peníze válečného Červeného kříže ve Spojených státech. Soud se táhl od začátku prosince 1948, kdy komunisté spor zahájili. Soud rozhodl, že peníze, které Papánek během války vybral pro pomoc Československu, připadají nyní Americkému fondu. Soud přřkl částku 111 250 dolarů na pomoc československým uprchlíkům.“¹¹⁴ Tyto peníze byly uloženy a úroky z této částky byly používány jako operační fondy. To znamená, že finanční situace se markantně zlepšila.

Jejich pomoc se projevovala tak, že při prvních krocích v exilu, když neměl některý z uprchlíků příbuzné za hranicemi, tak na AFCR přešla starost o ubytování, shánění zaměstnání a zajišťování půjček.¹¹⁵

Ján Papánek v této organizaci působil téměř celý svůj život, několikrát uskutečnil cestu do Evropy, kde navštívil uprchlické tábory v Německu, Rakousku a Itálii. Tento exkurz vždy uskutečnil se svou ženou Betkou, aby mohli zjistit, za jakých podmínek jednotlivé tábory fungují, jakým způsobem lze pomoci a také, aby se setkal s mnoha důležitými lidmi, jež mu byli nápomocni při organizování pomoci čs. uprchlíkům. První cesta byla uskutečněna v říjnu 1950 do Německa, Rakouska, Švýcarska, Francie a Velké Británie. Další cesta se uskutečnila v červnu 1962, kdy navštívil ostatní státy s četnou uprchlickou komunitou – Norsko, Švédsko, Německo, Rakousko, Itálii, Velkou Británii a další. Abychom si nastínili, jakým způsobem tyto návštěvy probíhaly, zmiňme slova Vojtěcha Jeřábka: „/.../ Papánek navštívil vedoucího americké mise Segu a průchodní americký tábor v Traiskirchen, kde měl rozhovory se zástupcem rakouského ministerstva vnitra. Zjistil, že tábor v Traiskirchen je udržován v lepším stavu než registrační tábor v německém Zirndorfu. Stojí za zmínku, že Papánek navštívil ve Vídni gala koncert, který dirigoval Rafael Kubelík. Také se zúčastnil exilového sokolského sletu, oslavujícího 100. výročí založení Sokola /.../ Další zastávku udělal Papánek u pařížského pomocného výboru a dále v Londýně, kde měl rozhovory o možnostech přijímání československých uprchlíků do Anglie, s československým pomocným komitétem, s britskou organizací Aid to European Refugees, Czechoslovak Refugee Trust Fund a s představitelům úřadu vysokého komisaře OSN.“¹¹⁶

¹¹⁴ Jeřábek, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno: Stilus 2005, s. 120.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 112.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 129.

Jak je vidět, práce Jána Papánka pro tuto organizace a pro exil celkově byla jistě nesmírně namáhavá, přesto dokázal stát v čele AFCR celých 40 let. Ján Papánek oznámil svou rezignaci na funkci prezidenta AFCR 30. ledna 1987, bylo mu devadesát jedna let. Tuto činnost ukončil právě z toho důvodu, aby se mohl věnovat osobním věcem. Při této příležitosti předseda správní rady fondu Jan Hird Pokorný řekl: „*Při oslavě narozenin dr. Papánka 24. října minulého roku nám bylo připomenut, že dr. Papánek je nejen náš milovaný prezident, ale také je nejuznávanějších Čechoslovákem, který je dnes naživu. Spojuje nás přímo s érou prezidentů Masaryka a Beneše. Jednal s obrovskou odvahou – vědom si důsledků – po převratu v roce 1948. Společně se svojí ženou Betkou vytvořil organizace za účelem pomoci přívalu uprchlíků z Československa a dr. Papánek se sám brzy stal vysoce uznávanou světovou autoritou v uprchlických záležitostech.*“¹¹⁷

Ján Papánek (1896–1991) se dožil Sametové revoluce a do ČSFR se několikrát podíval, přičemž 28. října 1991 byl vyznamenán prezidentem republiky Václavem Havlem získal Řád T. G. Masaryka 1. třídy.

Jednou z dalších organizací byla Československá Národní rada americká. S touto organizací je spojeno jméno české šlechtice, diplomata a politika Františka Schwarzenberga. Ten zde působil od roku 1948, kdy musel odejít do exilu do USA, neboť „*Komunisté prohlásili dr. Františka Schwarzenberga za nepřítele lidu a zkonfiskovali jeho majetek v jižních Čechách.*“¹¹⁸ Působil i v jiných organizacích, Společnost pro vědy a umění (1972 byl zvolen předsedou celosvětové SVU), Národním svazu českých katolíků, v týdeníku Hlas národa a dalších.

1968–1989

Politikové, kteří se rozhodli změnit své dřívější postoje, odchází po roce 1968 do exilu, jelikož nemohou souhlasit s nastalou politickou situací a jsou si vědomi nebezpečí, které na ně číhá, jestliže zůstanou v republice. Takže se do zahraničí dostávají lidé, jež byli dříve činní v komunistické straně, či se jinak angažovali na politickém životě Československa. Prověrky byly neúprosné a ve funkci mohli zůstat opravdu jen pravověrní komunisté. V této souvislosti musíme zmínit fakt, že: „*/.../ s výjimkou Oty Šika neodešel po roce 1968 do exilu ani jediný člen vlády anebo ÚV KSČ.*“¹¹⁹

¹¹⁷ Tamtéž, s. 186.

¹¹⁸ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 4.* Fallbrook 1994, s. 147.

¹¹⁹ Filípek, Jan: *Odlesky dějiny Československého exilu.* Praha: vl. nákladem 1999, s. 78.

Počty politiků za hranicemi po roce 1968 nejsou známe, tak jak u ostatních skupin obyvatelstva nemáme k dispozici žádné materiály, jestliže se podíváme na stránky *Poslední pocty* Jožky Pejskara, tak zjistíme, že počet zástupců z řad novinářů či diplomatů jsou velmi řídké. Musíme přičíst i fakt, že skutečných politických osobností se v té době vyskytovalo v republice poskrovnu.

Druhá emigrační vlna navázala na činnost některých organizací, jež vznikly po únoru 1948, avšak jejich společné vystoupení bylo odkládáno příliš dlouho. Patrně se potřebovali zcela asimilovat v novém prostředí, což se podle odhadů některých emigrantů dostavuje přibližně do pěti let, neboť jejich činnost byla výraznějším způsobem započata až po celých šesti letech v exilu – máme na mysli činnost RSC.

Ke znovuoobnovení RSC dochází po několika schůzkách čelných představitelů této organizace, která si stanovila za cíl překonat překážky z šedesátých let a omladit její příslušníky. Dne 10. listopadu 1972 byla na jedné z porad ustavena Pracovní komise Rady – Ota Hora, Jiří Horák, Adolf Klimek, Radomír Luža, Ján Papánek, Mojmír Povolný, Emil Ransdorf a Jiří Škvor. Komise měla za úkol na novém základě vypracovat statutární a personální strukturu Rady. Ke znovuoobnovení této organizace tedy dochází 27.9.1974. Do čelných funkcí v nové RSC byli vybráni – Předsedou Výkonného výboru Miloslav Povolný, místopředsedou Martin Kvetko, předsedou Zastupitelstva Rudolf Fraštacký, a místopředsedou Jiří Horák. Všichni zde působí téměř až do roku 1989.

Ačkoli se jedná především o představitele první poúnorové vlny, do jejich řad přicházejí noví lidé, jež patří ke generaci osmašedesátníků – Karel Hrubý, Ladislav Husák, Jiří Nápravník. Rada nepřijímala za členy komunisty nebo bývalé členy KSČ. Zformování Rady mělo velmi pozitivní přínos pro následný vývoj politické situace v Československu, kdy dochází ke vzniku Charty 77. Události v ČSSR tedy znovu přitahují pozornost ostatních států, a tak je Rada vytržena z pasivity. Z její činnosti zmiňme alespoň aktivní distribuci dokumentů Charty 77 nebo skutečnosti, že příspěvky disidentů byly prezentovány na konferenci SVU atd. Po pádu režimu se RSC přejmenovala na Radu vzájemnosti Čechů a Slováků a nadále se zabývá pomocí ostatním čs. občanům.

Nyní si zmiňme změny, které proběhly ve společnosti ACFR v důsledku srpnové okupace Československa. Ostatně už 21. srpen 1968 naznačil, kudy se bude situace ubírat. *„Kancelář ACFR v New Yorku byla od 21. srpna 1968 zavalena tucty telefonických dotazů od lidí, kteří se nacházeli na území USA a nevěděli, co mají po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy dělat. Jediná odpověď byla, že se musí rozhodnout, zda se chtějí vrátit hned, bez ohledu na to, zda sovětská okupace Československa bude přechodná nebo trvalého rázu,*

*anebo vyčkat.*¹²⁰ Někteří zůstali hned za oceánem, jiní se vrátili do Československa, vzali nejnnutnější věci a odjeli zase do zahraničí. Pro AFCR to znamenalo opět zaktivizovat všechny síly a přijít na pomoc dalším čs. uprchlíkům. Vzhledem k tomu, že měly dvacetiletou zkušenost, jejich činnost byla daleko rychlejší a efektivnější. Také příspěvky pro tuto organizaci byly rázem vyšší, neboť krajané a pouťovníci uprchlíci a přátelé Československa se snažili vypomoci ze všech sil. Ján Papánek sdělil, že byl pozván čtyřmi televizními společnostmi, aby mohly natočit rozhovory o uprchlících. Tak populární byla otázka Československa v těchto pohnutých dnech.

Nečekaný nával nových čs. uprchlíků představoval pro AFCR velký problém, avšak byl vyřešen především díky pomoci Československé národní rady americké (ČNRA), která se zapojila do usazování uprchlíků z Československa. Stejně jako ostatní organizace tohoto typu se ČNRA plně postarala o uprchlíky od okamžiku jejich příchodu. V mnohých případech jim ČNRA poskytovala finanční pomoc od začátku, splatitelné půjčky, oblečení, bytové zařízení.¹²¹ Jedním z důvodů, proč se do této činnosti zapojila, bylo: *„/.../ od začátku podchycovat uprchlíky jako nový přírůstek do americko-československé obce, která vhněla do žil mladou krev krajaňské komunity. Ve většině případů se její očekávání splnila.*“¹²²

Změny ve vedení AFCR přichází roku 1971, neboť novým předsedou Amerického fondu se stal architekt Jan Hird Pokorný. Situace se postupně stabilizovala, největší vlna již byla usazena ve svých nových domovech. Do emigrace má možnost odejít malé množství lidí a tak emigrace do roku 1977 slábně. Poté je opět oživena kvůli pozměněné situaci v Československu.

Za dobu působení se AFCR může pochlubit skvělými výsledky, neboť od roku 1948 byla schopna usídlit 25 300 čs. uprchlíků. *„A více než 95 000 čs. uprchlíků pomáhal AFCR v emigraci a místním usídlení v západoevropských zemích prvního asyly: ve Spolkové republice Německo, Rakousko, Itálie, Francie, Švýcarsko, Norsko a Anglii – a při usídlení v Kanadě, Austrálii, v Jižní Americe a na Novém Zélandu.*“¹²³

Jedním z nejvýraznějších představitelů politického života v exilu po roce 1968 byl Jiří Pelikán. Je to typický zástupce této emigrační vlny, avšak člověk, který se dokázal uplatnit v zahraničí do té míry, že se díky svým schopnostem dostal na stejnou úroveň jakou zastával v ČSSR. A jaké důvody vedly tohoto věrného komunistu, do komunisty hanobeného „zrádného“ exilu? *„Závěr, který jsem si z okupace v srpnu 1968 udělal, byl, že systém není možno*

¹²⁰ Tamtéž, s. 150.

¹²¹ Tamtéž, s. 157.

¹²² Tamtéž, s. 157.

*reformovat, dokud vládne v Sovětském svazu, a že ani československá otázka se nedá řešit v rámci jednoho státu, že je to problém evropský. A proto jsem se rozhodl, i když jsem dlouho váhal, pro emigraci. Ne ze strachu před vězením nebo perzekucí, ale proto, že jsem si byl vědom, že jsem doma příliš známý, než abych tady mohl vystupovat a i v ilegálně moci pracovat. Že mohu být užitečnější venku, protože z doby působení v televizi, v Mezinárodním svazu studentstva, v parlamentě, kde jsem byl předsedou zahraničního výboru, jsem měl mnoho kontaktů se západními politiky. Znal jsem Brandta, znal jsem Mitteranda, znal jsem Schumana, znal jsem řadu politiků, o kterých jsem si myslel, že jim mohu vysvětlit, co se tu vlastně událo.*¹²⁴

Jeho působení v exilu bylo velmi výrazné, byl totiž mimořádně aktivní, ať už na politickém, vydavatelské či publikačním. K emigraci se rozhodoval dlouho a nakonec je donucen odejít roku 1969, vedlo ho k tomu několik okolností. V říjnu 1968 byl odvolán z funkce ředitele ČST a byl jmenován radou čs. velvyslanectví v Římě. V říjnu 1969 byl odvolán a vyloučen ze strany, dokonce byl zbaven československého občanství (spolu s ním i Ota Rámbousek, Ivan Sviták, Ota Šik). Proto požádal v Itálii o azyl a v zahraničí zůstal. Tento způsob emigrace, který byl použit v Pelikánově případě, lze označit za jeden z typických příkladů posrpnových uprchlíků.

Pro své působení si vybral Itálii, kde začal pracovat v komunistické straně (ta totiž zaujala velmi kritický postoj k Sovětské okupaci Československa). Roku 1970 začal vydávat časopis *Listy*, které se staly důležitým periodikem exilu, jež přetrvalo až do revoluce. Časopis *Listy* (1970), však jako pravidelný dvouměsíčník začal vycházet až roku 1971. Časopis byl finančně podporován italskými socialisty a odbory a také exulanty, kteří si *Listy* předplatili. Tento časopis vycházel v Římě až do roku 1989, a poté byl přenesen do Prahy, kde vychází až do roku 1997. Tento časopis patřil v exilu k nejvýznamnějším, který byl založen po roce 1968, jedná se o časopis se silnou levicovou orientací, přičemž cílem bylo vyjadřovat názory opozice „socialistů s lidskou tváří.“¹²⁵

O začátcích v exilu Jiří Pelikán říká: „*Také jsem si znovu přečetl všechno, co Masaryk psal o exilu, včetně toho, jak čistil kliky u různých politiků a jak bylo někdy těžké se k nim dostat a jak je ovlivňoval. V tom jsem se mu samozřejmě nemohl vůbec rovnat, neměl jsem takovou prestiž, ale přesto jsme byli dost známí. K tomu je třeba říct, že tehdy na Západě jméno Dubček bylo magické slovo, na které vás pustili přes hranice i bez pasu, třeba na hranici*

¹²³ Tamtéž, s. 158.

¹²⁴ Wagnerová, Alena: „Krásná trpká cesta“. Setkání s *Listy*. Obsah čísla 3/2003, s. 3. In: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=033&clanek=030305> [7.4.2007].

mezi Španělskem a Francií nebo Francií a Německem. *Dubček, Zátopek, Pražské jaro, to byly pojmy, které nám otvíraly dveře.*¹²⁶ Roku 1977 získal italské občanství, tato skutečnost mu přinesla velmi zajímavou nabídku v podobě kandidatury do Evropského parlamentu. Jiří Pelikán čím dál častěji spolupracoval s Italskou socialistickou stranou, která ho roku 1979 navrhla jako kandidáta do Evropského parlamentu. *„Oni byli tak otevření, že řekli, my kandidujeme Pelikána, jako kdysi Francouzi kandidovali Garibaldiho, aby mohl mluvit ve francouzském parlamentu, protože víme ještě z doby fašismu, co znamená exil pro domácí odboj. Čili Pelikán bude hlasem Pražského jara ve štrasburském parlamentu.*¹²⁷ Jeho volba dopadla neočekávaně úspěšně a stal se tak prvním Čechem, který byl zvolen do tak významné funkce. Zde tedy působí od roku 1979 až 1989, neboť je zvolen i na druhé funkčním období. Tato pozice mu poskytla neohraňovaný prostor v němž mohl snadněji apelovat na vlády ostatních států, mohl zde upozorňovat, jednat a pracovat pro československý exil. Pavel Kohout, který byl Pelikánovým kamarádem od padesátých let, kdy se potkali ve Svazu mládeže, říká k těmto jeho úspěchům následující komentář: *„Co vím, stal se jediným mužem na světě, který zasedal v parlamentě na obou stranách. Co vím, je to největší poválečný úspěch českého politika, dosažený nadto v otevřeném politickém boji.*¹²⁸

Mimo to se stále věnoval vydávání *Listů*, přičemž je schopen díky mimořádně vysokému platu, který měl v Evropském parlamentu, sám pokrýt náklady. Jiří Pelikán také zmiňuje důležitost domácí opozice, jež v Československu působila: *„/.../ kdyby se v Československu bylo nic nedělo, nebyli bychom měli co představovat. My jsme našťástí dostávali všechny dokumenty, když vznikla Charta 77, tak všechny dokumenty Charty, dokumenty VONS, jednotlivé dopisy a články, které jsme mohli potom přenášet na půdu parlamentu nebo do novin, rozhlasu a televize, takže lidé věděli, že není pravda, co se snažila oficiální propaganda tvrdit, že to totiž lidé doma všechno přijímají, ale že je tu jiný názor.*¹²⁹ Po roce 1989 se vrací do Prahy, kde se zabývá vydávání svého časopisu, publikuje v Rudém právu (Právu) a působil v radě konzultantů prezidenta ČSFR (1990–1991).

Vzhledem k velmi nízkému počtu politických osobností, které odcházejí do exilu po roce 1968, se musíme spokojit jen s několika důležitými zástupci, kteří nám alespoň trochu

¹²⁵ Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 59.

¹²⁶ Wagnerová, Alena: „Krásná trpká cesta“. Setkání s Listy. Obsah čísla 3/2003, s. 3. In: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=033&clanek=030305> [7.4.2007].

¹²⁷ Tamtéž, s. 6.

¹²⁸ Kosatík, Pavel: *Fenomén Kohout*. Praha: Paseka 2001, s. 363.

¹²⁹ Wagnerová, Alena: „Krásná trpká cesta“. Setkání s Listy. Obsah čísla 3/2003, s. 3. In: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=033&clanek=030305> [7.4.2007].

Tamtéž, s. 4.

přiblíží jeho osudy. Budeme se tedy zabývat český politologem a politikem Zdeňkem Mlynářem, který patřil k nejvýznamnějším představitelům Pražského jara. Do KSČ vstoupil velmi mladý roku 1946, bylo mu šestnáct let. Vystudoval právnickou fakultu v Moskvě, a po návratu se stal vědeckým pracovníkem Ústavu státu a práva ČSAV, kde pracoval až do roku 1968. Kromě toho byl také tajemníkem právní komise ÚV KSČ, přičemž se snažil v období Pražského jara o demokratizaci komunistického režimu. Vzhledem k těmto jeho aktivitám byl zvolen členem sekretariátu a tajemníkem ÚV KSČ, z této funkce se účastnil jednání v Moskvě, kam odjel spolu s dalšími představiteli státu podepsat tzv. moskevské protokoly. Pro nesouhlas s politickým vývojem v zemi se v listopadu 1968 vzdal všech dosud získaných funkcí v KSČ, v září 1969 byl odvolán z ÚV KSČ a následně je ze strany vyloučen (avšak až roku 1970).¹³⁰ Zdeněk Mlynář se stal jedním z hlavních organizátorů a signatářů Charty 77, avšak v důsledku této jeho viditelné činnosti je silně perzekuován, ostatně stejnou měrou jako všichni ostatní sympatizanti. To byl jeden z důvodů, proč odchází do zahraničí, nesnesitelná perzekuce, která ho vyhnala za kopečky, neboť byl od ledna do června 1977 ve faktickém domácím vězení, a proto se vystěhoval do Rakouska. Jako všichni ostatní i Zdeněk Mlynář ztrácí vystěhováním právo na návrat do vlasti. V Rakousku se věnoval svému profesní činnosti a již roku 1982 získává místo v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku, kde působí až do roku 1989. Po Sametové revoluci se vrátil do vlasti, kde se snažil znovu zapojit do politického dění. Publikoval v některých periodikách (Rudé právo) a napsal několik knih, nejvýznamnější a nejznámější je *Mráz přichází z Kremle*.

4.4. O spisovatelích, kteří nesměli publikovat 1948–1989

Novináři a spisovatelé zaujímají ve společnosti poněkud neobvyklé postavení, nepochybně jsou vždy první „na ráně“, pokud se mění politický systém, pokud dochází k revoluci. V totalitním režimu musel každý jednotlivě a samostatně volit, jak se postaví k nastalým politickým událostem, které dalekosáhle ovlivňovaly i oblast kultury.

Novináři a spisovatelé tvořili páteř čs. exilu, neboť právě oni odcházeli do exilu nejdříve, mimo jiné s cílem začít znovu vydávat zakázané časopisy, účastnit se organizování činnosti v exilu, zasadit se o informování ostatních uprchlíků i lidí, kteří zůstali v Československu. Na novinářské práci se kromě profesionálních novinářů podíleli i lidé z ostatních skupin, politici, umělci, příslušníci církve a samozřejmě i obyčejní lidé, kteří tvořili technické zázemí

¹³⁰ Churaň, Milan: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 456.

rozhlasových redakcí a novin. Tito všichni postupně vytvořili velmi dobrou informační síť. Shromažďovali adresy jednotlivých předplatitelů, kteří patřili k odběratelům jejich časopisů. Každý takto činný emigrant, jež vydával nějaké periodikum měl k dispozici např. tisíc adres¹³¹ ostatních uprchlíků. I ostatní korespondenční komunikace mezi nimi byla mimořádně čilá, přičemž se vyznačovala především velkou ochotou pomoci dotyčnému s jeho problémem, respektive s dodáním informací na ostatní uprchlíky. Bez této informační sítě, která pravidelně vydávala různé letáky s cennými poznatky pro nově přicházející uprchlíky, by byli čes. emigranti zcela bezradní.

Po roce 1948 nabraly události v literárním světě minimálně stejně rychlý spád jako události velké historie. Po Únoru 1948 došlo ke zúžení společenského prostoru ve všech jeho vrstvách, dramaticky poklesl počet spisovatelských a kulturních organizací – některé z dříve existujících byly zcela zrušeny (26.2.1948 rozpuštěno Sdružení kulturních organizací, 28.2. zastavena činnost Kruhu českých spisovatelů), jiné podřízeny Syndikátu českých spisovatelů.

Následovala samozřejmě také emigrace příslušníků kulturní elity, již v březnu 1948 emigroval Ivan Blatný, který svým odchodem vzbudil ve vlasti ohromnou vlnu nevole a sobě újmu na psychickém zdraví (níže podrobněji), zanedlouho po něm emigroval kritik František Kovárna či novinář Ferdinand Peroutka, Milada Součková v dubnu 1948 rezignovala na funkci kulturního ataše v USA a nevrátila se z New Yorku; tamtéž zamířil Egon Hostovský poté, co složil úřad legačního tajemníka v Norsku a rozhodl se zůstat v exilu. V květnu opustil Československo Jiří Voskovec, stejně jako Hostovský již podruhé. V srpnu ilegálně přešel hranice Jan Čep, který se usídlil v Německu, redaktor BBC a básník Ivan Jelínek zůstal v Londýně. Z mnohých dalších jmenujme Zdeňka Němečka (zamířil do Kanady), Pavla Tigrida a vědce Jiřího Pistoriuse, Jiřího Vetruského a Antonína Hrubého.

Mezitím na politické scéně přichází smršť zákonů směřujících k centralizaci umění, na začátku května je znárodněn polygrafický průmysl, postátněn a sjednocen rozhlas, vládním nařízením je Československý státní film ustaven jako státní podnik. Sjezd národní kultury pořádaný pod předsednictvím Jana Drdy ve dnech 10. a 11. dubna 1948 byl manifestací souhlasu kulturní obce s novým politickým pořádkem. V závěrečné rezoluci sjezdu delegáti projevili souhlas s jednotnou kandidátkou Národní fronty a zároveň vznesli požadavky na pokračování centralizace kultury a vědy a odhlasovali ustavení Státní rady pro umění a Státní rady pro vědu, založení Národní galerie, reformu vysokých škol či postátnění divadel v Brně, Ostravě a Liberci.

¹³¹ Karel Kryl v rozhovoru s Milošem Čermákem uvádí počet adres ostatních uprchlíků, které má ve své diáři a mluví přibližně o 1200 jménech.

Směr nastoupený samotnými umělci o pár týdnů později posvětil i IX. sjezd KSČ, který umění chápe jako politickovýchovnou aktivitu, jejímž cílem je získávat společnost pro výstavbu socialismu, zároveň je neustále posilována cenzura, postupně dochází k totální kontrole publikační činnosti, neboť nakladatelství jsou buď zrušena, nebo postátněna, dochází k likvidaci zbytečných a škodlivých knih, celkem tak české knihovny přijdou až o dvacet pět milionů svazků.

Na základě sovětského modelu kulturní politiky byl Syndikát českých spisovatelů proměněn na Sjezd československých spisovatelů. Nicméně všech 1675 členů Syndikátu (1948) bylo podrobena prověrkám, jimiž prošla pouhá šestina uchazečů, někteří jako řádní členové, část jako tzv. kandidáti – v říjnu 1950 měl Svaz čs. spisovatelů 220 řádných členů a 49 kandidátů.

Ustavující sjezd Svazu (4.–6.3.1949) byl v tisku označen jako „sněmování inženýrů lidských duší“. Za jedinou a závaznou tvůrčí metodu byl prohlášen socialistický realismus, umělec měl své zájmy podřítit zájmům kolektivním, především budování socialismu, očekávala se politická angažovanost. Tyto závěry ustavujícího sjezdu Svazu čs. spisovatelů můžeme nepochybně označit za jednu z příčin emigrace spisovatelů a novinářů.

Pokusíme se načrtnout některé další specifické důvody, zcela jistě jedním z nejsilnějších byl strach před soudními procesy, které, jak podrobně líčí Jaromír Hořec ve své *Době ortelů*, byly velmi podobné procesům s politickými činiteli. Procesy se spisovateli probíhaly stejně rychle a také tresty byly absurdně vysoké. Do vězení byli posíláni katolíci, účastníci západního odboje a nezávisle myslící mladí lidé. Mezi nimi např. básníci Zdeněk Rotrekl, František Křelina, Jan Zahradníček, Josef Palivec či Václav Renč, historik Zdeněk Kalista, literární kritik Bedřich Fučík a další.

Důvodem nejzásadnějším musela pro svobodně myslícího tvůrčího jedince být cenzura. Cenzurní tlaky byly postupně utužovány, prvním krokem bylo stranické řízení tisku, kultury a osvěty, výjimkou nebyly ani bezprostřední policejní zásahy, vynucované zastavování periodik, obsazování pozic redaktorů a šéfredaktorů po stranické linii či vznik Národní ediční rady české, která nedoporučovala k vydání děl spisovatelů konzervativní a liberální orientace a určovala, která díla českého slovesného umění budou zpřístupněna čtenářům (zákazy publikace, půjčování, prodeje atd.). Cenzura velmi úzce souvisela také s nakladatelskou politikou – během jediného roku bylo zlikvidováno 371 soukromých nakladatelských podniků, pouhých 36 jich obdrželo povolení vykonávat svou činnost dál, z důvodu lepší kontroly se pilířem beletrie staly pouhé dva nové podniky – Československý spisovatel (zřizovatelem a provozovatelem Svaz čs. spisovatelů) a Státní nakladatelství dětské knihy.

Jejich důvody jsou tedy zcela zřejmé a proto se soustředíme na důležité momenty jejich minulosti. Jedná se povětšinou o osoby, kteří byli čini v čs. odboji za druhé světové války, ať už se účastnili bojů v řadách čs. legionářů, nebo informovali své spoluobčany o situaci ve světě za druhé světové války prostřednictvím čs. rozhlasového vysílání BBC (Pavel Tigrid). Nebo pracovali v USA, jako např. Jan Münzer, který roku 1939 emigroval do USA, kde se spolu s Dr. Jánem Papánkem (nejvýznamnější postava z osobností slovenského exilu) účastnil 2.čs. zahraničního odboje, kde byl pověřen vedením v informační službě. Někteří jedinci byli uvězněni, jedná se o Ferdinanda Peroutku, který byl v Dachau a Buchenwaldu (v letech 1939–1945), Luděk Stránský byl vězněn nacisty v letech 1941–1945.

Nyní se podíváme na rozložení této skupiny ve světě. V první vlně se vyskytuje velké množství emigrantů, jež několikrát mění svůj domov, což se velkou měrou promítlo i do následující statistiky, jelikož mnoho uprchlíků, kteří si vybrali jako svoji novou zemi některý z amerických států se nejdříve usadili v Německu a až po nějaké době odchází do USA či Kanady (např. ve chvíli kdy získávají víza, nabídka zaměstnání v New Yorku), ale v této statistice figurují jako příslušníci USA.

V první emigrační vlně jsou výsledky následující (celkový počet 107 lidí): celkem polovina ze všech si vybírá USA (49,5%), následuje Německo (19,6%), Kanada (14,9%), Velká Británie (5,6), Austrálie (2,8%) a ostatní. V celosvětovém poměru to znamená, že si americký kontinent vybírá 65,3% a v Evropě zůstává 30,8%, v Austrálii pouhá 2,8%. Tyto výsledky potvrzují, že Spojené státy americké, byly „vysněnou zemí s neomezenými možnostmi“ i pro tuto skupinu. Avšak zde hraje také roli fakt, že nejvíce lidí se usazuje v USA (New York) a Německu (Mnichov), která představují hlavní centra čs. pounorové emigrace.

Novináři a spisovatelé představují tedy skupinu obyvatel, která si zemi vybírá podle pracovních podmínek a možností, což v Mnichově představovala rozhlasová stanice Svobodná Evropa, a v New Yorku to byla také Svobodná Evropa, Hlas Ameriky a další.

Nyní věnujme pozornost rozložení uprchlíků v jednotlivých organizacích. Nejvíce lidí pracovalo ve Svobodné Evropě 36,4%, ať už v New Yorku nebo v Mnichově. Někteří pracovníci se podíleli na vydávání časopisu, při Svobodné Evropě a tím je *České slovo*, jedná se o 9% ze všech. S RSČ spolupracovalo 16% z nich, což dokazuje, jak se jednotlivé kategorie propojují, přičemž k některým jednotlivcům vede nepřeborné množství nitek, jelikož byli velmi aktivní (ovšem dá se říci, že jakmile se člověk dostal do jedné z čs. exilových organizací, znamenalo to, že má zájem o pomoc ostatním uprchlíkům, a poté vede již krátká cesta k získávání dalších kontaktů, v podstatě záleželo na tom, jak moc chtěl být dotyčný iniciativní). Z amerického vysílání jmenujme alespoň Hlas Ameriky, ve kterém působil 10% novinářů.

řů. Neméně zajímavý je celkový počet lidí, jež soustřeďovali svou činnost v Sokole – 12%, jsou to především ti, jež se usadili v USA, kde byla Sokolská komunita velmi početná a rozesteta po mnohých amerických městech. Ve Společnosti pro vědy a umění bylo činných celkem 12% novinářů a spisovatelů, kteří patřili k zakladatelům tohoto měsíčníku či častým přispěvatelům.

Abychom si uvědomili za jaké situace byly tyto osobnosti nuceni odejít do exilu, uveďme si okolnosti útěku významného novináře a spisovatele Ferdinanda Peroutky. V této době (duben 1948) je již sledován StB, tudíž cesta do emigrace musela být naprosto nenápadná. S útekem těchto prominentů (Peroutka se svou manželkou) dochází paralelně k přechodu hranice několika jiných menších skupinek, avšak pouze skupina s Ferdinandem Peroutkou se dočkala vytoužené svobody. Jejich útek byl naplánován na 29. dubna 1948. *„Peroutka se dostavil se svou ženou na stanovené místo u Smíchovského nádraží. Prahu opouštěli zamčení ve skříni stěhovacího vozu. V Klatovech přesedli do soukromého auta, které je dopravilo na hranice. Přešli v noci 30. dubna 1948.“*¹³² Celkem se podařilo převést 9 osob. Převedení této skupiny přišlo na 15 000 Kčs. Uveďme si svědectví samotného Peroutky, jež vzpomíná na osudný večer: *„Pravda je, že M. (manželka) mi udělala výstup kvůli S. (Slávka Fenclová budoucí manželka pozn. autora) i v nejkritičtější chvíli našeho přechodu hranic, v lese o půlnoci, přede všemi, kteří šli s námi a měli jen strach, aby nás SNB nechytla. A jen jsme přešli hranice, M. sebou třikrát před docela cizí paní sekla do příkopu a svolávala na mne boží trest.“*¹³³

Následující den zcela v pořádku přichází do tábora v Goetheschule u Řezna, kde se Peroutka setkává s dr. Miloslavem Kohákem, který zde již nějaký čas pobýval. Ten vydává o setkání následující svědectví: *„Peroutkova tvář se zjasnila, když spatřil mne, a já byl rád, že jsem ho mohl orientovat v chaotické situaci, ve které se octl. Peroutka byl obdivuhodně klidný na rozdíl od své paní, jejíž vzrušení bylo zvýšeno tím, že cestou ztratila sáček s drahocennými věcmi, které měly Peroutkovům usnadnit nástup do nového života. Vyložil jsem americkému poddůstojníkovi, že nový uprchlík a jeho paní jsou osoby velkého významu, a naléhal jsem, aby vysvětlil svému nadřízenému, že je naléhavě nutné, aby byli ubytováni v místě bezpečnějším, než jakým byl řezenský uprchlický tábor.“*¹³⁴ Tak se tedy dostávají do Alaska House, jako všichni ostatní prominentní uprchlíci, aby přečkali v klidu dobu než budou vyřízené všechny potřebné formality pro odjezd do Londýna.

¹³² Dvořáková, Zora: *Politikové na útěku*. Praha: Epocha 2004, s. 166.

¹³³ Tamtéž, s. 167.

¹³⁴ Tamtéž, s. 168.

Ačkoli se zdá, že veškeré nebezpečí okolo útěku Ferdinanda Peroutky bylo zažehnáno, musíme říci, že situace, kdy se při útěku 29.4.1948 nepovedlo dostat za hranice Slávce Fenclové, (Peroutka s ní měl poměr a roku 1955 si ji vzal za ženu) byla pro něj nanejvýš kritická. Proto se ještě podíváme jakým způsobem se nakonec dostává do exilu Slávka Fenclová, neboť: „*Skutečnost, že Slávka byla dosud v Československu, mu bránila, aby se jakkoliv veřejně projevoval. Nechtěl zhoršovat její situaci a možnosti, aby se dostala ven.*“¹³⁵ Ferdinand Peroutka se pokusil pro ni připravit dva způsoby útěků, avšak ze strachu před StB odmítla vydat se na tuto nebezpečnou cestu. Byla totiž od útěku Peroutky několikrát vyslýchána a sledována, neboť se předpokládalo, že mezi nimi dojde k navázání kontaktu. Poslední možnost, která se naštěstí zdařila, byla specifického charakteru, přesto se jednalo o celkem často používaný způsob, zvláště těmi lidmi, již neměli jinou možnost. „*Znovu však měl naději (Peroutka pozn. autora), když se objevila možnost Slávčína fňgovaného sňatku s Angličanem panem Deem, na jehož základě by mohla dostat anglické státní příslušenství. S panem Deem se seznámili přátelé Slávky Fenclové a dozvěděli se od něho, že do Prahy přijel za svou nevěstou, by si ji odvezl do Anglie, takže měl pro ni zpáteční lístek na vlak i na loď do Anglie. Ale ze svatby sešlo. Jakmile však pan Deem pochopil Slávčínu zoufalou situaci, byl ochoten si ji vzít a takto ji dostat ven. Díky tomu Slávka Fenclová získala anglický pas. V Londýně se objevila 24. října 1948. Jejím příchodem se Peroutka vzchopil k práci, k plnění úkolů, které na něho čekaly.*“¹³⁶ Práce Ferdinand Peroutka se pojí se Svobodnou Evropou, tudíž se jeho následujícím osudy budeme zabývat později.

Novináři odcházeli do exilu proto, aby se mohli i nadále věnovat své profesi, tudíž začali vydávat noviny a časopisy. Nejdříve se o to ve Francii pokouší Luděk Stránský (šéfredaktor *Svobodného zítřka*), jež začal vydávat v Paříži znovu tento zakázaný plátek *Svobodný zítřek*. Bohužel se tento titul dočkal pouhých 13 čísel, jelikož jeho vydavatel Luděk Stránský 10. října 1950 umírá v New Yorku.¹³⁷

Následně budeme sledovat situaci v Anglii, kde v letech 1951–1967 vycházel týdeník *Čechoslovák*. Tento časopis se snažil upozorňovat světové veřejné mínění na situaci v komunistických zemích. Jeho zakladatelem byl významný český novinář Josef Josten.¹³⁸ Ihned po příchodu do Londýna založil F.C.I. (Svobodnou informační službu) v angličtině,

¹³⁵ Tamtéž, s. 169.

¹³⁶ Tamtéž, s. 169.

¹³⁷ Tamtéž, s. 259.

¹³⁸ Dvakrát musel odejít do exil, nejprve roku 1939 do Francie kde se přihlásil do čs. armády k radiotelegrafistům. V červnu 1940 odjíždí do Anglie kde nadále působil v armádě. Roku 1943 byl povolán do českého vojenského vysílání BBC. Po válce se vrátil do Prahy, kde pracoval v tiskovém odboru ministerstva zahraničí. (Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 3*. Fallbrook: 1988, s. 108.)

kteřý časopis *Čechoslovák* vydávala. Josef Josten dokázal opatřit pro svou informační službu zprávy, které přebíraly přední britské deníky, časopisy a magazíny: „*Byl to velmi široký okruh tiskovin, do kterých Josten přispíval: Times, Daily Telegraph, Daily Express, Daily Mail, UK Press Gazette, Expres – Star, Dzennik Polski, Evening Standard. Uvedené časopisy z nichž některé mají několikamilionový náklad, přinášely zprávy o Československu.*“¹³⁹ Z toho důvodu, se Josten řadí k lidem, jež výrazně přispívali k zviditelnění Československa, upozorňováním na politickou situaci a skutečnost, že Češi a Slováci stále žijí v porobě. „*/.../ Josten se řídil poznáním, že je nutno stále a vytrvale upoutávat pozornost širší veřejnosti a povědět prostému člověku jak v Londýně, tak v Paříži nebo ve Washingtonu DC, že osud Čechů a Slováků je zároveň i jeho osudem. Měl přitom na mysli Masarykovo krédo: učinit československou otázku otázkou světovou.*“¹⁴⁰ Ovšem jeho činnost tím nekončila, neboť po roce 1968 reagoval na vpád Varšavských vojsk do ČSSR, tím že založil Výbor pro svobodné Československo (Free Czechoslovak Campaign). Pod záštitou této organizace se konala v Londýně Výstava československé svobody, která měla upozornit na situaci v okupovaném Československu. Ještě téhož roku přišel s novým nápadem, který přichází se zostřující se situací ve vlasti, kdy opět dochází k perzekucím demokraticky smýšlejících obyvatel, jež jsou zavíráni do vězení. Navrhl proto ustanovení Britského komitétu na obranu nespravedlivě pronásledovaných osob v sovětském bloku (U.K. Committee for the defence of the unjustly prosecuted). Soustředilo se zde mnoho osobností ze světa politiky a kultury – členy se stalo např. 78 poslanců britského, švýcarského, kanadského a australského parlamentu.¹⁴¹ Josten se stal generálním tajemníkem, vedením celého projektu byl pověřen Sir Bernard Braine. Základní myšlenka této organizace bylo propuštění všech politických vězňů jak v Československu tak v jiných komunistických zemích.

Díky této rozsáhlé činnosti patřil Josef Josten k lidem, proti kterým byl častým terčem rozhlasových útoků ze strany čs. sdělovacích prostředků. Avšak ocenění za boj proti komunismu se mu přeci jenom dostalo, roku 1985 získal od britské královny Alžběty II. Řád člena Britského impéria MBE a polská exilová vláda mu udělila vyznamenání „*Polonia Restituta*“.¹⁴²

Dalším pokusem, který měl trvalý charakter bylo vydávání měsíčníku *České slovo* (1955–1990), jejich redakci tvořili novináři, jež před rokem 1948 pracovali v nakladatelství Melantrich a nyní se podíleli na vysílání rozhlasové stanice Svobodná Evropa. Základním

¹³⁹ Tamtéž, s. 108.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 108.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 109.

impulsem pro vznik tohoto časopisu, byl nápad Jožky Pejskara (od začátku až do roku 1990 byl šéfredaktorem), který vycházel z toho, že veškeré informace, která vysílá Svobodná Evropa do Československa, nebyly vůbec využívány pro další publikování. Proto se rozhodl znovu obnovit *České slovo* (bylo v Československu zakázané) a přitom používat jako informační zdroj pro toto periodikum právě Svobodnou Evropu. „*Nosnou filozofií těchto novin bylo úsilí sjednotit československé exil v boji proti komunistickému režimu a svou aktivní činností přispět k obnovení demokracie a svobody v Československu.*“¹⁴³ Z toho důvodu se tedy v hojné míře zabývali situací v Československu, respektive informovali o důležitých událostech ze zahraničí, jež by mohly případně mít vliv na vývoj u nás. *České slovo* vycházelo pravidelně každý měsíc v letech 1955–1990. Jako v jiných periodikách, tak i toto bylo založeno na bázi předplatitelské sítě. Mělo asi 3500 předplatitelů, přičemž se vydávalo průměrně asi 4 500 kusů, v letech 1957–1960 to bylo dokonce 6 000 kusů.¹⁴⁴ Musíme zmínit fakt, že ačkoli se tento list vydával s takovou pravidelností, její tvůrci všechnu práci dělali zdarma. Jožka Pejskar kromě vydávání tohoto titulu, byl od roku 1951–1978 redaktorem Svobodné Evropy. Odtud odchází ve svých 66 letech, neboť se chtěl věnovat i jiné prospěšné práci, máme na mysli čtyřsvazkový knižní památník *Poslední pocta*, jehož je autorem.

Po Jožku Pejskarovi přejdeme k jednomu z nejdůležitějších novinářů pounorové vlny – k Pavlu Tigridovi. V souvislosti s ním musíme nejdříve zmínit jeho časopis *Svědectví*. Ten patřil k nejvýznamnějším periodikům v exilu a vycházel v letech 1956–1990. „*Časopis tajně koloval v komunistickém Československu a přečíst jste si v něm mohli jak články „zakázaných“ československých intelektuálů (Václav Havel, Jan Patočka a další), tak také představitelů západního protitotalitního myšlení.*“¹⁴⁵ Na rozdíl od jiných časopisů bylo *Svědectví*, určeno i lidem žijícím v Československu. Jejich cílem bylo: „*především napomáhat postupnému zlepšování politických a společenských podmínek života v Československu.*“¹⁴⁶ S tímto čtvrtletníkem spolupracovalo mnoho exilových autorů uvedme alespoň některé: Jiří Kornet, Jiří Kovtun, Jan Tumlíř, Peter Demetz, Petr Den, Jaroslav Dresler. Z příležitostných přispěvatelů stojí za zmínku Jan Čep, Egon Hostovský či Jiří Voskovec.¹⁴⁷

Činnost Pavla Tigrida je velmi rozsáhlá, jeho působení začíná totiž již během druhé světové války, kde byl ve svém první exilu ve Velké Británii, přičemž se podílel na čs. vysílání BBC. Po válce se vrátil do Československa kde pracoval v týdeníku *Obzory*, později zaklá-

¹⁴² Tamtéž, s. 109.

¹⁴³ Kratochvíl, Jan: *Český a Slovenský exil 20. století*. Brno: 2002, s. 85.

¹⁴⁴ Srovnej. Tamtéž, s. 87.

¹⁴⁵ Rupnik, Jacques: „Hold disidentovi“. In: *Přítomnost*, č. 4, 2002, s. 23.

¹⁴⁶ Janoušek, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989 sv. III*. Praha 1990, s. 100.

dá vlastní týdeník *Vývoj*, jehož se stal šéfredaktorem. Vzhledem k zaměření časopisu, ve kterém se snažil kriticky posuzovat demokratický vývoj v Československu, se dostává do konfliktu s komunistickou totalitou.¹⁴⁸ Krátce před převratem se dostává do Německa, odkud měl přinést reportáž, avšak vítězný únor 1948, ho zastihl právě zde. Proto jako jeden z prvních vystupuje na veřejnosti a odsuzuje způsob jakým došlo v Československu k převratu. Svoji energii v Německu soustředil na vznikající rozhlasovou stanici Svobodná Evropa, jejímž se stal šéfredaktorem. Ačkoli zde působil pouze krátce – do 1952 – tak jeho zkušenosti, jež nashbíral ve Velké Británii v BBC, byly pro tuto stanici maximálně důležité, protože byl jedním z mála, kterým měl bohaté zkušenosti s vysíláním, na rozdíl od ostatních zakládajících členů, mnozí tuto činnost nikdy nedělali. Kvůli osobním rozporům přesídlil do USA kde se i nadále soustřeďuje na pomoc ostatním emigrantům.

Pavel Tigrid je jednou z mála osobností, kteří mohli své zkušenosti z exilu aplikovat ve své vlasti. Již roku 1989 se stává zaměstnancem Kanceláře prezidenta republiky, kde působil až do roku 1992, ačkoli po příjezdu do vlasti: „/.../ *dojat a nadšen seznámil veřejnost s úmyslem odejít po celoživotním boji proti komunismu na odpočinek.*“¹⁴⁹ Ještě jej však čekalo ministerské křeslo, neboť roku 1994 přijímá post ministra kultury, kde zůstal do roku 1996, poté znovu pracuje jako poradce v Kanceláři prezidenta republiky. Nesmíme opomenout jeho významnou spisovatelskou činnost, neboť právě on se vzhledem k osobním zkušenostem, zabýval čs. dějinami *Politická emigrace v atomovém věku* (1968,1974), *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu* (1988), *Jak to šlo* (1993) a další.

Abychom měli rovnoměrné zastoupení všech zemí, zmiňme se o kanadském časopise *Nový domov*, o který se zasadil Rudolf Nekola. Rudolf Nekola se účastnil čs. zahraničního odboje ve Francii a Anglii, avšak v letech 1941–1943 se uchyluje do Kanady, kde pokračuje ve své činnosti, avšak ne na bojištích druhé světové války, ale jako člen čs. vojenské náborové mise v Kanadě, tento nábor později prováděl i v jihoamerických státech. Po komunistickém puči se vrací do Kanady, kde vzniká výše zmiňovaný časopis, jehož vydavatelem byl Masarykův ústav v Torontu.¹⁵⁰ V tomto časopise vycházely fejetony, povídky, reportáže, historické črty, úvahy o divadle a filmu, pedagogická pojednání.

V Austrálii tuto roli plnil čtrnáctideník *Hlas domova* (1950–1979). „*Jeho kulturní rubrika zaujímal mimořádný rozsah a byla vedena velmi cílevědomě. Od počátku soustavně sledovala domácí vývoj, zprostředkovávala soudobou světovou literaturu, soustředěně sledo-*

¹⁴⁷ Srovnej. Tamtéž, s. 101.

¹⁴⁸ Srovnej. Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 221.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 221.

vala světovou kinematografi.“¹⁵¹ Tento týdeník vznikl v Melbourne a jeho zakladatelem byl František Váňa.¹⁵²

I z množství výše zmíněných časopisů si dokážeme udělat obrázek o tom, jak široká byla vydavatelská základna v exilu, vzhledem k tomu kolik činných osobností se za hranicemi nacházelo. Mnozí z nich našli uplatnění v rozhlasové stanici Svobodná Evropa. Svobodná Evropa (Radio Free Europe – RFE) měla dvě hlavní centra, první z nich se nacházelo v americkém New Yorku, jednalo se o organizační a administrativní sídlo organizace, které vzniklo roku 1949. Druhým městem byl německý Mnichov, kde vzniklo Rádio Svoboda (Radio Liberty) zde se nacházelo výkonné centrum, přičemž bylo rozděleno na pět rozhlasových stanic: československou, polskou, maďarskou, bulharskou a rumunskou.¹⁵³ Československá stanice byla zprovozněna jako úplně první a začala vysílat 1. května 1951. V New Yorkské pobočce byl ustanoven šéfredaktorem Ferdinand Peroutka.¹⁵⁴ A v Mnichově v letech 1951–1952 působil jako programový ředitel Pavel Tigríd.

Rozhlasová stanice Svobodná Evropa měla pro lidi v Československu velmi důležitou roli, jeho prostřednictvím se dozvídali pravdivé informace z domova i ze světa. Ferdinand Peroutka, který patřil k zakládajícím osobnostem, o poslání této stanice řekl: „*Píšeme a mluvíme, co bychom psali a mluvili, kdybychom byli v Československu a kdyby tam aspoň jedny svobodné noviny, aspoň jeden kritický projev byly dovoleny. Vláda praví, že se vměšujeme do vnitřních záležitostí země. Ovšem, že se vměšujeme. Kritikou. Jsme českoslovenští občané, každý občan má právo se vměšovat. Vydáváme opoziční noviny a posíláme je vzduchem.*“¹⁵⁵

Vysílací schéma této stanice bylo velmi rozmanité a rozsáhlé počínaje vysíláním zpráv každou hodinu (domácí i zahraničně politické), komentáře, vysílány pro ženy, pro dělníky, pro zemědělce, pro vojáky, pro mládež, hudební a kabaretní pořady.¹⁵⁶ Vysílalo se o víkendů od 9:00 – 1:00, přes týden od 05:00 – 00:55.

Rádio Svobodná Evropa se podílela i na jiných akcích, které měly přispět k informovanosti občanů za hranicemi. Chceme se zmínit o tzv. „Balónech svobody“, které byly poslány na území Československa poprvé v srpnu 1951. „*Od páté hodiny ranní, den po historické redakční konferenci, vysílalo RFE v pětiminutových intervalech oznámení o „balónech svobody“, vypouštěných díky fyzikálnímu zákonu, že ve výši přes 10 tisíc metrů vanou*

¹⁵⁰ Srovnej. Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. I.* Curych: Konfrontace 1981, s. 247.

¹⁵¹ Kratochvíl, Jan a kol.: *Český a Slovenský exil 20. století.* Brno: 2002, s. 39.

¹⁵² Tamtéž, s. 173.

¹⁵³ Srovnej. Kratochvíl, Jan: *Český a Slovenský exil 20. století.* Brno: 2002, s. 90.

¹⁵⁴ Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století.* Praha: Libri 1998, s. 61.

¹⁵⁵ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa.* Praha: Archa 1990, s. 84.

¹⁵⁶ Tamtéž, s.16.

větry vždy od západu k východu. Dva tisíce balónů nesou přes dva milióny letáků „Poselství Čechům a Slovákům“, v němž budou číst jejich nálezci v různých oblastech republiky.“¹⁵⁷ Tato akce měla veliký ohlas mezi lidmi v Československu, avšak vláda toto „zasahování“ na naše území viděla velmi nerada, proto také neustále proti této akci protestuje. K ukončení dochází roku 1956, kdy v se na Slovenském území zřítilo letadlo, právě kvůli jednomu z balónů.

Až do roku 1956 se RFE hlásilo jako: Hlas svobodného Československa. Od té doby už jen jako: Rozhlasové vysílání stanice Svobodná Evropa. Rozhlasová stanice SE měla tehdy asi 3000 zaměstnanců, československé oddělení mělo v době svého nejvyššího stavu na 140 zaměstnanců.¹⁵⁸ Nesčetné studie a průzkumy veřejného mínění, prokázaly, že vysílání Rádia Svobodná Evropa mělo v zemi velmi širokou posluchačskou základu, podle průzkumů poslouchalo tuto stanici v Československu 4 miliony lidí.¹⁵⁹

Představme si alespoň nejdůležitější pracovníky této rozhlasové stanice. Nejprve se musíme zmínit o životních osudech Ferdinanda Peroutky, neboť právě on stál u zrodu této stanice a je také jejím první šéfredaktorem v New Yorku. Po úspěšném přechodu hranice získává azyl ve Velké Británii, avšak již brzy přesídlil do USA, kde se stává členem RSC a zároveň se angažuje ve Svobodné Evropě. Do Svobodné Evropy pravidelně přispíval svými kritickými komentáři o událostech ve vlasti, bylo jich přibližně 1500.¹⁶⁰ Kromě psaní komentářů se věnoval své spisovatelské činnosti, krátce po únoru sepsal knihu *Byl Beneš vinen?, Demokratický Manifest* (1959), vydal také román *Oblak a valčík* (1976) v nakladatelství Sixty-Eight Publishers. Umírá v New Yorku 1978.

Roku 1952 se po Pavlu Tigridovi šéfem Svobodné Evropy v Mnichově stává dr. Jaroslav Pecháček, a poté Miloslav Kohák (jeho syn byl filozof Erazim Kohák). Z významných spisovatelů, jež sem přispívali svými komentáři jmenujme Jiřího Voskovce a Jana Čepa. Vzhledem k tomu jak rozmanitý program Svobodná Evropa produkovala bude nutné zmínit alespoň základní zástupce jednotlivých odvětví. Jako sportovní redaktor zde na začátku působil jak v New Yorku tak i v Mnichově Josef Maleček (velmi nadaný sportovec, který se věnoval hned několika sportovním odvětvím vynikl jako hokejista, tenista a fotbalista AC Sparty), Karel Dráždanský, Karol Belák, Martin Kvetka a další.¹⁶¹ Otázkám, jež byly připravovány pro ženy se věnovala dr. Marie Tumlířová a Hana Šklíbová. Hudební pořady provázela Rozi-

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 63.

¹⁵⁸ Filípek, Jan: *Odlesky dějin Československého exilu*. Praha: vl. nákladem 1999, s. 80.

¹⁵⁹ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 1990, s. 121.

¹⁶⁰ Srovnej. Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 61.

¹⁶¹ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha: 1993, s. 84.

na Jadrná-Pokorná. Svobodná Evropa zprostředkovávala i vysílání pořadů z náboženskou tematiku. Tohoto úkolu se zhostil Alexander Heidler (katolický kněz), který po svém útěku (1949) působil nejdříve jako kaplan v bavorském městečku Lenggriesu. Avšak své místo našel právě v nově založené stanici Svobodná Evropa, kde působil od úplného počátku jako redaktor náboženských pořadů: „připravoval české katolické bohoslužby z kostela sv. Štěpána v Mnichově a rozhlasové pořady na náboženská témata.“¹⁶² Posluchačům je znám pod pseudonymem – Otec Křišťan, a jeho pořady byli velice oblíbené. Za zmínku stojí i dr. Mirek Podivínský, Jaroslav Pecháček a Antonín Paleček, organizátoři „letákových akcí“ v Československu. Činnost Svobodné Evropy měla podobné schéma po celých dvacet let, dokud se do řad poučorových exulantů nepřidali i posrpnoví uprchlíci (viz. níže).

Poučorová spisovatelská emigrační vlna, která se hodlala zaobírat vydáváním děl českých pišících autorů, měla začátky v exilu značně složité. V padesátých letech byly nejvýznamnějšími inspirátory a hlavními garanty autorů bratři Antonín a Robert Vlachovi a jejich Česká kulturní rada v zahraničí. Tato organizace byla založena roku 1953 a z její iniciativy, především snahou Roberta Vlacha, vznikla knižnice Sklizeň svobodné tvorby, v níž vyšlo na pět desítek titulů. Avšak koncem šedesátých let tuto svou funkci přestávala plnit. Důvodem byl vznik ostatních nakladatelských domů.

Jedním z nejdůležitějších vydavatelských počínů představovala edice Svědectví (1956–1972), kterou spolu se stejnojmenným časopisem zprvu v New Yorku, pak v Paříži (od 1960) vydával Pavel Tigrid. Roku 1956 Pavel Tigrid vydává první knihu edice *Svědectví*–František Halas a výbor z jeho básnické pozůstalosti *Potopa*. Z dalších jmenujme Kovtunovy překlady *Básní doktora Živaga* a další.

Dalším nakladatelstvím, které se snažilo ovlivnit domácí kulturní i společenský život, byla Křesťanská akademie. V edici *Vigilie* vydávala původní českou beletrii a esejistiku – Jan Čep, Milada Součková a další. V padesátých letech zde vznikla také edice *Studium* a s ní související časopis *Studie*. Vydavatelem byl Karel Vrána a záměrem bylo vytvořit prostor pro publikaci rozsáhlejších statí z teologie, historie, politologie i psychologie. Zajímavým počínem tohoto nakladatelství byl v roce 1968 první pokus o bibliografii poučorové exilové literatury.

Revue *Archa*, která původně vycházela v letech 1912–1948 v Olomouci, byla v letech 1958–1962 obnovena A. Kratochvílem v Mnichově. Její exilovou podobu vydávalo Sdružení československých uprchlíků v Německu. Soustředili se nejen na exilové autory, ale i na auto-

¹⁶² Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. 2*. Curych: Konfrontace 1985, s. 10.

ry doma vězněné či nevydávané (Z. Rotrekl, J. Deml, V. Renč). Antonín Kratochvíl měl i další vydavatelské aktivity, příležitostná edice Lucernička, jejíž poslední svazek vyšel v roce 1962, edice Kamenný erb, kde mimo jiné publikoval i jeho bratr Josef Kratochvíl-Baby, zakladatel Československé dálkové školy v exilu.

Za vznik nakladatelství Universum Press nese zodpovědnost František Švehla, který v exilu začínal jako tiskařský dělník a roku 1956 si zřídil vlastní tiskárnu, která vydávala české publikace, na vlastní náklady autorů (Ferdinand Peroutka – *Demokratický manifest*, Egon Hostovský – *Půlnoční pacient*). Během šedesátých let vyšly v tomto nakladatelství dvě desítky různorodých publikací, více než knihy však prestiž nakladatelství posilovala periodika: měsíčník *Zápisník*, který vycházel v letech 1958–1962. Jedním z cílových úkolů tohoto časopisu byla orientace směrem k domovu. Jejím nejznámějším redaktorem byl Jaroslav Dresler, který byl redaktorem Svobodné Evropy. Avšak kvůli konkurenci časopis zakrátko zanikl

Zabývejme se nyní rozdílností vztahu spisovatel-čtenář, který se s odchodem do zahraničí často velmi výrazně změnil. Vezměme v potaz, že exiloví autoři na rozdíl od těch domácích tvořili ve snesitelných, svobodných podmínkách, ale zároveň také na svobodném trhu – jejich problémem tedy byl především nedostatek čtenářů – české publikum bylo v zahraničí značně omezené – Sixty-Eight Publishers, největší exilové nakladatelství, vydávalo prózy v průměrném nákladu 1500-2000 výtisků, poezii v nákladech o tisíc menších a např. Mnichovské nakladatelství Poezie mimo domov tisklo od jednotlivých titulů pouze 250-500 výtisků. Rekordním titulem byl Škvoreckého Tankový prapor (5 vydání, 9000 kusů; když vyšel roku 1990 v Československu, prodalo se ho 150 000).¹⁶³ Literárních úspěchů pak exulanti z řad spisovatelů dosahovali přirozeně až s překlady do cizích jazyků.

Autoři na emigraci reagovali různě – někteří se přizpůsobili cizímu prostředí a přestoupili do cizího jazyka (Ota Filip do němčiny, Věra Linhartová do francouzštiny, Jan Novák do angličtiny), jiní se stali dvojjazyčnými (Král a Kundera ve Francii, Listopad v Portugalsku, Grosman v Izraeli atd.). Co spisovatel to ojedinělý osud a proto si zmiňme několik nejdůležitějších jednotlivců.

Ivan Blatný¹⁶⁴ v roce 1946 navštívil Paříž, kde se mimo jiné zamiloval, zřejmě do starší bohaté Američanky. Je možné, že v té době už uvažoval o emigraci, rozprodával například zboží se svého optického podniku.¹⁶⁵ Blatnému nahrála náhoda: v tříčlenné oficiální delegaci

¹⁶³ Lehár, Jan a kol.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha: LN 2004, s. 885.

¹⁶⁴ Údaje srov. Pluháček, Martin: „Ivan Blatný“. [Doslov] v: Blatný, Ivan: *Stará bydliště*. Brno: Petrov 1992.

¹⁶⁵ Tento obchod umožňuje Ivanovi fakticky nepracovat až do doby jeho odchodu do exilu. (Není ostatně schopen pracovat ani tam.)

Syndikátu čs. spisovatelů, která měla v březnu 1948 odletět na pozvání British Council do Londýna, nahradil „nespolehlivého“ katolíka Jana Čepa. Blatný druhý den po přiletu do Londýny promluvil v českém vysílání BBC, oznámil, že do vlasti se již nevrátí, oficiálně požádal o azyl a na adresu komunistické moci v ČSR poznamenal, že se pokouší omezovat svobodu občanskou i uměleckou. Poštou zaslal legitimaci KSČ (do níž on, měšťanský synek, vstoupil patrně pod vlivem právě skončené války v roce 1945) i členskou průkazku Syndikátu.

Doma se ihned rozpoutala štvavá kampaň, deníky i týdeníky se předháněly, kdo otiskne povedenější hanopis na Blatného, tehdy ještě i Kolář s Chaloupeckým napsali prohlášení, v němž tento Blatného krok striktně odmítli, ale spíše s lítostí, že česká poezie přichází o jednoho ze svých největších lyrických básníků 20. století. Jinými byl Blatný označen za zrádce, a bezuzdnost zloby snad nejlépe demonstrují verše „přítele“ Josefa Kainara, jenž tento text příhodně signoval šifrou Kain: *„Na státní subvenci jde genius / do Anglie, / tam nabídne své služby / Bí Bí Sí, / a zhurta pronese, / co všechno myslí si, / jak on, co on, že on / a na co všechno plije. // Město to poslouchá / a město se jen díví. / Nu, jak on říkával, / též řekněte si: Merde! / Měli jsme genia / a genia vzal čert. / Co však nám zůstalo, / jsou jablka a slívy.“*

Blatný byl zbaven majetku i občanských práv. Na desítky let se stal zakázaným básníkem. S domácími ohlasy na svůj odchod se samozřejmě seznámil a jeho labilní psychika byla vystavena těžké zkoušce, v níž postupně podlehla. Básník trpí utkvělou představou, že je pronásledován KGB, která chystá jeho únos. Byl hospitalizován na klinikách v Londýně a Essexu, kde nakrátko našel klid a bezpečí.

Do roku 1954 se pak protloukal velmi obtížně, neuměl anglicky, tajemná Američanka ho opustila, živil se skromnou spoluprací s BBC a Rádiem Svobodná Evropa. Přispěl do antologie exilových básníků. Bydlel u přátel, trpěl steskem po domově, jeho stihomam se zhoršoval.

Od roku 1954 byl trvale umístěn v psychiatrické léčebně (Claubury Hospital v Essexu, 1967 ústav v Ipswichi, 1984 Clacton-on-Sea, kde žil až do smrti) s diagnózou paranoidní schizofrenie. Žádné z těchto zařízení nemělo tušení, jakou osobnost má ve svých zdech. Roku 1969 se Blatného bratranci Janu Šmardovi podařilo zjistit, že a kde jeho příbuzný žije. Navštívil jej spolu s profesorem češtiny a básníkem Vladimírem Bařinou. Blatný po jejich návštěvě, povzbuzen i darovanými básněmi Klementa Bochořáka (viz Klement Bochořák), začal znovu psát. Listy, popsané verši, ukládal do papírové krabice. Roku 1977 spojila svůj osud s Ivanem Blatným anglická zdravotní sestra Frances Meachamová. Stala se jeho pečovatelkou i sekretářkou. Básnický poklad z krabice poslala manželům Škvoreckým do Kanady. Výbor z něj vyšel pod názvem *Stará bydlíště* v Sixty-Eight Publishers v Torontu roku 1979. Blatného

básně z této doby patří k vrcholům české básnické tvorby druhé poloviny 20. století. Vydání knihy povzbudilo Blatného jednak k uspořádání další sbírky, *Pomocná škola Bixley* (samizdat, 1982, v pozmeněné podobě u Škvoreckých v Torontu, 1987), jednak k dalšímu psaní, kterému zcela propadl. Pádu komunismu se dožil a stačil ještě po Miss Meachamové poslat Václavu Havlovi děkovný lístek se sdělením, že Anglii už neopustí. Zemřel pět měsíců poté na rozedmu plic. Jeho popel byl o rok později převezen do Brna a uložen na čestném pohřebišti Ústředního hřbitova v Brně spolu s otcovými ostatky.

Poněkud lépe v zahraničí zakotvil Egon Hostovský, který se po roce 1948 ocitl již v druhém exilu. Do obou emigrací se dostal podobným způsobem. V únoru 1939 odjel na přednáškové turné do Belgie, kde se v této době objevil překlad jeho románu *Žhář*, a po okupaci Československa se rozhodl zůstat v zahraničí. Podobně v letech 1948–1949 pracoval na velvyslanectví v Norsku a v roce 1949 se rozhodl zůstat natrvalo v zahraničí. V únoru 1950 přesídlil do USA, konkrétně do New Yorku, kde spolupracoval z rozhlasem, psal do novin a vyučoval češtinu na jazykové škole.¹⁶⁶ Pro Hostovského prózu v exilu se pocity vykořenění z vlasti a cizosti nového domova stávají stěžejními motivy.

Vztah ke Spojeným státům Hostovský označil jako: „/.../ *potáčení mezi sympatiemi a rostoucím strachem z ní.*“¹⁶⁷ Ačkoliv zde žil a měl řadu přátel, ačkoliv jeho třetí manželka byla Američanka a dvě jeho děti mluvily jen anglicky, nikdy se neodhodlal jako umělec sáhnout po americké tematice. Zůstával českým exulantem, který ve svých dílech mučivost emigrantské zkušenosti proměňoval v obecný symbol lidské samoty. Ve svých románech z druhého amerického exilu se soustřeďuje výhradně na osudy emigrantů. Ukazuje se, že orientace na české jazykové prostředí omezovala Hostovského i tematicky. Nedokázal totiž psát o Američanech a odhodlal se k tomu až ve své poslední práci *Epidemie*. Měl tedy k dispozici jen obraz lidí-exulantů podobně jako on vytržených z domova. Jejich osudy jsou vždy viděny jako tragický okamžik izolace. Typické pro Hostovského je, že se nikde nepokouší vytvořit mýtus exilu jako počátku nového života, naděje. Jde především o obraz člověka prožívajícího v emigraci permanentní krizi identity.

Svou touhu po Evropě se pokusil naplnit krátkým dvouletým pobytem v Dánsku (1964–66). Jeho americká rodina se však na novém místě necítila dobře, a tak se v roce 1966 vrací zpět do USA.

V roce 1968 se Hostovský přijal pozvání Svazu československých spisovatelů. Letenku měl zakoupenou na 4. září 1968, nedorazil však. Hostovského obavy a nedůvěra k politickým

¹⁶⁶ Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v českých dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 239n.

¹⁶⁷ Papoušek, Vladimír: *Trojí samota ve velké zemi*. Jinočany: H& H 2001, s. 35.

proměnám byla oprávněná. Literární návrat, který se postupně realizoval od poloviny 60.let, byl nedlouho po tomto neúspěšném pokusu o návštěvu násilně přerušen. Další komunikace mezi Amerikou a Evropou probíhala už jen prostřednictvím dopisů. Přicházely od Jaroslava Seiferta, Františka Hrubína a dcery Olgy.

Poslední návštěvu Evropy plánoval Hostovský už těžce nemocný, na jaře 1973. Své přání už neuskutečnil, nemohl. 23. dubna, v den svých 65. narozenin byl převezen do nemocnice v Montclair. Zemřel 7. května 1973.

1968–1989

V letech 1948–1968 v Československu působí pouze ti novináři, jež byli ochotni spolupracovat s komunistickým režimem, nemohli se tedy jakkoli angažovat v jiných nezávislých periodikách, neboť se na našem území nevyskytovali. Z toho důvodu se po roce 1968 neobjevují v exilu novináři, jež by samostatně vystoupili a vytvořili svůj vlastní časopis, jelikož nemohli navázat na žádnou tradici (po roce 1948 se v zahraniční ocitají všichni významní novináři, kteří znovu obnovují časopisy zakázané po kom. puči). Takže se dostávají do služeb organizací a časopisů, jež vznikly v předchozí emigrační vlně, to znamená, že tato skupina spolupracuje v první vlnou, ačkoli je běžnější, především u ostatních skupiny obyvatelstva, že po roce 1968 v exilu „osmašedesátníci“ vystupují samostatně a nechtějí spolupracovat s již vzniklými organizacemi. Uchylují se tedy do Mnichova, kde získávají práci ve Svobodné Evropě, časopisu *České slovo*, v Americe se jedná opět o redakci Svobodné Evropy, Hlasu Ameriky a ostatní fungujících organizací.

Novináři a spisovatelé jsou stejně jako ostatní obyvatelé zcela paralyzováni nastalou situací, proto se také po invazi do Československa, snaží situace co nejučelněji vyřešit. Mnozí patří k těm, kteří v prvních srpnových dnech tráví dovolené v Jugoslávii či v jiném státě, anebo se teprve na tento popud rozhodují k alespoň krátkodobému opuštění republiky, přinejmenším do té doby, než se situace uklidní. Avšak po skončení této neslavné historické epizody dochází k probuzení ze sna. Vytváří si osobní názor na tuto politickou situaci, přičemž dospívají k tomu, že nezbývá jiná možnost než emigrace, jelikož jsou právem přesvědčeni o tom, že systém nemůže fungovat, ať už je zreformovaný či nikoli. To byl jeden ze základních motivů odchodu.

Tito lidé stejně jako ostatní skupiny obyvatelstva zůstávají v evropských zemích, takže se jim vyloženě nabízí možnost přidat se k pracovníkům Svobodné Evropy, kterou donedávna poslouchali.

Okolnosti, jež byly příčinou změněné politické situace jsou všeobecně známy, tudíž je netřeba znovu popisovat, i vzhledem k tomu, že nám nepřinesou více světla do otázek, týkajících se této emigrační vlny.

Nyní se podívejme na postoj vlády ke spisovatelům. Roku 1968 je situace velmi podobná, tomu co se dělo roku 1948. *„Zde vystupuje až otřesná podobnost s likvidací Svazu českých spisovatelů v roce 1970. Tytéž administrativní zásahy, tatáž kampaň provázena vyhrožováním, skandalizováním, vylučováním a zatýkáním. Podobnost je i v tom, že v roce 1949, tak jak v roce 1970, odmítli mnozí spisovatelé nadále spolupracovat s nedemokraticky dosazenou organizací a raději odešli z literární scény.“*¹⁶⁸

Jeden z důvodů odchodu do emigrace nám odhalí Milan Růžička, kteří patřil ke známým čs. aforistům: *„Chtěl být co nejdál od toho zvráceného systému násilí, přetvářky a emigroval do USA.“*¹⁶⁹ Patří však k těm jedincům, kteří se s emigrací nikdy nevyrovnali a to i přesto, že se uplatnil v některých Chicagských krajanských časopisech. Důvody, které uvádí jako rozhodující jsou následující: *„Stále hledal spřízněnou duši, kterou však nikde nenašel.“*¹⁷⁰

Dalším novinářem je Karel Beran patří k těm lidem, kteří byli příslušníky 2. zahraničního odboje za druhé světové války a z toho důvodu byl odsouzen k tříletému vězení. Avšak ke své novinářské práci se mohl vrátit roku 1964. V letech 1966–1968 je redaktorem Československé tiskové kanceláře. Je však zbaven zaměstnání a pro své další působení si vybírá Rakousku, kde se uplatnil v deníku *Der Spiegel*.¹⁷¹

Na způsobu útěku významného českého umělce Pavla Kohouta – prozaika, dramatika, básníka, scénáristy a publicisty, si ukážeme jaké metody komunisti používali k tomu, když se chtěli „nežádoucí osoby“ zbavit. Způsob, jakým to probíhalo u Pavla Kohouta je zářným příkladem, jež byl v polovině sedmdesátých let využíván poměrně často. Uvedme si nejdříve okolnosti, za jakých opouštěl republiku, když mu byl povolen roční pobyt v Rakousku. Následující ukázka je z životopisu Pavla Kosatika – *Fenomén Kohout*. *„Rozhodl se k cestě ven – aby se uklidnil, aby Jelenu zachránil před uvězněním a aby po šílených letních měsících získal od svého života zase odstup. Počátkem října 1978 pro sebe a Jelenu vyzvedl pasy a výjezdní doložky do všech států světa, na 365 dní. Poté co se s přáteli rozloučil na pár večírcích, s Jelenou 28. října opustil ve voze republiku. Proti očekávání proběhlo celní odbavení hladce, na hranicích je vůbec neprohlíželi. Jak stálo uvedeno v policejním vyhodnocení „akce“: „Od-*

¹⁶⁸ Kratochvíl, Antonín: *Básníci ve stínu šibenice*. Řím: Křesťanská akademie 1976, s. 10

¹⁶⁹ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. I*. Curych: Konfrontace 1981, s. 252.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 252.

¹⁷¹ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta. sv. 2*. Curych: Konfrontace 1985, s. 309.

*jezd Kohouta z ČSSR nebyl protahován.*¹⁷² Pavel Kohout se usadil v Rakousku, kde celý rok působil ve vídeňském Burgtheatru. Roční lhůta mu pomalu odplynula, takže začal plánovat návrat do vlasti. Avšak byla tu jedna skutečnost, které ho neustále nahlodávala, patřila k nim obava o osud jeho manželky Jelena, na kterou čekalo soudní řízení. Dopustila se totiž toho, že v sebeobraně kousla poručíka Veřejné bezpečnosti Josefa Dvořáka, takže byla vzápětí obviněna z trestného činu útoku na veřejného činitele a výtržnictví. S největší pravděpodobností by ji tedy čekalo vězení. Nakonec je ani tento fakt nezastavil od svého rozhodnutí vrátit se do republiky, přičemž termín jejich návratu byl o tři týdny dřívější než povolená lhůta – 365 dní. To znamená, že když přijeli 4. října 1979 na hraniční přechod v Nové Bystřici tak byli příslušníci pohraniční stráže nemile překvapeni. *„Rozhodnutí o zbavení státního občanství nebylo ještě na přechody doručeno – jakmile však pohraniční služebna vyrozuměla Prahu o tom, že Kohout je na hranici, bylo jasné, že nebude vpuštěn.*¹⁷³ Popis toho co se dělo potom přenecháme na Pavlu Kohoutovi, který nejlépe ví, co se toho večera opravdu stalo: *„/.../ zprvu nic, úřednice Státní banky si dokonce vyžádá autogram, je to jen rutina, s níž nás odbavují, než cosi, asi telefon s Prahou, změni klima, z Jindřichova Hradce povolán náčelník, jejich šok vzrůstá, je vidět, že nepočítali s naším návratem, nejdříve špatně improvizují, náčelník, dosud v civilu, nás počne vyzývat, abychom se otočili a přijeli později, neboť se, nic hloupějšího ho nenapadne, vracíme dříve, pak přejde k obvyklým hrozbám s nedozírnými následky, bude odbíhat a přibíhat, postupně si oblékne uniformu, nasadí čepici a připne zbraň, vzrůstaje teprv těmi doplňky do své funkce jako Brechtův papež, zavření v zasedačce v prvním poschodí, jejíž zdi jsou ozdobeny za zkrášlení hraničního úseku, budeme vytrvale odpovídat, že v žádném případě nejsme ochotni dobrovolně odejít, až konečně před desátou večer kdosi, snad tajemný generál, snad generálův prezident, dojde k řešení a jeho prodloužený prst na nás povolá družstvo vojáků tak mladých, aby nemohli tušit, že jejich zem si mohla kdysi dovolit i spisovatele, zvednou nás ze židlí a povlečou ze schodů, na prostranství před celnicí přezářeném světlomety jak filmový ateliér, se nám naskytne jedinečný pohled – závora do světa bude dokořán, zato cesta do vnitrozemí přehrazena barikádou služebních aut – dostrkají nás do našich vozů a s nimi do Rakouska, současně se už začne elektricky ovládaná pancéřová kláda zavírat a otčením vypínače zmizí jako po skončeném natáčení ve tmě naše vlast, a tím black-outem začne další příběh nás dvou, co už víme a nezapomenem, kde je zakopán pes.*¹⁷⁴

¹⁷² Kosatík, Pavel: *Fenoméni Kohout*. Praha: Paseka 2001, s. 341.

¹⁷³ Tamtéž, s. 353.

¹⁷⁴ Kohout, Pavel: *Kde je zakopán pes*. Praha: Paseka 2002, s. 451.

Nejdůležitějším nově vzniklým periodikem v posrpnovém období jsou *Listy*, které vydával politik Jiří Pelikán v Římě. Začaly vycházet roku 1970 a po Sametové revoluci je redakce tohoto listu přenesena do Prahy, kde pokračuje až do roku 1997. Avšak k tomuto periodiku nalezneme více informací v kapitole o politických činitelích.

Zmíňme se o dvou nejdůležitějších časopisech po roce 1968, které byly vedeny dvěma přáteli, jež patřili v Československu k nejvíce nenáviděným exulantům – Pavel Tigríd a Jiří Pelikán. Svědčí o tom i archivní materiály, jež se těmito dvěma osobnostmi podrobně zabývaly a snažily se jim činnost překazit a zastavit, především dochází k souvislému sledování těchto prominentů na každém kroku. Z archivních materiálů, které jsou k dispozici, můžeme zmínit tyto – odposlechy v časopisu *Svědectví* – tzv. Akce hnízdo, kdy se jednalo o sledování činnosti Pavla Tigrída v redakci tohoto časopisu, nebo akce namířené proti Jiřímu Pelikánovi. Do obou periodik ale často přispívali stejní autoři, tuzemští i exiloví. A jak *Svědectví*, tak *Listy* byly z velké části pašovány do tehdejšího Československa stejnými cestami (především v kamionech), přičemž oba jejich vydavatelé a šéfredaktoři zároveň si vzájemně nezištně pomáhali. Je další ironií historie, že Pelikán a Tigríd byli vedeni u komunistického režimu jako největší velezrádci a nejnebezpečnější nepřátelé. Nikdo jiný z exilu nevzbuzoval takovou až patologickou zuřivost.

Na tomto místě zmíníme nejvýznamnější exilové nakladatelské domy, k nimž patří: Sixty-Eight Publishers (1971–1994) v Torontu. Podrobnější zmínka o tomto nakladatelství se nachází v kapitole o ženách (kde jsou i informace k Edici Arkýř), v souvislosti se Zdenou Salivarovou. Dalšími z důležitých nakladatelství byl Index (1971–1990), který vznikl v Kolíně nad Rýnem; v Curychu to byla Konfrontace (1973–1986) Magazín (1979–1984), Polygon (1982–1990) a Cramerius (1985–1990). Ve Velké Británii vzniklo významné nakladatelství Rozmluvy (1982–1989), které řídil Alexander Tomský.

Podíváme se jak se vyvinuly osudy ve Svobodné Evropě po srpnové invazi 1968. Roku 1968 přichází do Svobodné Evropy řada novinářů, jež jsou známy svým kritickým postojem ke komunistickému režimu. Jmenujme alespoň tyto – Sláva Volný, Josef Jedlička, Karel Jezdinský, Pavel Pecháček, Milan Schulz, Jan Schneider, Agneša Kalinová, Emil Štefan, Jana Gavalcová, Lída Rakušanová a další.¹⁷⁵ Přichází tedy lidé, kteří ještě nedávno zastávali zcela jiné politické názory. Například Sláva Volný patřil k redaktorům pražského rozhlasu, avšak i přesto si získává velkou oblibu, posluchačům je znám jako autor fejetonů *Listy*

¹⁷⁵ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 1993, s. 96.

přátelům, které patřily k nejsledovanějším, jeho popularitu lze vyložit i z toho hlediska, že lidé ho již důvěrně znali.

Svobodná Evropa rozšířila své řady i o mnoho nových externích spolupracovníků, jež byli rozeseti po celé Evropě. Jejich vysílací schéma se pozměnilo s ohledem na novou politickou situaci. *„Rozšířil se proto přehled zahraničního tisku, více programů se věnovalo historii demokratického Československa a sledovaný byl i pořad zabývající se problémy v komunistickém hnutí. Zpestřením programu byl pořad Zahraniční zpravodajové hlásí, protože RSE si vytvořila v mnoha zemích světa síť stálých redaktorů spolupracovníků.“*¹⁷⁶

Kromě ostatních rozhlasových pracovníků se do této organizace zapojují také někteří umělci – Karel Kryl, Yvona Přenosilová, básník Ivan Diviš. Zabývejme se však osudy písničkáře Karla Kryla, který zde začal působit roku 1969. Nejdříve jako volný spolupracovník, neboť se věnoval i nadále své hudební kariéře. Na první kroky v této stanici vzpomíná následovně: *„Jako volný spolupracovník jsem se musel ohánět, byl jsem placený za odvysílanou minutu. Psal jsem tři čtyři povídky týdně, abych se uživil. Neměl jsem žádný stálý plat. Co se odvysílalo, to mi zaplatili. Tečka.“*¹⁷⁷ Karel Kryl zde pracoval ve sportovní redakci a také měl svůj písničkový pořad. Stálé místo pracovníka Svobodné Evropy získává až roku 1983 tuto dobu hodnotí takto: *„Jako stálý zaměstnanec jsem dělal různé redakční věci, plus dvě hodiny muziky: jednak páteční pořad, kde jsem měl nejstarší znělku v českém vysílání, to byl písňaný začátek Rakoviny. A druhý pořad byla nedělní padesátka s písničkáři. Můj nejmilejší program, díky němuž jsem se setkal s mnoha výbornými lidmi.“*¹⁷⁸

Po roce 1977 je situace ve Svobodné Evropě opět změněna politickým vývojem v ČSSR. *„Vznik Charty znamenal těžkou ránu normalizační snaze československých komunistů, posílil „mlčící většinu lidí nesouhlasících se současným režimem a představoval i významný impuls pro československé vysílání rozhlasu Svobodná Evropa. Charta a později i další občanské iniciativy byly zdrojem informací o pronásledování demokratických sil v Československu, ale i zosobněním naděje, že totalitní systém je možné narušovat a jak se nakonec ukázalo, přivodit jeho pád. Redaktoři tak získávali od lidí z okruhu Charty čerstvé a zajímavé zprávy pro své pořady a disidentům zajišťovali publicitu. Je proto pochopitelné, že se v té době opět výrazně zvýšil zájem o poslech RSE.“*¹⁷⁹ Z pochopitelných důvodů se zvyšuje poslouchavost, jelikož se zase něco děje, o slovo se hlásí disidentské skupiny.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 97.

¹⁷⁷ Čermák, Miloš: *Půlkacíř*. Praha: Academia 1993, s. 67.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 108.

¹⁷⁹ Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 1993, s. 110.

Na počátku osmdesátých let došlo v RSE k atentátu, jež byl uskutečněn v jednom z mnichovských studií. Tato událost se uskutečnila v únoru 1981. „21 hodin 47 minut. Zadání strašný výbuch, zařízení redakční místnosti je rázem v sutinách, okno i dveře vyraženy, všichni tři zaměstnanci, zranění do krvava tisíci střepinami a úlomky okenního skla, aniž vlastně vědí jak, pudově, po paměti se po kolenou prohrabají spouští trosek ke dveřím na chodbu... Lékaři v nemocnici zjistili, že velice kriticky byla postižena sekretářka Marie Puldová. Utrpěla tak těžká zranění v obličeji i na těle, že se lékaři dva dny obávali o její život. Z tohoto nebezpečí vyvázla, ale následky – zejména v obličeji – ponese asi celý život. Hlasatel Alan Antalis má poraněný zrak a ačkoliv se hned po převozu podrobil operaci, není ještě známo, do jaké míry se očním specialistům podaří zrak zachránit.“¹⁸⁰ Škody byly nakonec odhadnuté na 5 miliónů marek. Viník atentátu nebyl nalezen až v devadesátých letech se objevují domněnky o tomto atentátníkovi, který měl prý být známý mezinárodní terorista Carlos (Illyich Ramirez Sanchez) z Venezuely.¹⁸¹

Nyní přesuňme pozornost k několika nejvýznamnějším osobnostem z řad spisovatelů v období 1968–1989. Velmi dramaticky prožíval exilová léta básník Ivan Diviš, v Československu působil nejčastěji jako redaktor různých nakladatelství, nakladatelství V. Petr v Praze (konec války), redaktor nakladatelství Svoboda, korektor Rudého práva v Praze, redaktor nakladatelství Mladá fronta (1961–1968). 1964 přijal křest a konvertoval ke katolictví. 1969 byl redaktorem časopisu *Sešity pro literaturu a diskusi* a téhož roku odešel do emigrace v SRN, kde pracoval v rozhlasové stanici Svobodná Evropa. „Všechno, co horkou jehlou píchám pro RFE, je poslední nížina rutiny, ukecané zběhlosti, šafrán zkušenosti, na špetku nože postřehu, zbytek kakaové šodó absolutních hoven. Pro úroveň domu je příznačné, že moje texty jsou stále pokládány za dobré, že ji je sám namlouvám v pracovních hodinách a jsou mně honorovány nikoli za 50%, jak by bylo normální pro člověk, a který je v domě zaměstnán, ale za 100%, tj. jako výsada úrovně. Neřekl jsem ovšem ještě slova o tom, co je to za částky. Páčí se na DM 200–300 za měsíc, což pro mne přesto přese vše představuje kýžené nadlepení k celkem mizernému platu (za mizernou práci ovšem) a , což nutno dodat, výdělek skutečně slušný, protože mně zabere jednu hodinu času měsíčně. Ovšem okolkování kolem, administrativa, podpisování, běhání po chodbách zaberou víc, a především, ujídají už přímo z tenčící se jistiny samé podstaty života.“¹⁸² Po sametové revoluci se vrátil do vlasti, kde strá-

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 121n.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 127.

¹⁸² Diviš, Ivan: *Teorie spolehlivosti*. Praha: Torst 1994, s. 322.

vil celý zbytek života. Zemřel 7. dubna 1999 v Praze na následky pádu ze schodů ve vlastním domě.

Po celou dobu exilu byl Diviš tvůrčí a vydával v Mnichově svoji poezii, v níž se projevuje jeho „nenávistná láska“ k Čechám – sbírky *Odchod z Čech, Žalmy, Obrat' koně!* či *Be-ránek na sněhu* ukazují pravou tvář exilu – nebyl to nejlepší z možných světů, „/.../ Diviš byl do něho postaven – to nebyla otázka volby – trpí jím, proklíná ho, ale neutíká a neuhýbá před svým údělem účastníka a svědka a ‚udavače‘, bojuje proti zlu až po sebezničení.“¹⁸³

Nejcennějším zdrojem informací pro historickou diplomovou práci však je Divišova *Teorie spolehlivosti*, deník, jež si Diviš psal v letech 1960-1994 (1995 za tuto knihu získal Státní cenu za literaturu). Dávám zde výjimečně více prostoru samotnému básníkovi, neboť mi jeho postřehy ohledně emigrace přijdou přesnější, než kdybych se je pokusila jakkoli parafrázovat. V této knize můžeme zřetelně spatřovat Divišovu frustraci z pobytu v zahraničí, je příkladem podobného vnímání emigrace, o němž jsme výše referovali u Ivana Blatného, kdy ztráta domova a rodného jazyka básníkovi znesnadňuje jeho tvorbu a odvádí jej od podstaty. O tom svědčí i následující úryvek: „*Spisovatel a emigrace? Ovšem jich bylo jak prachu, ale jak to prospělo dílu? Myslíte? Já nevím: já čím jsem straší, tím více miluju necestovat, a klid. Já vycestoval jednou, a mám toho nadosmrti. To prostě nejde, a by každých dvacet let někam vyjžděly tanky. Víte jak si střežli takový Paul Cézanne, Jeffers anebo Emmanuel Kant svoje zápeci? Jaképak zápeci, svou věčnost! Neboť když se člověk po dvacet, třicet i padesát let dívá na tutéž stěnu, pak posléze se mu vyjeví dějiny té stěny a nejen té jedné, ale všech stěn světa, a když se dívá třicet čtyřicet let na jeden strom, pak je svědkem nejen dějin toho ořešáku, ale všech ořešáků a ovocných stromů světa, a tak se v něm ustálí hladina duchovního dechu a tak se mu vytrénuje a zaostří, zúží i rozšíří zornička, tak se mu zadaptuje oko na věčnost, že ji nakonec pochopí a dokáže i ztvárnit. Věc utrpěla škodu, jak by řekli staří Římané.*“¹⁸⁴

Emigrace v pojetí Ivana Diviše souvisí i s prvotním hříchem: „*Hnus a krutost emigrace nespočívá v tom, že jsem změnil místo pobytu a o všechno přišli. Hnus emigrace spočívá v tom, že zabydlivše se na novém místě předstíráme, že je vše v pořádku, její krutost pak v rozsáhlém, prakticky nedohledném pohřebišti lásky, o němž zas předstíráme, že je nevidíme. Emigrace /.../ je tajemnou, obrovskou vinou, vinou nedefinovatelnou, kvalitativně souznějící s prvotním hříchem.*“¹⁸⁵ Tím nejpodstatnějším, v čem emigrace básníkovi škodí, je odtržení od mateřského jazyka. Byla jsem divákem autorského čtení Františka Listopada v Mahenově

¹⁸³ Trávníček, Mojmir: „Zamyšlení nad Ivanem Divišem“. *Host* 15, č. 5/1999, s. 13.

¹⁸⁴ Diviš, Ivan: *Teorie spolehlivosti*. Praha: Torst 1994, s. 205.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 292.

památníku někdy koncem devadesátých let, kde na dotaz posluchače, proč po letech emigrace píše prózu portugalsky, a poezii stále česky, odpověděl, že poezie se píše jazykem dětství, jazykem vzpomínky. Podobně toto téma vnímá také Ivan Diviš, také on trpí tím, že je odstřižen od domovské krajiny, od mateřského jazyka, od míst, na kterých se psaly dějiny jeho národa: „*Jako ostatní, přivezl jsem si s sebou v srpnu 1969 do emigrace duševní otrěs, rozvrat, podvyživenost, vadný chrup, alkoholismus plus nevědomost. Ale jako jen někteří, ba nemnozí, přivezl jsem si s sebou i královské hrobky v katedrále sv. Víta, Vyšehrad, Máchu, Erbena, Holana a Halase. Přivezl jsem si s sebou sebe plus antientropickou složku výbavy a povahy, totiž touhu toto dětství zde uchovat, obestavět a učinit nenapadnutelným tak, jak se o to stavbou zdi okoušeli vládcové říše středu proti mongolským nájezdníkům.*“¹⁸⁶

Diviš sám o emigraci mluvil jako o „trestu smrti“, emigrace mu ukradla domov, jazyk, i čas: „*Od srpna 1968 se často přistihuji, že nevím, jaké je datum, často si pletu i měsíce. Je duben nebo březen? Je patnáctého nebo sedmnáctého? Trapný pocit, přičemž vysvětlení je nasnadě. Žádná skleróza, čas ztratil cenu! Ztratil svou podobu i povahu, souvislost s minulostí, autenticitu přítomnosti a otevřenost do budoucna!*“¹⁸⁷

Jinou alternativu spisovatelského exilu reprezentují například prozaikové Josef Škvorecký či Milan Kundera, kteří emigrovali už jako uznávaní spisovatelé a kteří přechod mezi dvěma mocenskými bloky dokázali ve svém díle využít k tématické inovaci a kteří skutečně reprezentují českou světovou literaturu. Jejich knihy byly po celou dobu jejich exilového působení překládány do mnoha cizích jazyků, Kunderův úspěch je z dnešního pohledu nepochybně celosvětový (v roce 2005 byl po J.K. Rowlingové druhým nejprodávanějším zahraničním autorem v Číně). Kundera dokonce přešel k francouzštině jako k jazyku tvorby, což vysvětluje: „*Když jste pryč dva, tři, i pět let, návrat je snadný. Ale dvacet let, to je jedna čtvrtina života anebo jedna polovina věku dospělosti. Vzniknou nové závazky, nová přátelství, z místa emigrace s e stane nový domov, a dokonce milovaný domov /.../. Za těch dvacet let jsem přečetl pramálo českých knih. Nezlobte se na mne kvůli tomu. Nikdo nestačí žít naplno ve dvou zemích, ve dvou kulturách. I když se svou ženou mluvím jen česky, jsem obklopen francouzskými knihami, reaguji na francouzský svět /.../. Jednoho dne se to muselo projevit ve volbě jazyk, kterým píšu.*“¹⁸⁸ Kunderův postoj k Československu (Česku) je velmi neobyčejný, neboť při návštěvách rodné země se prý dokonce skrývá za tmavé brýle a falešný knír, jen velmi pozvolna povoluje (spíše nepovoluje) česká vydání svých exilových románů.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 356.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 148.

Docela jiný příklad exilového působení reprezentuje Josef Škvorecký, který při psaní beletrie se nikdy nevzdal rodného jazyka a po Sametové revoluci začal být znovu činný i ve vlasti. Ačkoli zůstal žít i se svou ženou v Torontu v ČR založil Literární akademii Josefa Škvoreckého a udržuje čilé kontakty z místními spisovateli a intelektuály. V lednu 1969 odjel Škvorecký do USA kde přednášel na Cornell University ve státě New York a poté absolvoval letní stipendijní pobyt v Kalifornii. V témže roce byla zastavena výroba jeho knihy *Tankový prapor* a Škvorecký se rozhodl v zahraničí zůstat. Od podzimu 1969 působil na University of Toronto v Kanadě, kde od té doby až do současnosti žije. Postupně vedl kurzy současného českého divadla a filmu, kurzy anglické i americké literatury i semináře tvůrčího psaní, roku 1975 se stává řádným profesorem University of Toronto. Roku 1978 byl Škvorecký zbaven čs. státního občanství. Společně s manželkou založil nakladatelství Sixty-Eight Publishers (viz. níže). V rozhovoru pro časopis *Host* Škvorecký zdůvodňuje, proč na rozdíl od Kundery zůstal věrný češtině: „/.../ *Chtěl jsem být prozaikem, a nástrojem toho uměleckého řemesla je jazyk, skoro vždycky mateřština, tomu druhému jazyku, který jsem miloval snad víc než obtížnou řeč západních Slovanů, jsem nevěřil. Nevěřil jsem, že by mi stačilo, co jsem dokázal psát tímhle jazykem bez pádů a bez rodů, ale plným idiomatiky tak odlišné od idiomatiky západních Slovanů. Že bych tím nad jiné bohatým jazykem dovedl psát krásnou prózu.*“¹⁸⁹

Škvorecký odešel do exilu jako pětáctyřicetiletý a musel se hodně snažit, aby mohl přednášet na univerzitě v cizí zemi osvojeným jazykem a k tomu ještě psát česky krásnou prózu, anglicky odborné články, redigovat rukopisy a jakkoli jinak pomáhat své ženě s nakladatelstvím, ze kterého se stal stěžejní podnik čs. exilové kultury. V zmiňovaném rozhovoru k tomu Škvorecký říká toto: „/.../ *zvládal jsem to, protože jsem byl ještě mladý. A měl jsem zaměstnání pro spisovatele nad jiné výhodné. Univerzitní prázdniny trvají v Kanadě prakticky půl roku: pět měsíců v létě, od půli dubna do půli září, a na Vánoce, kdy je volno měsíc. Přepokládá se ovšem, že profesori většinu toho času využijí k výzkumu a sepisování vědeckých děl. Já jsem naštěstí přišel na Západ už jako mezinárodně vydávaný spisovatel, takže místo výzkumu a produkování vědeckých děl mi univerzita tolerovala psaní románů. To mě zachránilo pro českou literaturu, která by beze mne jistě přežila, ale já bych z toho neměl takový požitek...*“¹⁹⁰ Škvorecký však působil také jako osobnost inspirující jiné spisovatele, nejžárnějším příkladem tohoto jeho působení je spisovatel Jan Novák, který emigroval spo-

¹⁸⁸ Kundera, Milan: citováno podle: Lehár Jan a kol.: *Česká literatura do počátku k dnešku*. Praha: LN 2004, s. 885.

¹⁸⁹ Škvorecký, Josef – Příbáň, Michal – Trávníček, Jiří: „Dannyho obyčejné životy“ (Rozhovor). *Host* 20, č. 7/2004, s. 5.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 10.

lečně s rodiči ve svých 16 letech a většinu svých knih, článků či scénářů píše od počátku anglicky. Do češtiny jeho knihy většinou převádějí profesionální překladatelé, ačkoli existují výjimky, kdy svou knihu *Komouši, grázlové, fízlové & básníci* si překládá sám. Novák po Sametové revoluci většinu času žije ve Spojených státech, na různě dlouhá však přesídluje i do České republiky (respektive ČSFR). V exilové komunitě vzbudila rozruch Novákova prvotina *Striptease Chicago*, jejíž vznik má sám o sobě poměrně zajímavou historii. Novák v té době studoval na Chicagské univerzitě, která pro studenty posledního ročníku vypsala literární soutěž o nejlepší hru a povídku. Novákovou motivací byla odměna tisíc dolarů, jež byla vypsána pro vítěze. Vyhrál obojí. Vítězná povídka byla uveřejněna ve studentské časopise a poté se strhla lavina rozhořčených reakcí starousedlíků, kterým vadilo kombinování češtiny s angličtinou, tzv. chicagská čeština, neboli „čekágština“ (literární kritikové to naopak vnímají jako přínos) i zcela neotřelý pohled na exilovou komunitu. Časopisecké vydání povídky se dostalo do rukou Josefu Škvoreckému, který autorovi napsal, že kdyby měl takových povídek víc, tak že by mu rád vydal knihu. „*Takže jsem rychle připsal několik dalších povídek, a tak vznikl Striptease. Škvorecký mi pak dokonce sehnal i agenta, který prodal Miliónový jeep v Americe, takže mi vůbec strašně pomohl.*“¹⁹¹

Ještě uveďme Novákovu odpověď na otázku, nakolik je mu blízká „čekágština“, neboť se jedná, vedle naprostého opuštění mateřského jazyka a jeho přísného respektování, o třetí formu nakládání s jazykem v exilu: „*Čekágština*“, to je myslím Škvoreckého termín, a je přesný, protože tam se fakt v hlavách lidí pářej dva jazyky a fakt se tam čekágštinou mluví. /.../ Tady angličtina do češtiny prosakuje spíš jen tak módně, kdežto mezi krajany to módní není, tam je to prostě normální zobák. Myslím si, že se jedná o jakousi mentálně ekonomickou záležitost – člověk prostě plácne to, co je momentálně nejsnadnější, co mu naskočí na jazyk okamžitě. No a jak se mu ty jazyky v hlavě mixují, tak mu to tam džampuje v tom adoptivním lengvidži a brzy si v Šikágu jde vyčenzovat baky do čekárny a pak si dá stejka jako bejka a fakne se Honzou Chodcem a zapomene, kde zaparkoval káru, a tak mu stará nedá doma kissanec... /.../ Nemůžu říct, že by mi ten jazykový hybrid připadal nějak zvlášť elegantní, /.../ ale respektuju to jako danost.“¹⁹² Novák je reprezentantem nejmladší vlny emigrace, která většinu života prožila v exilu, a proto jeho pohled bereme jako reprezentativní pro celou tuto jazykovou skupinu – „čekágština“ se objevuje také ve Škvoreckého díle.

¹⁹¹ Novák, Jan – Hrubá, Eva: „Pravdu je těžké nějak ozvlášťňovat, protože dvě a dvě jsou čtyři vždycky...“ *Host* 21, č. 1/2005, s. 9.

¹⁹² Tamtéž, s. 8.

4.5. Umělci 1948–1989

„Věda je zřejmě zcela kosmopolitní, kultura a umění jsou ovšem vždy také národní.“¹⁹³

V letech 1948–1989 odchází do exilu mnoho důležitých osobností ze světa umění, jejichž odchod znamenal pro naši kulturu velmi bolestnou a nenahraditelnou ztrátu. V této kapitole se pokusíme objasnit životní situaci lidí z těchto uměleckých odvětví – hudební skladatelé, zpěváci (písničkáři), herci, režiséři a malíři. Pro československou emigraci je typické, že její příslušníci byli natolik pilní, svědomití, kreativní a ctižádostiví, že se dokázali v zahraničí prosadit, což v mnoha případech znamenalo, že získali stejné postavení, jaké měli v Československu, ba někteří byli ještě úspěšnější. To platí i v případě umělecky činných jedinců. Chtěla bych jen podotknout, že se v této kapitole nezmiňuji o českých spisovatelích a básnících (ačkoli sem bezesporu náleží), jelikož jejich osudy jsou natolik spjaté z výše sledovanou skupinou novinářů, že je nelze studovat odděleně.

Díky činnosti těchto osobností ze světa kultury a umění se podstatnou měrou zvýšila povědomost o Československu, neboť v jejich dílech se odrážely vzpomínky na rodnou zemi, v nichž hledali inspiraci pro svou tvorbu. Téma svých uměleckých vyjádření nacházeli ve vlastní životní situaci (cizinec v cizím městě, vykořeněnost, osamocení, ztráta rodiny a přátel, ztráta rodného jazyka).

Důvody, které tuto skupinu přiměly k emigraci, jsou několikeré, první z nich se vyloženě nabízí, neboť právě umělec ke své tvorbě potřebuje notnou dávku svobody, a to nejen svobody osobní, nýbrž i svobodu slova. To znamená možnost prezentace vlastní práce – tato zásadní možnost však byla mnohým umělcům v Československu odepřena. Mnoho z těchto osobností muselo odejít do zahraničí v důsledku perzekucí, nejčastěji formou zákazu vystavování, hraní či projekce, ale též v omezení činnosti či úplném zákazu mnohých demokratických organizací, spolků a různých společností. V důsledku „čistek“, které byly velmi důkladné, ztratilo mnoho umělců práci, aniž by dostali možnost pracovat na jiných postech. Poté, co odcházejí do exilu, se sdružují v nově vznikajících organizacích, které byly v Československu zakázané, aby dále vytvářeli svá umělecká díla a mohli je svobodně šířit po světě.

Z chování vlády k umělcům k umělcům můžeme usuzovat, že umělecká reprezentace byla pro stát velmi důležitá, a také nebezpečná, vždyť *„.../ od ní chtěli víc než pasivní podří-*

¹⁹³ Vrba, Rudolf: „Kosmopolita ve zlaté Praze“. *Přítomnost*, č. 4, 2003, s. 17.

zení. *Měla aktivně působit při formování a upevňování komunistické moci.*¹⁹⁴ To především znamená, že se umělci a umělkyně plně museli podřídit stranickým zájmům a zcela rezignovat na vlastní umělecké ambice, zapomenout na svobodnou, ničím neomezovanou tvorbu, a podřídit se potřebám doby a lidu. Byla tedy vyhlášena nová politická linie, ze které nebylo možné odbočit. *„Zostřený třídní boj musíme vést na ideologickém poli. V oblasti ideologie je vykonáván společenský převrat...musíme jít do oblasti umění a vědy, musíme to v těch mozcích všechno přeházet, vystoupit proti formalismu, odstranit vliv dekadentní měšťácké kultury.*¹⁹⁵ Umělci měli být tedy skupinou, jež bude cíleně využívaná pro propagaci a ospravedlňování nastoleného systému ať už v rozhlase, televizi, novinách či literatuře.

Najít společné rysy této mnohvrstevnaté skupiny z minulosti je velmi obtížně, neboť se jedná o osobnosti z různých oborů, jejichž osudy spolu mnohdy ani nesouvisejí, natož, aby je spojovala nějaká společná linie.

Umělci se také aktivně zapojili do činnosti čs. exilu a jejich zastřešující organizací byla Společnost pro vědy a umění, jež vznikla (až) roku 1958 v New Yorku, přičemž její působení sahá do dnešních dní, z čehož je patrné, že založení této organizace bylo více než důležité. Společnost pro vědy a umění vzniká za podpory Československé národní rady americké. Cíle této organizace byly následující: *„Chceme: podporovat vědeckou a uměleckou tvorbu, dávat k ní podněty; všemožně napomáhat členstvu v jeho činnosti publikační, přednáškové, propagační, v přípravě koncertů, výstav, filmových a divadelních představení; zřídit fond pro podporu studentstva; sebrat materiál a připravit moderní historii čs. krajanství; publikovat hodnotné práce svých členů, zejména ty, které poskytují světové veřejnosti objektivní obraz čs. lidu a jeho kultury; být orgánem svobodné, objektivní kritiky; vyvolat zpracování čs. historie od první světové války, již v ČSR hrozí komunistické zfalšování; podporovat čs. demokratický tisk a starat se o čs. knihu.*¹⁹⁶

Prvním předsedou této organizace se stal významný matematik Václav Hlavatý (předsedou v letech 1958–1962, 1966–1968), z dalších uvedme alespoň následující zakládající členy – Rafael Kubelík, Vratislav Bušek, Ivan Herben, Jarmila Novotná, František Schwarzenberg a další. Václava Hlavatého v této funkci vystřídal roku 1962–1966 literární vědec René Wellek. Jednou z nejviditelnějších akcí této organizace byly pravidelně pořádané kongresy, které se konaly jednou za dva roky. První byl uskutečněn v dubnu 1962 ve Washingtonu.¹⁹⁷ Co se týče jejich ediční činnosti, tak po celou dobu se snažili vydávat jak publikace vědecké-

¹⁹⁴ Kaplan, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha: MF 1993, s. 214n.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 215.

¹⁹⁶ Janoušek, P. a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, III. 1958–69, s. 101.

ho charakteru, tak i beletrii. Pravidelně informovali o své činnosti ve dvou časopisech – jedná se o informační bulletin „Zprávy Společnosti pro vědy a umění“ a čtvrtletník „Proměny“ (1964–1991). V časopise „Proměny“ „převažovala témata společenskovední a rozsáhlý prostor zaujímaly rubrika literární (zejména původní tvorba exilových básníků) a kritická.“¹⁹⁸ Jedním z cílů, které časopis „Proměny“ plnil, byla skutečnost, že se na něm podílela „exilová intelektuální i umělecká elita, která vedla „boj proti komunismu“ nikoliv z východisek ideologických, nýbrž mravních.“¹⁹⁹ Po srpnových událostech se situace v této organizace lehce mění, neboť dochází k pokusu přimět ke spolupráci emigranty z nové vlny, již jen velmi obtížně nacházeli společnou řeč s organizacemi vzniklými za pomoci emigrantů první vlny.

Když se podíváme na činnost umělců, nemůžeme si nevšimnout horlivosti, s jakou se snaží propagovat a zviditelňovat Československo. Všichni emigranti byli vlastně takovými vyslanci Československa, ačkoliv nedobrovolní. Neustále mluvili o české kultuře, stále připomínali její význam a snažili se ji protlačit na všech možných místech. Petr Fleischmann vzpomíná na dobu, kdy pracoval v Radio France: „*Tam už se mi lidé začali vyhýbat, protože jsem pořád obtěžoval s tím, že musíme dělat pořady o české kultuře. Nesli jsme v sobě jakousi nutnost – říkám tomu bránit češtví.*“²⁰⁰

Nyní se tedy pokusíme popsat osudy několika nejznámějších československých emigrantů, jelikož se jedná o nepřeborné množství umělců zařadili jsme pouze několik jednotlivých zástupců v každé oblasti. Důležitým kritériem výběru byla kromě jejich uměleckého oboru země jejich zahraničního působení.

4.5.1. Hudba

Když se podíváme na složení osobností z hudební kruhů, kteří hledají své štěstí v cizině, zjistíme, že po roce 1948 odcházejí jak hudební dirigenti, skladatelé, operní pěvci a pěvkyně.

Nejvýraznějším čs. vyslancem vážné hudby ve světě byl Rafael Kubelík, díky jeho činnosti totiž dochází k rozšíření hudby českých skladatelů do celého světa. Rafael Jeroným Kubelík pocházel ze známé hudební rodiny (jeho otec Jan Kubelík byl houslový virtuos a skladatel), proto se také on sám věnoval hře na housle a posléze se dostal k dirigentství. Čes-

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 101.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 102.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 102.

²⁰⁰ Koubská, Libuše: „Všude doma, všude cizí“. *Přítomnost*, č. 4, 2003, s. 6.

kou filharmonii řídil poprvé již roku 1934 a od té doby mnohokrát, jelikož roku se 1942 stává jejím uměleckým správcem. Jeho působení ve filharmonii končí až s příchodem „vítězného února“. Pro nesouhlas s nastoleným režimem odjíždí do Velké Británie již v červnu 1948. V exilu působil v mnoha významných hudebních tělesech, přičemž z vlastní iniciativy propaguje české skladatele. Na základě nastudování Janáčkovy opery *Káťa Kabanová* (1954), která měla velký úspěch, byl o rok později zvolen do velmi prestižní funkce, hudebního ředitele královské Covent Garden Opera v Londýně. Zde mohl do výběru repertoáru zasahovat daleko efektivněji: „*Sir Thomas Beecham a jiné osobnosti anglického hudebního života proti němu vystupovali s námitkou, že příliš prosazuje do repertoáru slovanské autory jako Janáčka – 1956 zde řídil 1. londýnskou inscenaci Její pastorkyně.*“²⁰¹ Poté působí i v ostatních evropských městech, nakonec se však na delší čas usazuje v Mnichově. „*Po údobí častého hostování s Vídeňskou a Izraelskou filharmonií byl v letech 1961–1979 šéfdirigentem symfonického orchestru Bavorského rozhlasu v Mnichově, který povznesl na přední světové těleso.*“²⁰²

Z veškeré další jeho činnost je patrna veliká snaha o propagaci české hudby ve světě. Uvedme alespoň, že roku 1951 pořídil čtyři nahrávky Smetanova cyklu *Má vlast*, spolu s Rudolfem Firkušným propagoval dílo Leoše Janáčka a Bohuslava Martinů. Po revoluci se opět vrací do Československa, když přijal pozvání k dirigování zahajovacího koncertu Pražského jara roku 1990.

Dalším neúnavným propagátorem české hudby, především tedy díla Leoše Janáčka, byl Leoš (Leopold) Firkušný. Po druhé světové válce byl jedním z hlavních organizátorů tehdy vznikajícího hudebního festivalu Pražské jaro, který se uskutečnil poprvé roku 1946. První ročník tohoto věhlasného mezinárodního festivalu byl uspořádán při příležitosti 50. výročí založení České filharmonie. Roku 1948 se Firkušný rozhodl uspořádat přednáškovou cestu do Velké Británie, jež byla věnována československé hudbě. Zde ho však zastihl komunistický převrat a proto se již nevrátil – usadil se v Buenos Aires. Ani zde nezhálel a dále se věnoval psaní článků o svém oblíbeném Janáčkově a české hudbě, které publikoval v Buenos Aires Musical. „*Leoš Firkušný brzy po příjezdu do Buenos Aires viděl, že tak významný umělecký ústav, jako je Teatro Colon v Buenos Aires, opomíjí tak vynikající operu, jako je Janáčková „Její pastorkyňa“ . A proto skorem od prvního kroku na argentinské půdě začal pracovat na tom, aby Teatro Colon uvedlo toto geniální dílo.*“²⁰³ Tato jeho idea byla uskutečněna v červnu 1950, avšak Leoš Firkušný krátce nato umírá, v pouhopouhých 45 letech. V souvislosti s ním

²⁰¹ Tamtéž, s. 374.

²⁰² Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 375.

²⁰³ Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. II*. Curych: Konfrontace 1984, s. 74.

musíme zmínit jeho mladšího bratra – Rudolfa Firkušného, který byl výjimečným klavírním virtuosem a velkou měrou se také zasadil o zviditelnění Československa na Západě. Tento znamenitý klavírista a jeho přítel Rafael Kubelík byli ve světě nejznámějšími českými umělci a svým systematickým uváděním české hudby v mnoha zemích udělali pro českou kulturu maximum.²⁰⁴

Velký úspěch měly v zahraničí i naše operní pěvkyně. Patří k nim Jarmila Novotná (působila v Rakousku a USA), Pavla Osuská–Vachková (USA) nebo Soňa Červená (působila jak v Evropě, tak i v USA). Po roce 1968 tuto kategorii zastupuje Edita Gruberová, jež odchází roku 1971 do Rakouska, kde se stává sólistkou státní Vídeňské opery.

Z významných hudebních dirigentů, již se uchýlili do exilu po roce 1968 jmenujme alespoň Karla Ančerla,²⁰⁵ který se po odchodu Rafaela Kubelíka ocitá na pozici šéfdirigenta České filharmonie a zároveň s tím je v letech 1948–1950 profesorem AMU. „Zasloužil se o to, že se mnohá díla československých skladatelů dostala do repertoáru zahraničních hudebních souborů.“²⁰⁶ Měl totiž možnost účastnit se mnoha zahraničních koncertů, jak tomu bylo zvykem před rokem 1948, výčet těchto zájezdů je opravdu obsáhlý – kromě zemí, jež patřily do vlivu Sovětského svazu, se zúčastnil několika velkých turné i po mnoha jiných zemích, jmenovitě šlo o Holandsko, Anglii, Nový Zéland, Austrálii, Japonsko, Čínu nebo Indii. V době srpnové okupace se účastnil turné po USA. Domácí události v rodné zemi jej natolik zaskočily, že se rozhodl pro setrvání za hranicemi země a do Československa se nikdy nevrátil. Pro svůj další život si vybírá kanadské Toronto, kde se zanedlouho stal dirigentem torontského symfonického orchestru.²⁰⁷ Opět se nám potvrzuje, že talentovaný, cílevědomý a pilný člověk dokáže v zahraničí dosáhnout na stejnou metu, na jaké působil dřív (v Československu), ačkoli měl před sebou mnoho překážek, které musel pokořit. Hudba je totiž natolik abstraktním druhem umění, natolik odtrženým od jazyka, že nezáleží na národnosti či rozšířenosti mateřského jazyka skladatele, ale pouze a jen na jeho talentu a schopnostech.

Po srpnu 1968 opouští naši zemi zcela nová generace umělců, kteří vyrostli po druhé světové válce, a kteří byli celý svůj život vychováni v socialistické společnosti, kdy se nenosilo vyčnívání z davu a odlišování se od druhých, neboli každá individualita byla potlačovaná. Jednalo se o revoltující jedince, kteří se chtěli odlišovat a změnit svět. Přibližme si tedy

²⁰⁴ Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 149.

²⁰⁵ Před válkou působil v divadle Voskovce & Wericha, kde byl dirigentem orchestru Osvobozeného divadla, zároveň byl činný v rozhlase jako zvukový režisér. V době okupace byl uvězněn v Terezíně, kde se mu podařilo sestavit malý provizorní orchestr, který prováděl dva celovečerní koncertní programy. Pobyt ve vězení přežil. Po válce se stal dirigentem Velké opery 5. května a poté rozhlasového orchestru. (Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 18.)

²⁰⁶ Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. II*. Curych: Konfrontace 1984, s. 71.

osudy hudebníků, již emigrovali po roce 1968. Jednalo se nejen o hudební skladatele či interprety, ale i o písničkáře, kteří byli ovlivněni hudbou a jedinečným stylem amerických hudebníků – Boba Dylana, J. Donovana ad. Tyto interprety přináší do Československa rádio Svobodná Evropa, která se snažila oslovit i mladé lidi²⁰⁸ – inspirovali je svým vyjadřováním o světě, a to v nové hudební formě protest-songu. „Odlišovali se od běžných proudů pop-music záměrnou jednoduchostí hudební složky, často inspirovanou folklorem, i nebanalitou textů.“²⁰⁹ Jedním z takových byl Karel Kryl, který emigroval na podzim 1969. Důvodů k emigraci měl několik – stále se zostřující politická situace a z toho vyplývající omezení jeho činnosti. Při své první návštěvě zahraničí, na jaře 1969 v Norsku, si uvědomil, v jak hrozném stavu se naše země nachází a za další, že se nechce stát vnitřním emigrantem jako jeho otec.²¹⁰ Karel Kryl nakonec zůstal v Německu, kde pracoval pro Svobodnou Evropu, takže ačkoli odešel, jeho hlas mohli posluchači Svobodné Evropy slyšet celých dvacet let (hudební pořady, sportovní zprávy). Karel Kryl se vrátil do Československa již v posledním listopadovém týdnu roku 1989 a stává se z něj hvězda. Stále však zůstává žít v Německu, ačkoli pracuje v ČSFR. Roku 1994, krátce před svými padesátými narozeninami, náhle umírá.

Po vydání Charty 77 se v důsledku podepsání této listiny opět výrazně zvyšují počty migrujících občanů. Do emigrace se uchylují nejen hlavní iniciátoři tohoto projektu, ale i ostatní, kteří nemohli souhlasit s politikou vlády a jejími represemi vůči signatářům Charty. K těmto osobnostem se počítá i Jaroslav Hutka, který odchází ve svých 31 letech, ačkoli původně nechtěl z vlasti odejít (poprvé ho tato myšlenka napadla až roku 1978, v roce útěku), ale systém byl nastaven tak, aby vystrnadil či zlikvidoval jakoukoliv opozici, a to z preventivních důvodů. Jedním z důvodů, proč emigroval, byla osobní zkušenost z jara 1978: „Právě jsme jeli s Danielou (jeho přítelkyně pozn. autora) na jakýsi můj koncert v jednom brněnském bytě, ale celý dům byl obklíčený policií. Pak jsme jeli v noci k rodičům do Olomouce, Daniela dostala hysterák a mně nějak sepnulo v hlavě, že takhle to dál nejde.“²¹¹ Neměl vůbec chuť opustit Československo, ale nakonec nátlaku, který na umělce vyvíjela policie, podlehl. Dalším faktorem byla touha jeho ženy Daniely odejít, jelikož jak sám řekl: „Ona

²⁰⁷ Srovnej. Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. II.* Curych: Konfrontace 1984, s. 71.

²⁰⁸ „A někdy v polovině února 1965 jsme začali od 15.10 do 16 hodin, po desetiminutových zprávách od 16.10 do 17 a opět po zprávách od 17.10 do 18 hodin vysílat živě hudební odpoledne. Na světové hudební scéně kralovali tehdy Beatles, Animals, Rolling Stones, Presley, Richard, a tak jsme hráli jejich písničky, novinky ze světových hitparád, plnili hudební přání posluchačů.“ (Sedláček, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 1993, s. 88.)

²⁰⁹ Lehár, Jan a kol.: *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha: LN 2004, s.821.

²¹⁰ Srov. Čermák, Miloš: *Půlkacíř*. Praha: Academia 1993, s. 24.

²¹¹ Čermák, Miloš: *Pravděpodobné vzdálenosti*. Praha: Academia 1994, s.103.

*chtěla emigrovat snad už od narození. Už když jsem ji poznal, tak to v sobě nosila jako jedinou perspektivu.*²¹²

Několik dní před plánovaným odjezdem trávil Jaroslav Hutka čas s Pavlem Kohoutem, abychom uvedli náladu těchto okamžiků, zmiňme následující úryvek: *„Seděli jsem v kožených pohovkách banky, kde mě provedl všemi okénky a vyřídil to za mne. Připadal jsem si vedle něj pomatený, nevykonný a bez postřehu. Má schopnost sledovat několik věcí najednou a žádná mu neuniká. „Co teď děláš?“ psal se mě a sledoval, jestli už pokladní nevyvolává mé číslo. „Nic nedělám. Ani se neučím anglicky. Chodím a pozoruju okolí a přemýšlím o tom. Je to zážitek muže, který prochází zdí. Jsem stále intenzivně ve věci, vím, co se děje, a stýkám se se všemi přáteli, ale už tady nejsem, už se se mnou nepočítá. Mám pokoj od policie, jako bych byl průhledný. Je to pro mne fascinující vidění, být uvnitř a přitom v odstupu.*²¹³ Krátce na to se uskutečnilo rozloučení Hutky s jeho přáteli: *„Ještě jsem se sešli za dva dny s Havlem, Landovským a dalšími lidmi a udělali si rozlučkový večírek v jakési nehezské vinárně na Újezdě. Seděli jsme kolem velkého stolu a povídali si. Probrali jsme všechno, co se stalo, a Havel začal vyprávět svou teorii absurdního divadla. Za těch pár let, co jsme se stýkali, jsem ho o divadle slyšel mluvit poprvé. Říkal, že absurdní divadlo vlastně nesmí být absurdní na první pohled. Všechno má být realistické až ochotnické. Na scéně stůl a židle, tam sedí a mluví lidé, a měly by tam být dveře, aby někdo mohl chodit tam i ven. Vše má působit zcela normálně, absurdita by měla vyplynout z dialogů, a to velmi pozvolna. V tu chvíli k nám přišla nějaká ženská, co s námi seděla u stolu a vzrušeně nám pošeptala, že od vedlejšího stolu zaslechla větu: tam sedí ty dvě svině, Hutka s Havlem. Propadli jsme panice. Landák začal hned organizovat taxíky, které musely být přistaveny přímo ke dveřím. Rozjeli jsme se na všechny strany. Jel jsem společně s Havlem.*²¹⁴

Odjezd do zahraničí probíhal velmi hladce, uskutečnil se 18. října 1978 a Hutka na něj vzpomíná takto: *„Naložili jsme embéčko s věcmi a vyrazili. Ráno přišel ještě Ivan Klíma, aby nám pomohl s bednami. On je takový příjemně praktický člověk. Hned pak odešel, s tím, že na nějaké velké loučení není zvědavý. Postupně dorazily spousty lidí a udělal se taková rozostřená skupinová fotka. Jan Ruml je na ní ještě takový mladý chlapec. Pak jsem dal Láďovi Veitovi klíče od našeho bytu a definitivně jsme vyrazili. Na hranicích proběhlo všechno bez problémů. My měli věci v bednách, které už předtím zapečetili v Praze. Takže nám jenom koukli do papírů, zasalutovali a nechali jet. Zajímavější to bylo s vojáky. K autu přišel takovej malej*

²¹² Tamtéž, s. 90.

²¹³ Tamtéž, s. 109.

²¹⁴ Tamtéž, s. 114.

vojáček a na rameni se mu houpal malý samopal. Hlaveň zevlovala na všechny strany. Chvilí mířil do nebe, chvíli k lesu, chvíli k nám do okénka. V ten okamžik jsem to bral jako typickou věc: ano, loučím se s tímhle tím svinským státem a míří na mě samopal. Voják si ode mě vzal papír, kdy bylo napsáno, že odjízďím – pasy jsme jako bezdomovci samozřejmě neměli – a ptá se: Vy se stěhujete? Kývám hlavou. Znovu se ptá: Jako natrvalo? Ano, natrvalo, říkám. On se zamyslel a po chvíli se zeptal: Vy jste ten zpěvák, ne? To jsem trošku zjihl, tak vlídně odpovídám: Ano, já jsem ten zpěvák. A vy odjízďíte natrvalo? Říkám: Natrvalo. A není to škoda? Nevím, krčím rameny, uvidíme. A v tu chvíli on spustil: Víte, já mám vaše dvě desky, strašně rád je poslouchám a to nemá cenu, že jedete pryč – prostě dostal takový napůl hysterák, že mu odjízďím. A přitom se mu pořád houpal na rameni samopal. To byl velmi zvláštní okamžik... V bance za hranicemi jsme si vyzvedli čtyři sta marek, které jsme tam před odjezdem poslali. V samošce jsme si koupili jídlo, které se nám zdálo strašně levné, na lavičce na parkovišti u silnice jsme si uprostřed toho vojenského bouchání udělali svačinu a otevřeli trpasličí šampaňské. Pak jsme sedli do našeho červeného embéčka jeli až do setmění. Druhý den jsme se zastavili ve Frankfurtu, kde byl zrovna knižní veletrh, a našli jsme tam Pavla Tigrida s celou emigrantskou partou. Tigrid mi dal sto marek, do začátku. V noci jsme dorazili do Rotterdamu.²¹⁵

Jaroslav Hutka si pro svůj pobyt za hranicemi vybral Nizozemí, kde zůstal až do revoluce. Zde pokračuje ve své písničkářské tvorbě a vydává své desky u exilových vydavatelstvích – Šafrán a Fossil. Jedná se o Praviděpodobné vzdálenosti (1979), Minulost mává nám (1980), ovlivněn životem v emigraci vydává album Nizozemí (1988). Po revoluci se vrací obratem do Československa, přičemž se stihl zúčastnit i manifestace na Letenské pláni. O pocitech, které cítil mluvil následovně: „Mám pocit, že lidé moji přítomnost prožívali daleko více než já. Byl jsem jako ve snu, z kterého jsem se nemohl probudit. Cítil jsem kolem sebe úžasný pohyb, ale srdce spalo. Mnoholidní mi později řeklo, že teprve když mě uviděli na tribuně, tak uvěřili, že režim opravdu padl.“²¹⁶ Vrátil se natrvalo do Československa, kde začal úplně nový život, pokračoval ve vydávání desek Návrat (1990), Novinové sloupy (1990), Pánbu na poli (1991). Roku 1997 ohlásil konec kariéry.²¹⁷

4.5.2. Film

Další odvětví, které vinou politických událostí roku 1948 přichází o své pracovníky byl filmový a divadelní svět (filmový a divadelní herci, režiséři či scénáristé – někteří jedinci

²¹⁵ Tamtéž, s. 114n.

²¹⁶ Tamtéž, s. 166.

zastávali všechny jmenované funkce). Z herců, jež nebyli ochotni podrobit se diktátu strany a stát se posluhovači režimu, se za státní hranice po roce 1948 ubírají Jiří Voskovec, Jára Kohout, Adina Mandlová, Lída Baarová, Karel Hradilák a další.

Nejdříve se zaměříme na životní osudy herce a režiséra Jiřího Voskovce, který si pro své působení vybral americký New York. Jiřího Voskovce netřeba představovat, neboť vytvořil nezapomenutelné duo spolu s Janem Werichem. Jejich společná činnost začala v polovině dvacátých let,²¹⁸ kdy došlo k založení Osvobozeného divadla (1926) v Praze. Nejdříve působili při avantgardní scéně, avšak roku 1929 dochází k rozdělení divadla a až do roku 1938 je doménou trojice – Jiří Voskovec, Jan Werich, Jaroslav Ježek. Za dobu jejich působení uvedli (1929–1938) 26 vlastních her. Poté, co bylo Osvobozené divadlo uzavřeno se všichni tři odebírají do USA, kde pokračují v úspěšné divadelní činnosti a své hry představují českým krajanům na turné po New Yorku, Baltimoru, Clevelandu, Chicagu.²¹⁹ Nutno připomenout, že roku 1942 v jedné z newyorských nemocnic na následky nemoci umírá v 36 letech jejich dvorní hudební skladatel Jaroslav Ježek.

Po válce se Voskovec a Werich opět vracejí do Československa, kde spolu nedlouhou dobu znovu spolupracují, avšak Jiří Voskovec již v květnu 1948 odjíždí z vlasti. Po „vítězném únoru“ mu bylo jasné, že: „/.../ exil je opět jediným řešením. Na rozdíl od Voskovce, Werich k novému exilu neměl odvahu. Přiznal se, že „byl unaven blouděním po světě.“²²⁰ Tento Voskovcův odchod znamenal zpřetrhání společných vazeb s Werichem, kterému se do emigrace nechtělo. Jiří Voskovec odjíždí do Francie, kde se svou ženou založil American Club Theatre, což bylo komorní americké divadlo (režíroval a překládal do angličtiny francouzské hry).

Poté se rozhodl zkusit štěstí v USA, avšak před vstupem do Států byl zadržen při pasové kontrole a internován na ostrov Ellis Island, jelikož byl podezřelý ze spolupráce s komunisty. „Po pětihodinovém výslechu bylo Jiřímu Voskovcovi oznámeno, že přístup do Ameriky mu nebude povolen.“²²¹ Po důkladném prošetření, vyslechnutí svědků a na doporučení mnoha přátel byl Voskovec po ročním pobytu z Ellis Island propuštěn. Konečně měl cestu do Ameriky volnou. Ačkoli se zde chtěl původně věnovat výhradně režijní práci, dostává ihned nabídku na roli gruzínského emigranta ve filmu *Stát se může cokoliv* (1952), neboť svou neoprávněnou internací na Ellis Islandu se proslavil. Vzhledem k vlastní finanční situaci nabídku přijímá a od té doby se Voskovec objevuje v mnoha amerických filmech i v divadlech

²¹⁷ Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v Československu ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 257.

²¹⁸ Znají se však ze školních z gymnázia v Křemencově ulici v Praze.

²¹⁹ Srovnej. Brabec, Jiří a kol.: *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*. Praha: SPN 1991, s. 471.

²²⁰ Matějka, Ladislav: *Jiří Voskovec & Jan Werich Korespondence I*. Praha: Akropolis 2007, s. 48.

²²¹ Tamtéž, s. 59.

na Broadway.²²² Jeho nejznámější rolí je postava ve filmu – *Dvanáct rozhněvaných mužů*, jenž byl natočen roku 1958. Prostřednictvím tohoto filmu se Voskovec znovu objevuje v Československu – na filmovém plátně. V šedesátých letech se vrací k původním plánům a věnuje se také divadelní režii – vybírá si hry V. Havla a J. Topola.

Voskovec věnoval značné úsilí také pomoci československým uprchlíkům, kteří si pro svoje působení vybrali právě New York – herec J. Tříska, režisér M. Forman, režisér I. Passer a další, jež patří k druhé emigrační vlně. Jiří Voskovec jako uznávaný americký filmový a divadelní herec, mohl poskytnout zkušenosti a kontakty, které si zde za dobu svého pobytu vytvořil. Proto mohl připravit skvělé podmínky svým krajanům, kteří se hodlali věnovat filmu či divadlu. Bez pomoci Jiřího Voskovce by nedokázali tak dobře obstát. Zde se objevuje konkrétní podoba spolupráce poúnorového a posrpnového exilu.

Poúnoroví exulanti hráli významnější roli, připravovali živnou půdu exilu posrpnovému. Voskovec mimo jiné spolupracoval i s torontským nakladatelstvím Sixty-Eight Publishers, jemuž slíbil dodat rukopis svého životopisu.

Další známou filmovou hvězdou z našich „luhů a hájů“ je Lída Baarová. Tato významná česká herečka zažívala svoji největší slávu ve třicátých a čtyřicátých letech. Točila jak v Československu, tak i v Německu, Rakousku a Itálii. Její životní osudy jsou velmi pohnuté, neboť na ní stále dopadá „stín minulosti“ po aféře s říšským ministrem propagandy Josephem Goebbelsem. Tato aféra byla nakonec uzavřena samotným Hitlerem. „*Když se to dozvěděl Hitler, strašně zuřil, Goebbelsovi zakázal vztah s Baarovou a Lídě bylo zakázáno natáčet a hrát ve filmu, na divadle (1938) a byla vypovězena z Berlína.*“²²³ Odchází do Prahy, kde se plně věnuje filmu (*Dívka v Modrém, Paličova dcera, Turbína, Život je krásný*). Roku 1941 se měla účastnit natáčení filmového dramatu *Noční motýl*, avšak nacisté jí natáčení zakázali. Řešila to odchodem do Itálie, kde v herecké kariéře pokračovala.

Po válce byla zatčena na útěku a poté uvězněna: „*ve „čtyřce“ v Bartolomějské ulici. Proběhlo několik výslechů a Baarová byla obviněna z velezrady. Byla zavřena s Adinou Mandlovou, což pokládali za štěstí, protože by je jinak rozvášněný dav zlynčoval... Otec Karel však apeloval u ministra spravedlnosti Prokopa Drtiny a Baarová byla na Štědrý den roku 1946 propuštěna.*“²²⁴

²²² Za svůj herecký výkon v Čechovově hře *Strýček Váňa* získal roku 1956 prestižní ocenění Obie – nejprestižnější americká cena za vynikající divadelní výkon.

²²³

Lopour, Jaroslav: Česko – Slovenská filmová databáze. Dostupné z URL <<http://www.csfd.cz/herec/1087-baarova-lida/>> [25.4. 2007], s. 2.

²²⁴ Tamtéž, s. 2.

Po únorovém převratu odchází se svým manželem Janem Kopeckým do Rakouska, kde se pokusila obnovit svou hereckou kariéru. Filmovou kariéru definitivně ukončila již roku 1956 (měla na kontě přes šedesát filmových rolí v Německu a Itálii), poté se věnuje již pouze divadlu. V osmdesátých letech sepsala své vzpomínky, které byly vydány v Sixty-Eight Publishers pod názvem – *Útěky* (1983). „*V této autobiografii se snažila očistit důrazem na svou tehdejší naivitu, důvěřivost, ale i „smůlu.*“²²⁵ Po revoluci navštívila několikrát Prahu. Zemřela však zcela sama, naštvaná a neoblíbená v Salzburgu roku 2000.

Odlisný příběh přináší život herečky Adiny Mandlové, jejíž osud je neskutečně podobný životu Lídy Baarové. Adinu Mandlovou do světa filmu uvádí herec a režisér Hugo Haas v polovině 30. let, s ním si zahrála ve filmu *Život je pes* (1933). Spolupracuje s Otakarem Vávrou (*Panensství, Cech panen kutnohorských, Kouzelný dům*), Martinem Fričem (*Kristián, Hotel Modrá hvězda, Katakomby*) a dalšími. Získala také titulní roli ve filmu *Noční motýl*, v režii Františka Čápa, kterou měla původně hrát Lída Baarová. Zároveň se snaží prorazit také na prknech, jež znamenají svět (Komorní divadlo, Divadlo Na poříčí, Divadlo na Vinohradech). „*V květnu 1945 byla na základě pomluv zatčena a vězněna na Pankráci. Za několik týdnů byla propuštěna, ale měla zakázáno vystupovat ve filmu i na divadle.*“²²⁶ Tento verdikt ji donutil k opuštění Československa roku 1947. Krátce předtím se provdala za anglického státního příslušníka, s nímž odchází do Velké Británie. Zde se pokoušela uplatnit své nadání v divadle i v televizi, avšak nedokázala v cizím prostředí navázat na úspěch, jaký měla doma. Na začátku padesátých let spolupracovala s londýnskou pobočkou rádia Svobodná Evropa. K divadlu se chtěla vrátit ještě roku 1966, kdy získala nabídku vystoupit v Československu v muzikálu *Hallo Dolly*, avšak na poslední chvíli z toho sešlo. Od té doby žila se svým manželem na Maltě.²²⁷ Zde se věnovala spisování svých pamětí, jež byly vydány opět v exilovém nakladatelství Sixty-Eight Publishers – *Dneska už se tomu směju* (1977), kniha měla velký ohlas. Adina Mandlová se po Sametové revoluci rozhodla k návštěvě Československa až roku 1991, zde však nečekaně umírá.

Jako posledního zástupce těchto hereckých „es“ vybíráme Járu Kohouta, který zastupuje poněkud odlišný životní příběh. K divadlu inklinoval odmalička – již v osmi letech se účastní prvního vystoupení v ochotnickém divadle. Tento legendární komik působil v mnoha filmech,²²⁸ ve kterých účinkoval od dvacátých let až do konce války. Proslavil se však jako

²²⁵ Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl Kdo v našich dějinách ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 21.

²²⁶ Brabec, Jiří: *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*. Praha: SPN 1991, s. 291.

²²⁷ Srovnej. Tamtéž, 291.

²²⁸ Hereckou příležitost dostal také od Martina Friče a Karla Lamače ve svých komediích: zákazník hledající melodii v komedii *ŽIVOT JE PES* (1933), dragoun Frantík ve filmu *POSLEDNÍ MUŽ* (1934), podváděný po-

znamenity kabaretiér, jenž bavil lidi po celé Praze. Roku 1938 od Voskovce a Wericha kupuje divadlo, které přejmenoval na Divadlo u Nováků a působil v něm až do konce války. „*Za provokace proti Němcům byl zatčen a vyslýchán v pankrácké věznici. Z vězení ho nakonec dostal jeden esesman, který měl rád jeho filmy. Po válce bylo jeho divadlo zestátněno a on nemohl nikde najít angažmá. A tak se musel spokojit s vystupováním na různých estrádách, zájezdech a hraním na Slovensku.*“²²⁹

Vzhledem k tomu, že již nemohl hrát, nezbývala mu jiná možnost, než hledat uplatnění v zahraničí. Přechází hranice i s celou rodinou v říjnu 1948. Jejich přechod hranice se řadí k těm kurióznějším, a proto zmíníme i podrobnosti. Jára Kohout využil své profese a naplánoval si představení „Na tom našem dvoře“ v nezápadnějším české městě v Aši. Toto představení se hrálo pro čs. pohraničníky. „*Hned v jedné z prvních scén jsem si dovolil hloupou neopatrnost: chodil jsem s rozžatou svíčkou a vyhrožoval jsem: „Já fouknu...! Já fouknu...!“ Naštěstí pohraničníci nebyli zřejmě přece jen dost bdělí a nepochopili, že mě už v druhém dějství neuvidí. Hned o přestávce jsem se v masce kohouta vytratil zadním vchodem, kde na mne čekal onen dobrý muž, který nás za drobný peníz (150 000 Kčs, pozn. autora) měl převést.*“²³⁰ Žena s dětmi šla s jiným pašerákem, který jim pomáhal s kufry. Avšak ještě před tím, než se setkali, aby mohli v cestě pokračovat spolu, jsou již pronásledováni pohraničníky na motorkách. „*Průvodce se vyděsil: Jděte sám. Kdyby vás chytili, řeknete, že jste se zbláznil. Jste v masce, tak vám to uvěří. Schovejte se v támhletem bunkru, možná, že tam je už vaše paní.*“ Ty chvíle, které jsem s rodinou strávil v bunkru, byly krutě dlouhé. Za hodinu, která mi připadala jako půl věčnosti, se objevili oba průvodci a pokračovali jsme společně v krasojízdě. Po hodině jsme přelezli násep s kolejemi. Rozštěkali se psi a přijížděl traktor. Průvodce zašeptal: „*Hodte kufry tady přes plot, později se pro ně vrátíte. Utíkejte tady tím směrem. Hranice je už jenom půl kilometru odsud. Pozor, jsou tam dvě celnice, česká a německá. Nesplette to!*“ Utíkali jsme. Já se ohlédl a viděl jsem, jak naši průvodci nakládají naše kufry na traktor a odjíždějí s nimi. Běžel jsem pár kroků za svým posledním majetčkem, pak jsem toho nechal. Rozloučil jsem se se svými movitostmi poměrně rychle. Žena doběhla na německou celnici dřív než já a poslala pro mne generála s puškou. Byl to Sudeťák, který mě znal z filmů. Do Selbu nás odvezl mlékařský vůz. Opona spadla, stali jsme se uprchlíky.“²³¹

kladník Rousek v JEDENÁCTÉM PŘIKÁZÁNÍ (1935), jeho nejlepší role: hajný Štětivec v operetce NA TÝ LOUCE ZELENÝ (1936).

²²⁹ Lopour, Jaroslav: Jára Kohout. Česká – Slovenská filmová databáze. Dostupné z URL <http://www.csfd.cz/herec/1087-jara_kohout/> [dne 25.4. 2007], s. 2.

²³⁰ Pejskar, Jožka: *Útěky železnou oponou*. Praha: Melantrich 1992, s.27.

²³¹ Tamtéž, s. 27.

Jméno Jára Kohout je v exilu spojeno především s jeho působením ve Svobodné Evropě, kde začal pracovat krátce po založení této rozhlasové stanice. Nejdříve tedy pracuje v Mnichově, poté s rodinou emigroval to USA, kde však pokračoval v práci pro Svobodnou Evropu, avšak v newyorském vysílání.

Nezůstalo však jen u pořadů pro Svobodnou Evropu Kohout jezdil po USA a svými vystoupeními bavil krajany, vydal se i do vzdálenějších míst. „*V Austrálii, v Rakousku, v Kanadě, na Novém Zélandě, v San Francisku, v Chicagu, v Los Angeles, v Paříži, ve Frankfurtu, v Holandsku, v Oslu. Předvádí svou One man show. V ní recituje, hraje, zpívá, vypráví, čte, tančí.*“²³² V New Yorku navazuje na svoji hereckou kariéru a je možné ho shlédnout v mnoha filmech, avšak pouze v malých rolích, objevuje se i v divadle (Broadway).

Když bychom se zaměřili na společnou minulost pouze těchto několika jedinců, nacházíme podobnosti v tom, že museli odejít do exilu, jelikož jim byla zakázána jejich činnost. Po roce 1948 můžeme pozorovat, zda jsou schopni uchytit se u filmu v zahraničí. Hlavní překážkou, vedle silné konkurence, je jazyková bariéra. Např. Lída Baarová, vzhledem k tomu že v době druhé světové války přičichla i k zahraniční tvorbě (Německo, Itálie), je po roce 1948 schopna se opět vrátit na scénu, jelikož ji diváci již znají, přičemž jí nedělá problém zvládnutí němčiny a italštiny. Kdežto Adina Mandlová, jejíž kariéra byla také velmi dobrá, se nestala v Anglii tak populární, jak si přála, to i přesto že měla zkušenosti ze zahraniční produkce, avšak v odlišném jazykovém prostředí. To byl ve Velké Británii kámen úrazu.

Nyní se podívejme na osudy hereckých osobností, které opouštějí republiku po roce 1968. Z těch nejznámějších, kteří se znovu vrátili do České republiky, aby znovu spolupracovali na českých filmech či v divadle, se budeme zabývat Janem Třískou, Pavlem Landovským a Jurajem Kukurou. Z dalších herců, jež emigrovali zmiňme Vladimíra Pucholta či zpívajícího herce Waldemara Matuška.

Jan Tříška působil v 50. a 60. letech v Národním divadle, kde hrál postavy mladých hrdinů (Topol – *Jejich den* (1959), Čechov – *Racek* (1960), Shakespeare – *Romeo a Julie* (1963),²³³ poté spoluzaložil Divadlo za branou (DZB 1965–1972). Po zrušení jeho domovské scény nemá stálé angažmá, hostuje tedy v některých jiných divadlech (Městských divadlech pražských) a roku 1977 s celou rodinou emigruje. Jako mnoho jiných i Jan Tříška se ocitá v New Yorku, kde se prosadil v divadle, ve filmu (menší role) i v televizi. Jan Tříška v současné době žije v Los Angeles, ale často zajíždí do České republiky, kde je stále častěji

²³² Tomáš, František: *Je sedm hodin středověkého času*. Praha: Evropská Exilová Edice 1991, s. 107.

²³³ Churaň, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v Československu ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 233.

obsazován, ať už ve filmu (*Obecná škola, Želary, Horem pádem*), tak i na divadle – Shakespearovské slavnosti a další.

Další herec, který byl spojen s vlnou po roce 1977, byl Pavel Landovský, jelikož byl jeden z prvních, kdo Chartu 77 podepsal. Nejen, že ji podepsal, ale dokonce pomáhal rozšiřovat: „6. ledna 1977 absolvoval heroickou jízdu po Praze, aby její text rozvezl. Byl zatčen, vyslýchán a v příštích měsících neustále šikanován a fyzicky ohrožován StB, takže kvůli bezpečnosti své rodině nakonec v roce 1978 emigroval do Rakouska.“²³⁴ Několik dní po příjezdu, aniž by znal slovo německy získává angažmá ve Vídeňském Burghtheatru. Ve spolupráci s Karlem Hvížd'alou vydává své memoáry *Soukromá vzpoura*. Po Sametové revoluci se vrátil zpět na české obrazovky i na divadelní prkna. Nepřesídlil ale zcela, za práci pouze dojížděl.

Abychom zcela neopomíjeli slovenské občany, zmiňme zde Juraje Kukuru, který v roce 1984 přesídlil do SRN. Do té doby působil v činohře Nové scény (od 1971), ve Slovenském národním divadle (od 1976). Roku 1984 získává nabídku na angažmá ve Spolkové republice Německo. Poté, co mu vypršelo povolení, se rozhodl zde zůstat. Pracuje tedy i nadále (v současné době) v Městském divadle v Hamburku, přičemž hostuje i v některých pražských divadlech.

Jedním z nejdůležitějších článků v tomto oboru jsou filmový režiséři a proto zmiňme několik významných jmen. Nejprve se samozřejmě zaměříme na první sledovanou vlnu. Je pravdou, že některé režisérské osobnosti se v exilu již nacházely, neboť odešly před druhou světovou válkou (a už se do republiky nevrátili), nebo v době poválečné a proto je nemůžeme zařadit k poúnorové vlně. V zahraničí již působil Karel Lamač, Gustav Machatý, Hugo Haas a další. Otakar Vávra a Martin Frič, kteří patří k této hvězdné sestavě režisérů z třicátých let, však zůstávají v republice (26. srpna 1968 Martin Frič spáchal sebevraždu; Otakar Vávra (96 let) je doposud aktivní ve filmovém průmyslu).

Po komunistickém puči odchází František Čáp, který nejdříve působil v NSR, později přesídlil do Slovinska kde již zůstal a pokračoval ve své filmové tvorbě. Na kontě má více jak dvacet filmů, přičemž k neznámějším patří filmy natočené ve Slovinsku – *Vesna* (1953), *Chvilé rozhodnutí* (1955), *Agent X-25 hlásí* (1960) anebo *Chléb a sůl* (1956), kde hrál Marcello Mastroianni hlavní roli.²³⁵

Dále je to Ladislav Brom, který byl divadelní a filmový herec a posléze se začal věnovat režii. Debutoval v polovině třicátých let a k prvním filmům patří *Harmonika, Tulák Ma-*

²³⁴ Tamtéž, s. 392.

²³⁵ Kratochvil, Jan a kol.: *Český a Slovenský exil 20. století*. Brno: 2003, s. 62.

coun (vyznamenáný roku 1939 na benátském filmovém festivalu), *Klapzubova jedenáctka*, *Vyděrač* (podle románu Egona Hostovského).²³⁶ Ladislav Brom byl také cestovatelem, jež všechny své zážitky náležitě zmapoval, jeho srdce patřilo Africe, kam pravidelně jezdil natáčet. Po komunistickém puči se z cest po Africe do Československa již nevrátil. Ve světě se zapsal spíše jako dokumentarista. Usadil se ve Francii, avšak neustále se vracel do Afriky, kde vznikly dva celovečerní dokumenty a dva cykly o tomto kontinentu. Napsal také několik cestopisů z nichž nejznámější je *Mao Mao*, jež pojednává o jednom divokém africkém kmeni.²³⁷

Z emigrantů roku 1968 je nejvýznamnějším představitelem režisér Miloš Forman, který jako jediný získal světovou proslulost. Již jeho tvorba v Československu byla velmi zajímavá a přínosná. Prvním celovečerním filmem byl *Černý Petr*, který získal Cenu čs. filmové kritiky, Zlatou plachetnici MFF v Locarnu a další mezinárodní uznání. Filmům, které v Československu stihl natočit, patří dnes přívěsko „kultovní“ (včetně *Černého Petra*) – *Lásky jedné plavovlásky* (1965), *Hoří má panenko* (1967). Po srpnové okupaci se rozhodl pro emigraci do USA, kde mohl svobodně pokračovat. Nejdříve natočil film *Taking Off*, který však neměl výraznější komerční úspěch, což ho vedlo ke zfilmování předlohy Keseyho románu – *Přelet nad kukaččím hnízdem*. Film, který byl postaven na skvělém scénáři, ale především na „excelentním“ výkonu Jacka Nicholsona, získal pět Oscarů. S dalšími počiny tak velký úspěch nezaznamenal, měl na to jistě vliv i fakt, že další filmy – *Vlasy* a *Ragtime* byly daleko vřeleji přijaty v Evropě než v Americe. Avšak roku 1984 přichází s filmem *Amadeus*, který patří k jeho největším triumfům a jež znovu všechny okouznil. *Amadeus* obdržel celkem osm Oskarů.

Po revoluci se do vlasti natrvalo nevrátil, žije stále v Americe, avšak do České republiky jezdí poměrně často, neboť zde žijí jeho dva synové, jež se vydali v jeho šlépějích. Z dalších jeho filmů uvedme – *Valmont* (1989), *Proč Havel?* (1992), *Lid versus Larry Flynt* (1996), nejnověji *Goyovy přízraky* (2006).

Kromě Miloše Formana se podařilo uspět v USA i jeho příteli a kolegovi Ivanu Passerovi, který patřil také k velmi nadějným režisérským talentům. Roku 1958 se účastní světové výstavy Expo 58 v Bruselu, jakožto člen tvůrčího týmu režiséra Alfreda Radoka. Poté spolupracuje s Vojtěchem Jasným a Milošem Formanem. Debutoval filmem *Intimní osvětlení* (1965), který získal několik mezinárodních cen. Nic jiného již natočit nestihl, neboť odchází do USA zkusit štěstí. Se svou ženou, která pracovala v Hlasu Ameriky, se usadil v New Yor-

²³⁶ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 2*. Curych: Konfrontace 1985, s. 89.

²³⁷ Srov. Tamtéž, s. 89.

ku. Natočil několik celovečerních filmů²³⁸ – *Zrozen k vítězství, Zákon a zmatek, Zločin a vášně, Stvořitel* atd.

4.5.3. Výtvarné umění

Jednou z prvních osobností, jež odchází do emigrace ještě před únorem 1948 je malířka Toyen (vl. jm. Marie Čermínová). Vybírá si tradiční kulturní evropské centrum – Paříž, a spolu s ní se sem odebírají i další umělci, malíř Otto Mizera a kreslíř a malíř Miroslav Šašek (ten spolupracoval s RSE), dále např. malíř s sochař Jan Křížek. V Německu se usazuje – Karel Anton, Černot Bubeník, Otto Herbert Hájek, Josef Eiselt, Otto Peitsch, Alfred Dorn. Již v letech třicátých zde totiž Toyen studovala, takže se pouze vrací na místo svého předešlého pobytu. Toyen patřila k předním osobnostem evropského surrealismu, byla členkou Bretonovy surrealistické skupiny.

Po srpnové invazi 1968 odchází do Rakouska nadaný český sochař Dan Kulka. Nejdříve pobýval v Kanadě, kde na sebe upozornil svými originálními pracemi. Od roku 1971 žil a pracoval v Izraeli. Tvořil jak figurativní tak abstraktní díla. „*Značný ohlas měla Kulkova plastika, která symbolicky vyjadřuje přepadení Československa jako duchovní znásilnění. Vytvořil ji první den po vpádu sovětských vojsk v Praze a odlil později do bronzu v Kanadě.*“²³⁹ Měl několik velkých výstav v Izraeli. Umírá však již roku 1978.

Do Rakouska se uchyluje také sochař Zbyněk Sekala, který odchází roku 1977, v Německa zakotvil grafik a malíř Vladimír Fuka, za oceánem se prosadil Jiří Kayser (Kanada), Jarmila Mařanová (USA). Ve Švýcarsku se usadil Ota Šik, který se věnoval svému velkému hobby – malování.

Z českých nejvýraznějších výtvarných umělců po roce 1968 musíme jmenovat především básníka, překladatele a výtvarníka Jiřího Koláře. Nejdříve se věnoval literární tvorbě, od poloviny šedesátých let začal tvořit experimentální poezii, kde dohází k prolínání literatury s výtvarným uměním, neboť básník vytváří s písmen či znamének obrazové básně. Po emigraci Kolář plynule přechází k ryze výtvarnému vyjadřování. Stal se jedním z celosvětově nejproslulejších českých výtvarníků (jeho výtvořky jsou součástí sbírek Gugenheimova muzea v New Yorku, jakožto jediného čs. výtvarníka). Roku 1958 začal vytvářet zcela nové metody – koláže, muchláže, asambláže, roláže. „*Začal s ní roku 1958, kdy se jeho přítel vrátil*

²³⁸ Churaň, Milan a kol: *Kdo byl kdo v Československu ve 20. století*. Praha: Libri 1998, s. 50.

²³⁹ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. I*. Curych: Konfrontace 1982, s. 106.

*z bruselské světové výstavy: odtud se dostaly do Prahy první souvislé a autentické zprávy o tehdejší vývoji světového umění a také Kolář se dověděl, co se vlastně děje. To byl podnět, aby se zaujal možnostmi koláže. Přišel s novým námětem mezi výtvarníky, s kterými se tehdy stýkal, ale ti se mu vysmáli.*²⁴⁰ Ačkoli Kolář patřil k celosvětově uznávaným umělcům současného výtvarného umění tak nemohl veřejně prezentovat svá díla, a proto roku 1976 využívá jedné z nabídek stipendijního pobytu v Západním Německu. Stejně jako v případě Pavla Kohout tak i Jiřího Koláře čekal stejný osud – nebyl vpuštěn do vlasti, tudíž od roku 1980 bydlí v Paříži. Zde pokračoval ve své originální experimentální umění a rozvíjel metodu koláže. Patří stejně jako Toyen k významným francouzských a tedy i evropským malířům. Po roce 1989 se několikrát vrátil domů, kam definitivně přesídlil roku 1997. Zemřel roku 2002.

4.6. O vojácích, kteří nemají vlast, již by mohli bránit 1948–1989

Další skupinou obyvatel, jež se po 25. únoru 1948 ocitla na seznamu „nežádoucích osob“, byli příslušníci armády – vojáci, letci a generálové, všichni ti, kteří se účastnili druhé světové války na západní frontě. Tito vojáci nasazovali životy v čs. legiích, aby bojovali za osvobození své vlasti z područí fašistické (hnědé) diktatury, přičemž se po návratu do vlasti a krátkém pobytu v Československu v letech 1945–1948 znovu ocitli na nesvobodném území, tentokrát „znásilněném“ rudým komunistickým terorem. I v této skupině se nacházejí jedinci, kteří prožili v průběhu života tři exily, donuceni politickými událostmi v letech 1914–1918, 1939–1945, 1948–1989.

Po komunistickém puči roku 1948 byla jedním z hlavních úkolů strany „očista“ armády od západních a reakčních vlivů (viz. kap. 4.1.). Perzekuce postihla většinu bývalých zahraničních vojáků. Buď museli „dobrovolně“ odejít z armády, případně byli jednoduše propuštěni, nebo dokonce zatčeni a ve vykonstruovaných procesech odsouzeni k mnohaletým trestům.²⁴¹ Další často používanou metodou bylo přemístění na nižší pozici, do vzdálených míst od Prahy, především do pohraničních oblastí. Po propuštění ze zaměstnání vládnoucí garnitura těmto lidem navíc často znemožňovala získat důstojné místo. Tak tomu bylo i v případě Viktora Marka, který *„/.../ byl vyhoštěn z Prahy do pohraničí a byla mu odpíraná jakákoliv služ-*

²⁴⁰ Tamtéž, s. 30.

²⁴¹ Srov. Kratochvíl, Jan a kol: *Český a Slovenský exil ve 20. století*. Brno 2003, s. 120.

*ná práce.*²⁴² Viktor Marek patřil k zasloužilým čs. důstojníkům, a tak se snažil dostat zpět do Anglie, což se mu povedlo až po mnohaletém úsilí, kdy dostal povolení k odchodu do Velké Británie s podmínkou: „/.../ že se již nikdy do Československa nevrátí a že se vzdává jakýchkoliv nároků vůči republice.“²⁴³ To byla jedna z možností, jak se natrvalo zbavit nežádoucí osoby - zcela mu zakázat návrat do vlasti.²⁴⁴

Důvodem k perzekuci byla i skutečnost, že si vojáci našli manželky v zahraničí. V době svého prvního exilu v čs. legiích si někteří vojáci namluvili manželky ve Velké Británii. Ve Francii totiž zůstávali čs. legionáři pouze do roku 1940, kdy Francie kapitulovala a poté se přesunuli do Anglie, kde strávili zbytek války. Skutečností, že mají manželky z Velké Británie (po roce 1945 se vrátili do Československa i s nimi), se představitelům vládnoucí strany ještě více znelíbili, neboť věděli, že nebudou ochotni přijmout nově nastolený režim a vstoupit do strany.

Jak již bylo řečeno, většina příslušníků armády byla ze své služby propuštěna či přidělena na jiné, většinou bezvýznamné místo, s nemožností dalšího postupu. Paradoxně byli tito lidé přeloženi na okrajová území Československa v blízkosti hranic. Tento případ se týkal i Herberta Martina, který byl legionářem dokonce již za první světové války, kdy získal hodnost důstojníka. Herbert Martin byl donucen k vystěhování z Prahy do pohraničí i se svou manželkou, jelikož odmítl vstoupit do komunistické strany. Proto se také jeho náplň práce stala „*těžba kaolinové rudy, později musel poklízet v chlévech na státním statku.*“²⁴⁵ Avšak po smrti jeho ženy již neměl důvod zůstat a odchází sám do exilu do USA.

V nemalém počtu případů končí osoby náležející k této skupině ve vězení. Je více než smutné, jak se režim zachoval k lidem, kteří nasazovali vlastní životy za druhé světové války (většina z nich se nevrátila) pro získání opětovné svobody své vlasti. Když se jim nepodařilo uniknout včas do zahraničí, byli zadrženi a ve vězení strávili dlouhá léta, kde museli pracovat v nesnesitelných podmínkách (Jáchymovské doly), přičemž na ně bylo pohlíženo jako na ty

²⁴² Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta*. Mnichov: Konfrontace 1982, s. 197.

²⁴³ Tamtéž, s. 197.

²⁴⁴ Podobným způsobem, kdy se člověk nesměl vrátit zpět do vlasti, se tento problém řešil o 20 let později, tedy v rámci druhé vlny uprchlíků, která měla otevřené brány do zahraničí v důsledku událostí Pražského jara. Je možné, že se inspirovali praxí běžnou v průběhu 19. století za vlády Habsburků. Ti totiž v důsledku upravení předpisů o vystěhovalectví z roku 1851, otevřely nečekaně možnost pro obyvatele monarchie, kteří jí plně využívali. Jelikož vystěhovalecká vlna byla velmi vysoká, dochází nejen k úbytku pracovní a obranné síly, ale také přichází o platiče berní. Musíme také brát v potaz faktor, kdy emigrant, který se v např. v USA uchytl, láká další členy rodiny a ostatní příbuzné k odchodu za hranice a z toho plyne další odliv obyvatelstva. Vymysleli tedy způsob, jak alespoň trochu zmírnit tyto faktory. „*Ti, kteří dostali povolení k trvalému vystěhovalectví a neměli již rakouské občanství, se nesměli vracet bez výslovného povolení rakouských zastupitelských úřadů v cizině.*“²⁴⁴ Stejně tak se emigranti z let 1948 a 1968 nemohli vrátit do Československa (resp. ČSSR) bez souhlasu příslušných úřadů.

nejtěžší zločince, neboť byli označeni jako „nepřátelé státu“. Uvedme si to na příkladu čs. pplk. bojujícího na západní frontě – Václava Velinského, který od roku 1945 působil na Vojenské válečné škole v Praze. Po komunistickém puči byl ze zaměstnání propuštěn a na začátku roku 1949 dokonce zatčen. Strávil dva a půl roku jako vězeň na Mírově, přičemž po propuštění mohl pracovat pouze jako dělník. Tomuto údělu se dokázal vzepřít až 1964, kdy se mu podařilo dostat do exilu do USA.²⁴⁶

Vojáci, kteří nechtěli strávit desítky let ve vězení, či být jiným způsobem vystaveni perzekuci, raději zvolili možnost útěku za hranice. Přechod hranic, s cílem emigrovat do zahraničí, pro ně musel představovat jakési „děja vu po deseti letech“²⁴⁷ (jen uniformy Němců vystřídal uniformy našich vojáků a policistů).

Nejdříve si ozřejmíme, kterou ze zemí si vybrali pro svůj nový začátek. V případě této skupiny jsem opět čerpala z knihy *Poslední pocta*, kde nacházíme celkem 200 bývalých zahraničních vojáků. Polovina ze všech vojáků se rozhodla pro exil ve Velké Británii, což je pro většinu z nich země, ve které strávili nejdelší dobu svého pobytu za druhé světové války, a to v průměru pět let. Tento čas jim bohatě stačil k tomu, aby si vybudovali určité zázemí – našli si zde své manželky, přátele, ale také citové pouto k místu. Kromě toho jim nahrával fakt, že jako příslušníci zahraniční armády se podíleli na vítězství spojenců ve druhé světové válce, a proto měli přednostní právo²⁴⁸ při získávání víza do Velké Británie. Díky tomu, že byli legionáři, neměli problémy získat vízum, jednodušeji našli práci a také uměli jazyk.

Druhou nejfrekventovanější zemí byly Spojené státy americké, které si vybralo 31,5%. Tento údaj je ovlivněn skutečností, že mnozí z vojáků, jež využili možnosti bez problémů emigrovat do Velké Británie, se později rozhodli pro přesun do USA. Důvodem bylo, že nemohli najít odpovídající a vyhovující práci (ve Velké Británii nebyl totiž v důsledku války dostatek pracovních míst).

Ostatní země tak přitažlivé nebyly – pro Austrálii se rozhodlo 7,5 %, pro Kanadu 5 %. Tyto výsledky se liší od celkového obrazu emigrace z roku 1948 v tom, že celá polovina bývalých vojáků si vybrala Anglii, kdežto v celkovém úhrnu si čeští uprchlíci téměř v polovině případů vybrali USA.

²⁴⁵ Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv.*. Mnichov: Konfrontace 1982, s. 198.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 224n.

²⁴⁷ Když se chtěli před druhou světovou válkou zapojit do čs. legií, museli utéci přes státní hranice do Polska a odtud do Francie. O deset let později překonávali hranici na odlišném místě než roku 1939, neboť v Polsku panovaly stejné poměry jako u nás.

²⁴⁸ Pro úplnost dodejme, že v tomto státě měli při posuzování povolení trvalého pobytu určité privilegované postavení ti bývalí českoslovenští občané, kteří v době druhé světové války působili ve svazku britské armády. (Jirásek, Zdeněk: *Československá pounorová emigrace a počátky exilu*. Brno: Prius 1999, s. 38.)

Z výzkumu dále vyplývá, že více než 80% vojáků byli legionáři z druhé světové války, včetně těch, kteří bojovali v obou světových konfliktech. Z emigrantů roku 1948 bylo necelých 20% legionářů z první světové války. Zajímavý je nepochybně fakt, že legionáři první světové války se té druhé neúčastnili jako aktivní vojáci v zahraničních legiích, ale spíše v organizacích domácího protinacistického odboje, důvodem byl nejčastěji jejich vyšší věk.

Podle údajů v *Poslední poctě* u RAF za druhé světové války bojovalo 11,5% legionářů, tedy desetina z celkového počtu. Mnozí z nich se do této prestižní organizace po 25. únoru opět vrátili. Zůstává otázka, jaká zaměstnání si vybrali ostatní příslušníci zahraničního odboje. Dali by se dalo rozdělit na mnoho malých skupin, které jsou natolik rozmanité, že nelze najít výrazné společné rysy jejich činnosti v exilu po roce 1948. Rozdělme si je alespoň na několik větších skupin. Uplatnili se jako podnikatelé, ať už ve Velké Británii či v USA, dále pracovali v podnicích na výrobu válečných strojů (především letadel) nebo byli činní v exilových organizacích (Čs. Obec legionářská v zahraničí, RSČ, Sokol, Čs. Orel). Další povolání českých exulantů z řad vojáků skutečně pokrývala příliš širokou škálu: od dělnických profesí, přes úředníky a překladatele až po vědce, vysokoškolské pedagogy či pozice ředitelů v soukromých společnostech i bankách.

Uvedme si několik konkrétních případů – Stanislav Huňáček, člen RAF, se k jednotce již nevrátil, nýbrž zůstal v Londýně, kde se uplatnil v hodinářském oboru.²⁴⁹ Jan Jašíček, který bojoval za druhé světové války u dělostřeleckého pluku Čs. samostatné brigády v Anglii, odešel do exilu roku 1949. Zde pracoval jako malíř pokojů.²⁵⁰ Josef Klestil, jeden z nejmladších pilotů 311. perutě, pracoval v Československu jako pilot Čs. aerolinií, v exilu tuto svou profesi neopustil a na počátku padesátých let se v Londýně stal pilotem civilní letecké společnosti.²⁵¹ Patřil tedy k těm, kteří byli schopni uplatnit se ve stejném oboru jak doma, tak v zahraničí.

Určitý podíl tvoří vojáci, kteří hodlali zůstat u své profese, a proto se přihlásili do americké armády. Jedním z nich byl i Jan Princ, který se dobrovolně přihlásil do americké armády roku 1955. Zemřel ve Vietnamu roku 1967. „Byl nasazen do bojů ve Vietnamu, kde byl velitelem čety ve 101. výsadkové divizi, zvané *Screaming Eagles*. Padl při průzkumu terénu, když byl se svým oddílem napaden střelbou komunistických záškodníků.“²⁵² Další případ představuje Jaroslav Skála, jenž patřil k prvním budovatelům československého letectví, účastnil se první světové války, ve dvacátých letech zahájil provoz Československý aerolinií a

²⁴⁹ Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. 1*. Curych: Konfrontace 1982, s. 182.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 186.

²⁵¹ Tamtéž, s. 188.

za druhé světové války se zapojil do domácího odboje. Pro svou činnost v odboji byl gestapem zatčen a odsouzen k doživotnímu vězení – roku 1945 byl osvobozen americkou armádou generála Pattona při „pochodu smrti“. Po komunistickém převratu emigroval do Spojených států, kde se chtěl uplatnit jako pilot. „*Plukovník Skála nemohl však nastoupit k letectvu, neboť nebyl americkým občanem. Přesto byl přijat do služeb na základně Air Force v Arizoně, kde působil jako radiový technik. Uplatnil se při opravách a zdokonalování leteckých přístrojů.*“²⁵³

Nyní obraťme pozornost k tomu, jakým způsobem vojáci překonávali hranice. Je jasné, že pro tyto jedince byl přechod hranice přece jenom o něco snazší, vzhledem k nabitým zkušenostem z války a skutečnosti, že se již jednou do zahraničí museli dostat ilegální cestou. V této kategorii se objevují způsoby útěku, jež byly ovlivněny jejich profesním zaměřením (myslím, jejich leteckou přípravu), a proto letci jako jediná skupina obyvatel, se dostává za hranice vzdušnou čarou. Využívali ke svým plánům všemožných prostředků a povedlo se jim několik originálních útěků nebo spíše „úletů“ přes hranice. „*Šlo převážně o ilegální přechody hranic – bylo při nich použito více než 20 vojenských civilních letounů.*“²⁵⁴ Známe několik případů, kdy byla unesena letadla právě piloty Čs. aerolinií, jež dříve patřili k jednotkám RAF. Situace v Československu se měla tak, že piloti, kteří pracovali dříve u Britského královského letectva, nemohli létat na vnitrostátních linkách a byly jim sebrány pasy (báli se, že by mohli vycestovat). „*Nemohli nás ještě vyhodit, protože neměli jiné piloty. Věděli jsme však, že jakmile se noví vyučí, skončíme špatně. Někteří kolegové už ve vězení byli, jiné nahnali na těžké práce.*“²⁵⁵ Právem se obávali o svůj život, a tak museli volit odchod do zahraničí, přičemž jednali tak, jak je to naučila válka, jejich útky byly rafinované, rychlé a většinou úspěšné. Jedním z aktérů přeletu přes státní hranice byl Jaroslav Nýč, jenž byl jedním první letců, kteří bojovali u 311. bombardovací perutě v Anglii. Po návratu do vlasti 1945 působil jako velitel cvičné letky v letecké akademii. A pomocí jednoho z letounů, na kterém vyučoval, se mu podařilo uprchnout do Anglie. „*Přistál na malém polním letišti, kde na něho čekala jeho rodina a rodiny tří dalších letců (celkem 12 osob). S tímto značně přetíženým letounem se mu podařilo na krátké travnaté dráze odstartovat. Po příletu do Anglie vstoupil znovu do služeb RAF.*“²⁵⁶ Stejně jako Jaroslav Nýč, i mnozí další letci, kteří v této organizace dříve působili, se rozhodli odejít právě do Velké Británie, kde započali další kapitolu své letecké

²⁵² Tamtéž, s. 213.

²⁵³ Tamtéž, s. 216.

²⁵⁴ Kratochvíl, Jan a kol.: *Český a Slovenský exil 20. století*. Brno 2001, s. 94.

²⁵⁵ Navara, Luděk: *Příběhy železné opony*. Brno: Host 2004, s. 77.

²⁵⁶ Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. I*. Mnichov: Konfrontace 1982, s. 205.

kariéry. Podmínky pro vstup do Royal Air Force byli velmi přísné a ne všichni uspěli. Důležitým předpokladem byl dobrý zdravotní stav a věk dotyčného. Jestliže byl totiž uchazeč starší 46 let, byla jeho žádost okamžitě zamítnuta.

Do RAF směřovala i skupinka bývalých válečných pilotů, kteří společně uskutečnili jeden z nejkurióznějších přeletů a to za pomoci tří civilních letadel. Tento „největší úlet v českých dějinách“ jak byla akce nazvána, byl realizován 24.3.1950 a jednalo se o velmi dobře promyšlenou akci, kdy tři piloti civilních letadel Dakota „/.../ uletěli současně ze tří různých letišť: z Brna, Bratislavy a Prahy a téměř najednou přistáli v Erdingu u Mnichova.“²⁵⁷ V letadlech se ocitlo celkem 85 osob, přičemž pro emigraci se rozhodlo 27 z nich.²⁵⁸ Byli to opět bývalí členové RAF s rodinami a dalšími příbuznými. Každý takový senzační útěk vzbudil velké ohlasy ve světě, ale i mezi našimi lidmi z řad uprchlíků, neboť se na chvíli obrátila pozornost k tisícům uprchlíků z Československa, kteří se nacházeli ve sběrných táborech a naléhavě hledali pomoc všude, kde se dalo. Další takový případ, který na sebe přitáhl celosvětovou pozornost se odehrál roku 1953 a jeho hlavní aktéři dokázali nemožné – přežili.

Osoby, o kterých se nyní zmíníme, nepatří k příslušníkům bývalých zahraničních armád a to jen pro svoje mládí. Jejich snem bylo stát se vojáky, ale nikoli jako členové komunistické strany, což byla podmínka, kterou nikdy nemohli splnit. Proto se rozhodli vzít osud do vlastních rukou, neboť se nechtěli nečinně dívat na stále se zhoršující politickou situaci v Československu, kde museli žít. Máme na mysli „nervy drásající“ příběh, jež prožili bratři Mašínové se svými přáteli. Jejich snem bylo stát se americkými vojáky, jež s pomocí americké armády vkročí na půdu socialistického Československa a svrhnou komunistický režim. Jejich představy, ovlivněné především jejich mládím, byli vskutku naivní a zhola nemožné.

Příběh bratří Mašínů je natolik známý, že detaily z jejich „cesty na svobodu“ nemusíme popisovat. Naposledy se o to pokusil čechoameričan Jan Novák,²⁵⁹ který jejich příběh vydal pod názvem *Zatím dobrý* s podtitulem *Mašínovi a největší příběh studené války*. Připomeňme jen základní fakta. Psal se říjen 1953, když se rozhodli opustit republiku. Celá výprava čítala pět osob – Josef a Ctirad Mašínovi, Milan Paumer, Zbyněk Janata a Václav Švéda. Pro přechod hranice si vybrali nejschůdnější cestu. „*Chtěli jsme co nejrychleji do západního Německa. Od kamarádů jsme slyšeli, co se děje na západních hranicích. Takže jsme to změnili, že půjdeme do východního Německa a pak do západního Berlína. Ty východní hranice ne-*

²⁵⁷ Navara, Luděk: *Příběhy železné opony*. Brno: Host 2004, s. 75.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 78.

²⁵⁹ Emigroval ve svých šestnácti letech v rámci druhé emigrační vlny roku 1968 do USA. Kniha *Zatím dobrý*, mu přinesla významné české ocenění – Kniha roku 2004.

byli prakticky střeženy.²⁶⁰ V původním plánu bylo, že se dostanou do Berlína nejpozději za čtyři dny, když nedojde ke komplikacím. Realita však byla taková, že se jim podařilo dosáhnout vytčeného cíle na pokraji fyzického a psychického vyčerpání po celém měsíci, tudíž až 1.11.1953 jejich útěk zkomplikovalo několik okolností, které pro ně měly nedožrnné následky. První obrovský problém se vyskytl ještě před cestou, v důsledku snahy opatřit si zbraně, které nutně potřebovali k uskutečnění útěku. Jediný způsob jak se jich zmocnit byla krádež. Proto se uchýlily k tomu krajnímu řešení, avšak při loupeži zbraní z vojenského skladu, byl zastřelen jeden z hlídajících vojáků. Útěk proto musel být uspíšen, a je naplánován na začátek října 1953, byl však za příliš krátkou dobu prozrazen, neboť Milan Paumer právě vykonával vojenskou službu a již po šesti hodinách bylo zjištěno, že zmizel (dezertoval) a nejspíše míří ke státním hranicím. Tato informace byla okamžitě předána pohraniční stráží a hon na uprchlíky mohl začít. Za hranicemi Německa utrpěly první ztrátu, neboť Zbyněk Janata, byl zadržen německou policií a ihned poslán do československého vězení, vbrzku k němu přibil i Václav Švéda, jenž byl na útěku postřelen a nemohl pokračovat v cestě (byl také zajat a odvezen do čs. vězení). Oba dva byli odsouzeni k trestu smrti, jenž byl vykonán 2.5.1955.

Zbylí účastníci útěku si doslova sáhli až na dno svých sil, neboť měli pouze tři pistole (s pár náboji) a proti nim stála německá armáda, jež byla plně vyzbrojena a čítající celkem 26 000 vojáků, kteří měli za úkol najít je a zajmout. Jejich podobizny byli vyvěšeny na každém rohu (tedy především v těch místech, kde se měli údajně pohybovat). Měli neuvěřitelné štěstí, neboť se všichni tři dostávají do americké okupační zóny (Milan Paumer, byl postřelen), kde o ně bylo náležitě postaráno. Zpráva o jejich úspěšném přechodu obletěla celý svět. Byli oslavováni jako hrdinové, kterým se podařilo nemožné. Všichni tři absolvovali v letech 1954–1959 vojenskou službu v amerických elitních jednotkách Special Forces.²⁶¹ Po jejím absolvování se usadili v Americe a začali úspěšně podnikat. Po revoluci se Milan Paumer vrací do Československa. Avšak bratří Mašinové odmítli být jen jedinou návštěvu v nově osvobozené vlasti a Českou republiku dosud nenavštívili. „*Nedovedu si představit, že bych se vrátil. Neuvažuji o českém občanství. Tady se američtí Češi o dvojí občanství rvou. Já jsem nasadil život, a teď se těm komunistům mám dostat zpátky do spárů? Kdybych tam přišel může si kdokoli vymyslet, že jsem zabil toho a toho a že mne musí dát do vězení nebo co. Abych se s někým takovým bavil, to vůbec nepřichází v úvahu.*“²⁶² Takto svoje rozhodnutí odůvodnil Ctirad Mašín.

²⁶⁰ Navara, Luděk: *Příběhy železné opony*. Brno: Host 2004, s. 67.

²⁶¹ Srovnej. Kratochvíl, Jan a kol.: *Český a slovenský exil*. Brno: 2003, s 132.

²⁶² Navara, Luděk: *Příběhy železné opony*. Brno: Host 2004, s. 73.

Osud těchto vojáků po roce 1948 byl v rukou velkých světových velmocí (USA, SSSR) a jejich politiky, neboť jen na nich záleželo jak se bude politická situace vyvíjet v padesátých letech. Jedinou možností, jak zvrátit poměry v Československu byl další světový válečný konflikt, který by mohl naše země vysvobodit ze sovětského područí. Katastrofické scénáře se nevyplnili, a situace ve střední Evropě zůstala i nadále neměnná. Proto nedošlo ke vzniku velké společné organizace, kde by se letci a ostatní bývalí zahraniční vojáci sdružovali. Nedostali totiž impuls, který by je vyprovokoval k akci a donutil ke spolupráci. Jednou z organizací, která vznikla, byl Svaz letců svobodného Československa se sídlem v Londýně. Mezi činnost vojáků v exilu patřilo i obnovení Československé obce legionářské (1948) se sídlem v Londýně,²⁶³ v jejímž čele stál generál Alois Liška, a která měla mnoho poboček rozestých po celém světě, nejen v Evropě, ale např. i v Austrálii. Z dalších jmenujme organizaci, jež byla zřízena za pomoci Antonína Bartoše, který založil Svaz čs. důstojníků v exilu. Jediná česká jednotka 3. odboje vznikla díky Karlu Černému (za druhé světové války působil jako pobočník velitele 1. čs. pěšího pluku ve Francii a v Británii), který ji založil 4. února 1952 a jednalo se o zřízení československé strážní roty, která byla pod vedením americké armády – 4091st Labor Service Company Czechoslovakian.²⁶⁴ V čele tohoto tělesa působil až do roku 1980 sám Karel Černý. Samozřejmě, že část bývalých zahraničních vojáků patřila k politické organizace RSČ.

1968–1989

Když se zaměříme na osudy bývalých příslušníků zahraničních armád, jež emigrovali po roce 1968, dojdeme k závěru, že se jednalo povětšinou o osoby, kterým byla znemožněna emigrace roku 1948. Tento příběh na vlastní kůži prožil Vladimír Drábek, jež se účastnil bojů v Anglii. „V padesátých letech byl jako „západák“ pronásledován komunisty a deportován na těžké práce do jáchymovských dolů.“²⁶⁵ Bývalí zahraniční vojáci, jež byli nespravedlivě odsouzeni, se po propuštění z vězení nesnaží ihned o útěk za hranice, nýbrž vyčkávají na příznivější situaci. Jako vězni, si buď odseděli celý svůj trest, nebo jim byl snížen v důsledku amnestií (které proběhly na počátku šedesátých let), tudíž v letech 1960–1961 byli omilostněni, nebo jim je trest snížen, někteří však zůstali ve věznicích až do poloviny šedesátých, neboť na amnestii nárok neměli. Lidé, kteří neunikli komunistickému kriminálu v důsledku své

²⁶³ Jirásek, Zdeněk: *Československá poúnorová emigrace a počátky exilu*. Praha: Prius 1999, s. 40.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 102.

²⁶⁵ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 3*. Falbrook 1989, s. 29.

předúnorové činnosti v zahraničních armádách, dostávají první příležitost k odchodu do zahraničí až v průběhu Pražského jara a během několika málo měsíců po vpádu vojsk varšavské smlouvy na naše území. (po dlouhé době byly otevřeny státní hranice).

Poté, co byli propuštěni z vězení, neměli možnost dostat se legálně do zahraničí, neboť jim to nebylo povoleno, jedinou jejich možností bylo setrvání v Československu. Další překážkou, která hrála v jejich neprospěch byl skvěle fungující systém železné opony, jež jim zabraňoval v útěku. Bylo tu příliš vysoké riziko, že by se mohli dostat zpátky do vězení a s daleko horším postihem. Pro člověka, který si odpykal byť jen několik let ve vězení, byla tato možnost naprosto vyloučená už z hlediska návratu do nelidských podmínek ve věznicích. Stejně pocity zažívali lidé v únoru 1948, a to především ti občané, kteří byli za druhé světové války zavřeni v nacistických lágrech. Jedním z nich byl i Jan Filípek, který své pocity popisuje následovně: „*Od 25. února 1948 jsem v duchu vůbec nepochyboval o tom, že odejdu, zbývala pouze jediná důležitá překážka: strach z toho, že budu chycen a že se stanu jedním z těch, jejichž jména byla denně zveřejňovaná a očerňována v novinách.*“²⁶⁶

Součástí posrpnové vlny, jsou tedy vojáci, kteří měli původně patřit k vlně osmačtyřicátníků. Společným rysem celé této skupiny, byl nespravedlivý pobyt ve věznicích, nápravných táborech a v dolech. Nabízí otázka, jak složitá byla jejich asimilaci ve zcela novém prostředí, když přicházeli do zahraničí oproti původnímu plánu s dvacetiletým zpožděním. Mnozí vojáci zahraničních armád, kteří byli odsouzeni, se ani roku 1968 nedožili, jelikož jejich život byl výrazně zkrácen důsledkem nelidských podmínek v lágrech, kde strávili povětšinou celá padesátá léta. To se týká také všech, kterým se povedlo začít nový život v zahraničí, jelikož byli výrazně poznamenáni podmínkami v československých věznicích, nesmíme totiž zapomenout na „sadistické“ metody, jež byli používány při výsleších dotyčného. A významně se na jejich životech podepsali velmi kruté pracovní podmínky, neboť normy, které museli splnit, byly značně nadsazené. S tím souvisí i naprosto nedostatečné množství jídla, které dostali pouze v případě, že dané normy byly splněny.

A jaká místa pobytu si nejčastěji vybírali? Po roce 1948 si vojáci vybírají země, v nichž působili za druhé světové války, tudíž se jedná především o státy v Evropě (nejčastěji Velká Británie, Francie a Itálie). Emigranti po roce 1968 však odcházejí především do USA, protože jejich vazby s Velkou Británií, jsou již zpřetrhané, proto se musí obracet na své příbuzné a známé, z první emigrační vlny, kteří měli větší štěstí než oni.

²⁶⁶ Filípek, Jan: *Ve stínu šibenice*. Praha: vl. nákladem 1991, s.161.

V letech 1948–1968 na našem území vyrostla nová generace vojáků, jež se od těch minulých liší právě v tom, že jsou vycvorení v socialistickém zřízení, a z vlastního přesvědčení chtějí tělem i duší sloužit komunistické straně. Ovšem objevují se zde výjimky potvrzující pravidlo. V průběhu celých čtyřiceti let se o útěk úspěšně pokusilo také několik desítek příslušníků z řad československé pohraniční stráže. Ačkoli měli zabránit všem ilegálním přechodům státní hranice, sami porušují pravidla a uchylují se k dezerci. Jožka Pejskar v knize *Útěky železnou oponou*, zmiňuje několik konkrétních případů: „Dne 5. května 1960 požádal v západním Německu o azyl příslušník Pohraniční stráže, který působil v oblasti Čerchova. Bavorská policie v Chamu oznámila, že Pohraniční stráž byla útekem svého příslušníka tak překvapena, že se v něm ani nepokusila vojákovi zabránit.“²⁶⁷ O něco později se o to pokouší další jednotlivci. „V říjnu 1962 přešli do Bavorska z úseků Železná Ruda a Rozvadova v plné výzbroji tři členové Pohraniční stráže. Na útěku se domluvili během služby“²⁶⁸. Roku 1968 se tyto útoky množí. Krátce po okupaci Československé socialistické republiky pohraniční spontánně emigrují. „Na hranicích jsou přeraženy závory, lidé prý se valí ven proudem. Někde i pohraniční stráž zahazuje flinty a utíká také.“²⁶⁹

Pražské jaro přineslo možnost zabývat se událostmi, jež byly dvacet let naprostým tabu. Na povrch se dostávají věci, které měly být dávno zapomenuté. Jednou z organizací, která vznikla v době Pražského jara byl tzv. Klub 231. Jak již název napovídá, jedná se o skupinu bývalých politických vězňů, jež byli po roce 1948 a na počátku padesátých let odsouzeni v rámci vykonstruovaných procesů. Číslice v názvu znamenají označení trestního zákona, podle kterého byli tito vězni zavřeni do kriminálů. Klub 231 byl ustanoven dne 31.3.1968, přičemž jedním z hlavních funkcionářů byl zvolen Otakar Rambousek.²⁷⁰ Z dalších organizací můžeme jmenovat i nadále fungující Čs. obec legionářskou v exilu. A nebo se jedná o organizace, jež neměly široký dopad. „Důstojník Emil Nosek patřil k lidem, jež za svůj život zažili dva exily (1939 – 1945 a 1968). Usadil se ve Švýcarsku kde se plně zapojuje do organizování exilové činnosti – byl jedním ze spoluzakladatelů Sdružení čs. politických vězňů ve Švýcarsku.“²⁷¹ Jak jsem již uvedla výše – důvody, které tyto osobnosti vedly za hranice, státy na dávné touze opustit Československo již před dvaceti lety, avšak okolnosti jim nebyly nakloněny a tak do emigrace odcházejí až po roce 1968. Tato skupina nebyla moc početná, což se odráží v počtech emigrantů, jež se objevují v knize *Poslední pocta*, se jedná zhruba o 10

²⁶⁷ Pejskar, Jožka: *Útěky železnou oponou*. Praha: Melantrich 1992, s. 64.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 64.

²⁶⁹ Jarošová, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Voice–Hlas 1997, s. 268.

²⁷⁰ Kvůli této činnosti byl po vpádu Varšavských vojsk donucen k útěku do exilu, což se mu podařilo 2. 10. 1968, jeho cílová země byli Spojené státy.

osob. Jejich aktivity vzhledem k věku a podlomenému zdraví nebyly viditelné, jelikož měli spoustu starostí s organizováním svého života za hranice. Musíme tedy konstatovat, že tato skupina jako jediná ze všech zkoumaných, pomalu ale jistě vymírá, aniž by vyvíjela výraznější činnost.

4.7. O ženách, které se ve světě neztratily 1948–1989

Vzhledem k tomu, že je v této práci většina prostoru vyhrazena mužům a jejich činnosti před a po únoru 1948, rozhodla jsem se zařadit kapitolu o ženách. Ačkoli se mezi uprchlíky objevují i ženy, není jim věnována téměř žádná pozornost. Faktem zůstává, že skupiny, o které se zajímám jsou zaměřením mužského charakteru (politici, spisovatelé, hudební skladatelé, vojáci), a ženy do těchto oblastí mají i dnes velmi omezený přístup. Ale i přesto se v jejich životě vyskytují velmi zajímavé osudy a okamžiky, které jsou hodny zaznamenání. A jaké důvody je vedly do zahraničí? Jsou velmi podobné těm, mužským příběhům – demokratické smýšlení a z toho plynoucí naprostý nesouhlas s rudou totalitou; perzekuce jich samotných, či rodinných příslušníků; členství v bývalých nekomunistických stranách, ale také zkušenost z exilu a 2. světové války. Rozhodovaly se pod vlivem svých manželů, tento faktor by se dal označit za nejzávažnější důvod k jejich odchodu. Některým ženám (manželky politiků, kteří prchali sami, protože nestihli připravit bezpečný útěk pro celou rodinu) nezbylo nic jiného, než následovat svého muže o několik měsíců později v doprovodu ne vždy spolehlivých převaděčů.

Nyní si ukážeme, jakým poměrem zasáhly ženy do procentuálního obrazu emigrace z let 1948–1968, k čemuž použijeme tzv. Lavičkův seznam, vzniklý roku 1948. Když se podíváme na statistický průzkum Bořivoje Čelovského, který čerpal informace z tohoto Lavičkovy seznamu,²⁷² zjistíme, že z celkového počtu 9 277 zaznamenaných osob jsou 18,5% ženy (1718). Toto množství představuje sotva pětinu ze všech zaznamenaných uprchlíků (dětí je zde pouze 7% proto výrazně nezasahují do rozložení těchto skupin). Za předpokladu, že by celkový statistický obraz emigrace z let 1948–1968 byl srovnatelný s tímto Lavičkovým seznamem, znamená to tedy, že do zahraničí uprchlo v průběhu těchto let přibližně 1/5 žen a 4/5 mužů. Jestliže nás bude zajímat jejich rodinný stav, je zde patrné, že z celkového počtu, je

²⁷¹ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 2*. Curych: Konfrontace, s. 286.

²⁷² Tento seznam obsahuje jména 9277 uprchlíků, jež prošli táborem Goetheschule v Regensburgu a to v období 5.3. až 8.12.1948. Jestliže bychom vzali v potaz celkový počet uprchlíků z první vlny – zhruba 60 000 obyvatel, můžeme si být jisti, že jde o velmi reprezentativní vzorek obyvatelstva.

svobodných 67,10% (6 222). Vzhledem k tak vysokému číslu, je jasné, že tento údaj nám ukazuje především rodinný stav mužů, kterých jsou 4/5, a zbývající čísla připadají na manželské páry (596 párů), rozvedené, vdovce a osoby, u nichž tento údaj nebyl zjištěn (asi 300 osob). Ze seznamu dále vyplývá, že do exilu se uchýlilo 1 053 mužů bez svých žen (zůstali nadále v Československu) a 122 žen bez svých mužů (následovaly své manžely, kteří již byli za hranicemi). Vdaných žen a ženatých mužů je celkem 25,90% (2 407), což znamená s přihlédnutím k ostatním údajům, že většina žen, jež přišly do tábora, byly vdané.

Jak malý počet žen se dostalo za hranice, je zřejmé i z knih od Jožky Pejskara *Poslední Pocta*, který má sice čtyři svazky, ale uvádí pouze 80 žen, jež patří mezi významné uprchlíky. I přes tak malý početní vzorek jsem se rozhodla tuto sledovanou skupinu zkoumat právě na těchto materiálech. V *Poslední poctě*, se však vyskytují především osobnosti, které měly nějaký významnější úspěch či se výrazně zasloužili o pomoc ostatním uprchlíkům, tudíž nepřekvapují tak nízké počty, jelikož role ženy, ať už v zahraničí nebo doma má stále velmi podobnou strukturu, a tudíž pro ně není jednoduché prosadit se v zahraničí a ještě se dobře postarat o rodinu a domácnost.

Jedním z důvodů, proč byly ženy zdrženlivé a nespěchaly s útekem, byl i fakt, který předesílá Zora Dvořáková v publikaci *Politikové na útěku: „Odejde-li část demokratických politiků do exilu, aby tam začali působit v třetím odboji, je nezbytné, aby měli spojení s domovem, aby odtud získávali spolehlivé informace, aby vedle odboje zahraničního pracoval odboj domácí, který bude udržovat dosavadní úzké vazby na bývalé národně socialistické straníky, pomáhat postiženým lidem a politicky se připravovat na situaci po pádu komunistické totality.“*²⁷³ Proto bylo důležité, aby v Československu zůstala určitá základna spolehlivých osob, která bude vyčkávat na příhodný okamžik, aby se posléze pustila do 3. domácího odboje.

Dalším z faktorů byla i skutečnost, že pro ženy byl přesun do zahraničí příliš nebezpečný, neboť měly děti, které nechtěly ohrozit. Velký podíl na tom má vzestup porodnosti za nacistické okupace, kdy se ukázalo, že „.../ za totalitního režimu, kdy jsou omezeny možnosti aktivit mladých lidí, porodnost stoupá.“²⁷⁴ A samozřejmě, v poválečných letech dochází k dalšímu vzestupu porodnosti, jelikož podmínky v osvobozené zemi jsou více než příhodné pro početí potomka. Takže některé ženy měly víc než jedno dítě, což představovalo velmi vysoké riziko. S tím také souvisejí obavy z budoucnosti, jaká by je čekala v uprchlických tá-

²⁷³ Dvořáková, Zora: *Politikové na útěku*. Praha: Epocha 2004, s. 130.

²⁷⁴ Statistický úřad: Věková struktura obyvatelstva ČR v letech 1993 – 2000 s výhledem do roku 2030. Hnutí pro život. Dostupné z < prolife.cz/rodina/?id=1086&PROLIFE=cf38113a22b705c3fc9e90bf8c7aeb> (10. 12. 2006).

borech, jelikož zde nebyly podmínky pro dospělé osoby, natož pro malé děti. Jistou roli hrála i skutečnost, že nebylo možné odhadnout délku pobytu (mohla trvat i několik let), což mohlo mít neblahý vliv jak na fyzický tak psychický vývoj dítěte.

Osudy žen, které se po roce 1948 uchýlily do exilu, jsou přehlídkou velké obětavosti, oddanosti a odvahy, kterou musely prokázat po boku svých manželů.

Jakmile obrátíme pozornost k jejich minulosti, zjistíme, že emigrantky, které byly nuceny opustit svou vlast po roce 1948, jsou ženy, které byly aktivní za 2. světové války v domácím odboji, z průzkumu vzorku 80 žen se jedná o 25% z nich. Buď se aktivně podílely na organizování odboje po boku svých manželů²⁷⁵ (ÚVOD – Anna Kvapilová, Zdislava Koháková, Obrana Národa – Růžena Ostřejší, Elena Kašparová–Pátá), anebo jakkoliv jinak pomáhali během války ostatním lidem, počítáme sem i pomoc rodinám, jejich rodinní příslušníci byli nacisty vězněni či popraveni. V nemalém počtu případu, se jim jejich ochota pomáhat těžce vymstila, neboť v důsledku prozrazení jejich protinacistické činnosti, či pomoci ostatním spoluobčanům (Židé) se dostaly do vězení ony samy (v 16,25% případů). Jednou z nich byla i Růžena Pelantová, která se o ostatní rodiny starala v průběhu prvního i druhého odboje, za což byla v březnu 1943 zatčena a odsouzena na osm let do vězení.²⁷⁶

Ženy byly často také oběťmi msty ze strany režimu, příčinu zavedl útěk jejich manželů do exilu, kde se zapojili do některé ze zahraničních legií či do druhého odboje. Podobnou situaci zažila na vlastní kůži například Jana Feierabendová, která v důsledku útěku svého manžela Ladislava Feierabenda (ministra zahraničí) byla zatčena a vězněna místo něj.²⁷⁷ „*Mstilo se pak na Janě Feierabendové, kterou odveleklo nejdříve do terezínské Malé pevnosti a odtud pak byla transportována do koncentračního tábora v Ravensbrücku, kde strádala až do konce války. Celá rodina se sešla až po válce v roce 1945.*“²⁷⁸ Ve stejné pevnosti (v Ravensbrücku) se ocitla i Marie Krajínová (manželka Vladimíra Krajiny, který byl pronásledován gestapem pro svoji významnou protinacistickou činnost), neboť právě tento tábor sloužil výhradně pro ženy. Důvody jejího zatčení jsou shodné jako u Jany Feierabendové.

Naštěstí tyto tresty, které jim byly vyměřeny, nebyly realizovány v plné výši, takže se z područí nacistických lágrů dostaly z prvními květnovými dny, kdy byly osvobozeny. Jiný způsob, jak pomáhat, zvolila Pavla Zenklová, která se spolu se svým manželem zasloužila o

²⁷⁵ Viktorie Melounová byla manželkou šéfredaktora Svobodného Slova – Františka Melouna, s ním se podílela na protinacistickém odboji v tiskovém podniku Melantrich. (Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. 2.* Curych: Konfrontace, s. 136)

²⁷⁶ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. I.* Curych: Konfrontace 1982, s. 28.

²⁷⁷ Podobným způsobem se k emigrantům zachovaly i složky StB v padesátých letech.

²⁷⁸ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 3.* Fallbrook: Konfrontace 1989, s. 42.

vznik Masarykových domovů v Praze, které byly určeny pro staré, opuštěné lidi, či nemocné děti. Této činnosti se věnovala po celou dobu války.²⁷⁹

Z výzkumu vyplývá, že jedna pětina žen (18,75%) se ocitla v průběhu druhé světové války za hranicemi Československa, buď se vydávají se svými muži do zahraničí na začátku nebo v průběhu války, přičemž musí absolvovat svůj první přechod státní hranice a nasazovat život v blízkosti válečného konfliktu, anebo je 2. světová válka nečekaně zastihla v zahraničí při studiu, či na cestách atd. Takový osud potkal Elenu Kašparovou-Pátou, jež byla činná v protinacistické organizaci Obrana Národa, ta se soustředila na pomoc vojákům, letcům a ostatním dobrovolníkům při cestě do zahraniční armády. *„Elena Kašparová-Pátá byla v tomto důležitém úkolu vysoce užitečnou pomocnicí. V únoru 1940 uprchla s manželem před zatčením gestapem do Francie (přes Maďarsko a Jugoslávii). Elena zůstala ve Francii, avšak v červnu v 1940 v důsledku francouzské kapitulace evakuovala s ostatními Čechoslováky do Anglie. Tam pracovala v Československém červeném kříži, převážně pečovala o čs. letce, zraněné v bitvě o Anglii.“*²⁸⁰

Válečné události, které prožily na vlastní kůži, tyto ženy natolik zocelily, že byly ochotny opustit svou vlast a vydat se budovat nový život do zahraničí, neboť odmítaly znovu se podřizovat cizí diktatuře, jež ovládla naši vlast.

Nejoblíbenější zemí se i pro ženy stává USA (nejperspektivnější země) či Kanada, které si vybralo 63,75%, v Evropě zůstalo 28,75% a do Austrálie se vydalo pouhých 7%.

Zmiňme alespoň některý z nejdramatičtějších útěků, i když v podstatě každý útěk by mohl být zaznamenán jako důkaz odvahy, nebojácnosti a hrdinství. Dr. Alena Ticháčková-Benešová, která po studiích na právnické fakultě Masarykovy univerzity pracovala u Zemského národního výboru v Brně.²⁸¹ Po únorovém převratu však odmítla podepsat spolupráci s komunistickou stranou, tudíž musela z úřadu odejít. Zapojila se však do organizované skupiny Siniolchu,²⁸² jež pomáhala při přechodu státní hranice. Činnost této skupiny byla prozrazena kvůli infiltraci příslušníka StB a její aktivisté byli odsouzeni v červnu 1949 k vysokým trestům. Naneštěstí byla Alena Ticháčková označena jako hlavní vedoucí celé skupiny a proto byla odsouzena k 25 letům těžkého žaláře. S tímto osudem se nehodlala smířit a tak s pomocí svého bratra Jana Ticháčka, zorganizovala útěk z pracovního tábora, jež se nacházel v Lomnici nad Popelkou. *„Alena Ticháčková přemýšlela o možnosti úniku ze spárů StB od okamžiku svého zatčení. Velmi surové výslechy trvajících skoro tři měsíce ji v jejím odhodlání*

²⁷⁹ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 1.* Curych: Konfrontace 1982, s. 45.

²⁸⁰ Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta sv. 2.* Curych: Konfrontace 1985, s. 260.

²⁸¹ Kratochvil, Jan a kol.: *Český a Slovenský exil 20. století.* Brno: 2003, s. 156.

jen utvrzovaly.²⁸³ Útěk byl proveden v březnu 1950 za pomoci jejího bratra Jana a několika dalších přátel. Využili toho, že na patře, kde byly drženy vězenkyně se nacházelo nezamřížované malé okno, bylo pouze zabeďněné. Útěku se zúčastnila i spoluvězeňkyně Dora. Akce proběhla velmi rychle. „*Před půlnocí se Alena a Dora vytratily do umývárny a pak šlo vše ráz naráz. Zavřely dveře do umývárny ohnutým hřebíkem, vyšroubovaly žárovku a Alena začala páčit okénko. Dora jí sloužila jako stupátko. Nešlo to snadno, ale konečně se za značného rupání otevřelo. Pak Alena uslyšela tichý signál. Na připravenou prádelní šňůru navázala trestanecký kabát a šňůru rozhoupala tak, aby ji její bratr mohl na stříšce zachytit. Klaplo to a Jan hbitě navázal na šňůru horolezecké lano, které Alena vytáhla nahoru. Lano zůstalo podél zdi, pár hodin náskoku bylo ztraceno. Bylo jasné, že obcházející hlídka spatří při rozednění lano a útěk se prozradí dřív, než teprve při ranním nástupu. Alena zajistila spoluvězeňkyni prádelní šňůrou a Dora se po laně pomalu spouštěla na stříšku kůlny. Nyní byla řada na Aleně. Musela se znovu vyšplhat na okénko. Stalo se to, s čím nepočítala. Její síly ochably a trvalo drahnou chvíli, než se vzepnula na okénko. Projevily se následky vyšetřovacích metod StB – částečně jí ochrnuly ruce. Když si chtěla na okénku přehodit lano, aby mohla kontrolovaně slanit, ruka jí selhala. Svědomím, že je pod ní vězeňský dvůr, měla pocit, že padá do tmy...*“²⁸⁴ Útěk se však zdařil. Auto již bylo přichystané a aby zmátly dozorce a získali další čas, vydali se na jižní Moravu. Jejich bezpečný kontakt, který jim měl zajistit ubytování, dostal strach, a tak museli hledat náhradní řešení. „*V noci je sedlák převedl do sýpky a mezi zrním přečkali další den. To už je hledala policie a nebezpečí, že budou dopadeni, vzrůstalo. Jejich dalším sídlem byla stodola se senem a odtud se měli dostat na sraz s převaděčem Frantou Gajdou, výborným znalcem pohraničního terénu. Spojka Franta už musel odejít a přijde znovu za pár dní. Znamenalo to se zase stát společníky myši v další stodole. Desátého dne po slanění z vězení se konečně setkali s Frantou Gajdou, který je bezpečně dopravil přes řeku do Rakouska. Až když přejeli kanál Dunaje ve Vídni, mohli si vydechnout.*“²⁸⁵ Poté byla Alena Ticháčková-Benešová odsouzena v nepřítomnosti na doživotí, v té době již věnovala všechnu svoji energii práci pro exil.

Z organizací, které nově vznikaly v exilu, se ženy zapojovaly do činnosti tradičních spolků a tím byl v první řadě Sokol. Nejdůležitější osobou ženského pohlaví, ba přímo legendou se stala Marie Provazníková, která byla „sokolka“ tělem i duší od narození. Narodila se roku 1890, ale přitom se dožila pádu komunistického režimu umírá totiž až roku 1991 (100

²⁸² Název velehory, která se nachází v Himalájích.

²⁸³ Pejskar, Josef: *Útěky železnou oponou*. Praha: Melantrich 1992, s. 83.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 83n.

let a 47 dní). Tato životní data uvádím, abych ukázala, jakým způsobem se na jejích duševním a fyzickém zdraví podepsalo celoživotní působení v této organizaci. Na meznících jejího života by se dala ukázat celé historie Sokola, neboť byla přítomna u mnoha významných událostí. Zmiňme jen ty nejdůležitější. Její činnost pro Sokol začíná roku 1916, o dva roky později byla poprvé zvolena náčelnicí. „*Od roku 1925 členkou předsednictva ČOS (Česká obec Sokolská). Jako náčelnice ČOS vedla tři slavné Všesokolské slety: devátý roku 1932, desátý roku 1938 a jedenáctý roku 1948.*“²⁸⁶ Po druhé světové válce byl Sokol v ohrožení, jelikož se měl stát organizací podřízenou vládě, to se i za pomoci jejího přispění podařilo zvrátit „*po roce 1945 se velmi odmítavě stavěla ke snahám o sjednocení čs. tělovýchovy.*“²⁸⁷ Toto sjednocení bylo odloženo avšak jen do roku 1948, kdy byl Sokol pomalu likvidován, díky převedení do „*sjednocené tělovýchovy*“. S komunistickým režimem se Marie Provazníková nehodlala smířit. K odchodu využila možnost účastnit se Olympijských her v Londýně roku 1948, při nichž byla pověřena vedením družstva československých gymnastek. Z Londýna se již nevrátila, tento způsob (jak se dostat za hranice) je typickým především pro sportovce, přičemž jejich důvody bývají mimo jiné vedené touhou, srovnat své síly se sportovci celého světa ne jen s těmi z východního bloku. Usadila se ve Spojených státech, kde se okamžitě zapojila do budování této organizace v exilu. „*Byla po dvanáct let náčelnicí zahraničního sokolstva, třináct let redaktorkou časopisu Československý Sokol v zahraničí, několik let náčelnicí Východní župy Americké obce sokolské, tři roky starostkou Sokola New York. Založila sokolský pomocný výbor...Zasloužila se také podstatně o posilování naděje a víry sokolského bratrstva v obnovení svobody ve vlasti.*“²⁸⁸ Jak je vidět angažovala se v krajanských organizacích, organizovala činnost Sokola, a dokonce přispívala i do rozhlasových stanic, a stihla posílat pomoc uprchlíkům v Evropě, tento výkon, který podávala celý svůj život, je úctyhodný. Je až neuvěřitelné že ještě ve svých 98 vydala příručku o Sokole.²⁸⁹

Jednou z nejdůležitějších organizací ženského hnutí v exilu, která přispívala svou činností ke zlepšení životních podmínek čs. uprchlíkům byla Národní rada žen svobodného Československa (nebo jen Rada žen svobodného Československa). Spoluzakladatelkou této organizace, jež měla své sídlilo v New Yorku, se stala Jana Feierabendová, která zároveň pracovala jako její první místopředsedkyně. K dalším významným postavám náleží i Růžena Pelan-

²⁸⁵ Tamtéž, s. 84.

²⁸⁶ Pejskar, Jožka: *Poslední pocta sv. 4.* Fallbrook: 1994, s. 138.

²⁸⁷ Kratochvil, Jan a kol.: *Český a Slovenský exil 20. století.* Brno: 2002, s. 106.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 139.

²⁸⁹ Srovnej. Kratochvil, Jan a kol.: *Český a Slovenský exil 20. století.* Brno: 2002, s. 107.

toová,²⁹⁰ jež se stává předsedkyní Rady žen svobodného Československa roku 1948 a působí zde až do své smrti. Růžena Pelantová²⁹¹ si volí pro nový začátek život v New Yorku v USA (jedno z center čs. exilu), kde se podílí na pomoci uprchlíkům. „Byla předsedkyní Národní rady žen svobodného Československa, členkou výboru Americké národní rady žen a Mezinárodní rady žen.“²⁹² Předsedkyní Národní rady žen byla až do roku 1959.

Národní rada žen podporovala činnost AFCR tím, že přispívala finančními obnosy, které byly potřebné pro její činnost (AFCR). Například roku 1964 přispěla Národní rada žen částkou 2000 dolarů²⁹³ této organizaci. Kormidlo předsedkyně přebírá roku 1959 Betka Papánková (za pomoci Libuše Drobílkové, která se stala tajemnicí této organizace). Betka Papánková byla velmi činná v organizaci ACFR, jejíž byla spoluzakladatelkou a pro kterou pracovala až do konce života. Ačkoli se narodila v Chicagu tak její rodiče pocházely ze Slovenska, ze stejné vesnice jako Ján Papánek, kterého si roku 1926 v Chicagu vzala. Společně zasvětili svůj život pomoci ostatním lidem. Betka Papánková s manželem žila střídavě v Československu a v USA, podle potřeby. V průběhu druhé světové války následuje svého manžela do Ameriky a zde se aktivně podílí na činnosti několika organizací (spolu s Alicí Masarykovou a Vlastou Vrázovou). Založila Červený kříž v exilu – jejíž první předsedkyní byla Hana Benešová, pracovala také ve vedení americké rady žen, v OSN, a v Československé národní radě.²⁹⁴

Betka Papánková se roku 1948 stala spoluzakladatelkou AFCR opět po boku svého manžela působila v této organizaci až do konce života. Z dalších organizací v nichž působila jmenujme společenství – Československá rada žen v exilu, jejímž hlavním úkolem byly sbírky peněz na pomoc uprchlíkům v evropských táborech. „Často cestovala do zahraničí v různých funkcích za Americkou radu žen, jako předsedkyně Evropské rady žen v exilu, roku 1980 jak členka americké delegace na madridské Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.“²⁹⁵

Ženy se na organizování činnosti v exilu podílely různými způsoby. Výborným nápadem, který byl vbrzku zrealizován, bylo zřízení letního tábora pro děti a mládež, který byl výhradně pro potomky československých exulantů. O tento počin se zasloužila především

²⁹⁰ Růžena Pelantová se do exilu dostává až ve velmi vysokém věku (62 let) a tudíž její činnost byla omezena, stále se zhoršujícími zdravotními problémy, přesto však je činná v mnoha organizacích – např. Ženský klub v New Yorku.

²⁹¹ Vystudovala sociologii na Karlově univerzitě a poté v Chicagu, již roku 1922 se podílí na pomoci uprchlíkům, tentokrát se jedná o uprchlíky z Ruska. Za druhé světové války svou pomoc pomáhala pozůstalým obětí, jež byli popraveni nacisty. Ona sama je odsouzena k osmi letům ve vězení (16.3.1943). Po válce získává velmi významnou funkci byla jmenována I. náměstkyní primátora Petra Zenkla.

²⁹² Jeřábek, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Praha: Stilus 2005, s. 261.

²⁹³ Tamtéž, s. 130.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 260.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 260.

Anna Kvapilová, která patří k významným exulantkám působícím v Norsku. Zde se totiž po své emigraci roku 1948 ihned zapojila jako sekretářka do nově vzniklé organizace Norsko–Československý spolek, jehož úkolem bylo pomáhat čs. uprchlíkům, kteří se pro svůj nový život vybrali tento severský stát. „*Zásluhou spolku vznikla i čs. letní škola v Norsku, jejímž cílem bylo umožnit dětem, kromě hezkých prázdnin v krásném, harmonickém prostředí, zdokonalovat se v mateřštině a seznamovat se s dějinami, kulturou a tradicemi našich zemí.*“²⁹⁶ Nejdříve byl tento typ tábora zřízen v Norsku, kde se o úspěšný každoroční chod mimo jiné staraly Jiřina Kubánková spolu s Hanou Šklíbovou. Nejvhodnější místo pro tábor, bylo nalezeno v obci Storsand, kde vzniká prázdninová škola v domě Dr. Milady Horákové, jenž se nacházel na Norském pobřeží.²⁹⁷ Tento typ tábora byl velkým přínosem právě pro děti, jež musely žít v zahraničí a tudíž jejich kontakty s ostatními československými dětmi byly velmi omezené a tato akce jim dávala možnost prožít „české léto“. Další podobná zařízení vznikala v zápětí a ve státech, kde byli čs. komunity nejrozšířenější – v USA a v Kanadě.

Ženy se podílely také na chodu rozhlasové stanice Svobodná Evropa, jednou z prvních hlasatelek a rozhlasových režisérek, která byla spoluzakladatelkou této stanice, byla Rozina Jadrná-Pokorná. Rozina Jadrná-Pokorná působila po odchodu do exilu (1948) nejdříve v Paříži a to v divadélku Maryša (s Janem Snížkem a Járou Kohoutem), poté se na doporučení Jiřího Voskovce dostává k práci ve Svobodné Evropě.²⁹⁸ Zde působí celkem 37 let (až do své smrti roku 1988) a její pořady se těšily velké oblibě. V Československu v šedesátých letech dokonce vzniklo sdružení fanoušků, které bylo pojmenováno Klub Rozina. Ovšem její činnost není omezena pouze na Svobodnou Evropu, neboť od počátku osmdesátých let se se svým manželem podílela na vzniku a chodu exilového nakladatelství Arkýř, jež vydával práce českých esejistů. (Je příznačné, že se k této činnosti dostávají až v době v osmdesátých letech, neboť tato činnost je přece jen typičtější pro generaci druhé emigrační vlny).

1968 – 1989

Tak jako pro všechny zmiňované skupiny obyvatelstva, tak i pro ženy platí, že důvody jejich odchodu do emigrace se podobají těm, jež jsou popsány v kapitole Obecná charakteristika druhé uprchlické vlny. Pokusme se nyní načrtnout alespoň základní informace, které se pojí k této specifické skupině.

²⁹⁶ Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta*, sv. 4. Fallbrook: 1994, s. 97.

²⁹⁷ Srov. Pejskar, Jožka: *Poslední Pocta* sv.3. Fallbrook: 1989, s. 212.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 102.

Když se podíváme na způsob jakým byla opouštěna republika po srpnových událostech, je patrné, že v této emigrační vlně svou příležitost k odchodu využívají mladí lidé, a to především manželé s dětmi. Vzhledem k tomu, se dá předpokládat, že zastoupení žen a mužů je ve srovnání s předešlou uprchlickou vlnou poměrně vyrovnané. Odcházejí tedy kompletní rodiny, přičemž se za hranice dostávají i jejich další příbuzní (prarodiče, sourozenci). Tito emigranti se mohou spolehnout na pomoc svých příbuzných, jež jsou již za hranicemi, a kteří již dlouho přemlouvali své příbuzné k opuštění ČSSR. Tyto kontakty za hranicemi, byly pro občany, jež zůstali v republice, vždy velmi nepříznivé. Ačkoli emigranti své příbuzné finančně podporovali a posílaly jim peníze a dárky, žádné jiné výhody z toho neplynuly, ba právě naopak. Svě o tom ví Emma Jarošová,²⁹⁹ jakožto žena emigranta. „*Nebylo lehké sama žít a vychovávat děti bez táty a bez rodinného kouzla, bez pomoci zvenčí, bez náboženství, bez sokolských zásad, protože i Sokol zrušili. Nedovedete si představit, jakou trnitou cestou jsem doma prošla jako žena emigranta a sestra dvou emigrantů.*“³⁰⁰ Ostatně ani jiné ženy nemluví o své minulosti příliš růžově, spíše musíme obdivovat kolik energie musely vydat, aby byli schopny postarat se o domácnost a o děti, úplně samy³⁰¹. „*Copak žádná neví, co jako žena emigranta doma s malými dětmi zažila? Denně jsem vstávala v pět hodin a připravovala dětem jídlo. Rozespálé jsem je krmila a pak honem s kočárkem ujíždět do jeslí s Adélou a do školky s Editou. Odtud trapem na autobus. Do továrny jsem přilítla na poslední chvíli, uhnána, skoro bez dechu. Pak zas utíkat z práce, vyzvednout děti, doma je nakrmit, zabavit, uložit ke spaní. Pak uklidit byt, prát prádlo. Denně jsem na ně všechno přepírala a žehlila. To nikdo neví, co je to žít bez muže v komunistickém režimu. Nejdřív byl politický vězeň, potom emigrant, a já tím jeho útekem poznamenaná a k tomu túru s malými dětmi.*“³⁰²

Nyní obraťme pozornost ke způsobům odchodu za hranice. Způsoby útěku této vlny jsou nesrovnatelně snazší, neboť hlavním prostředkem, který k tomu využívali – byl osobní automobil. Z toho plyne i označení této emigrace - tzv. benzínová emigrace, jelikož se do zahraničí dostávají přes (povolený pobyt v) Jugoslávii do Rakouska ve svých automobilech. Zde své auto prodávají v případě, že je čeká cesta do zámoří (USA, Kanada či dokonce Austrálie), anebo s jeho pomocí míří vstříc radostnějším zítřkům v některé ze západních zemí. Tedy poměry žen a mužů jsou vyrovnané především proto, že se za hranice nikdo neodchází sám, ale právě naopak jedná se o hromadné opouštění ČSSR a to celých rodin.

²⁹⁹ Spisovatelka – autorka knihy *Mezi starou a novou vlastí* s podtitulem *Kronika čsl. emigrantů v rakouských uprchlických táborech*.

³⁰⁰ Jarošová, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Hlas-Voice 1997, s. 108.

³⁰¹ Totožnost ženy, jež podává tuto výpověď nelze zjistit, jelikož jména všech postav v této knize jsou falešná.

³⁰² Jarošová, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Hlas-Voice 1997, s. 188.

Jak je patrné z výše uvedených citací, život v Československu nebyl jednoduchý, jelikož byl velmi ovlivněn událostmi, které nastaly po „Vítězném únoru“ 1948. Dochází k tomu, že mnoho mužů je zatčeno (když včas nevyužili příležitosti k odchodu do exilu), zavřeno do kriminálů, či posláno k Pomocným technickým praporům (PTP) atd. Anebo se naplňuje ještě horší scénář, kdy dotyčný odchází (sám) do exilu a na celou jeho zbylou rodinu dopadá „stín StB“, která je od té chvíle sleduje. Jsou pravidelně vyslýcháni anebo dokonce zatčeni pro nenahlášení příprav k útěku dotyčného. Veškerá zodpovědnost tedy zůstala celou tíhou opět na ženách. Starost o finanční zabezpečení rodiny, výchova dětí, práce v domácnosti to vše byly překážky, jež se ženy musely v této době naučit překonávat.

Uveďme si alespoň jeden ze zajímavých případů. Tento útěk celý naplánovala a zorganizovala žena, přičemž vypovídá o tom, jak rafinovaně a s troškou lži se dá dostat na západ. Nejdříve si nastíníme okolnosti, jež útěku předcházely. *„Tak ten můj jelimánek je elektromechanik. Po prezenční službě zůstal na vojně jako roťák. To víte, vojáka nepustí na západ! Mám svůj pas vydaný na tři sta dní do Rakouska. Byla jsem tu už třikrát, teď jsem tu počtvrté. Loni jsem dostala vízum do Západního Německa, německy umím. Zajela jsem si tam také, co bych si zamlada neužila.“*³⁰³ Tato emigrantka, se do Rakouska a Německa mohla dostat z toho důvodu, že pracovala jako číšnice, tudíž vydání pasu bylo bez obtíží, avšak získat výjezdní položku pro jejího druha, jež byl voják bylo velmi obtížné. Ovšem i v této situaci si věděla rady. *„Ale teď, co mi to dalo mutací, to si pište, dostat toho mého ven za železnou oponu. Zažádal si o pas do Bulharska, že si vyjedeme na výlet k moři. Řekla jsem si, riskneme to podle mého zosnovaného plánu. A vyšlo to. Jsme tady, jak vidíte. Na ty volky celníky se musí od lesa, pěkně zchytra. V Bulharsku jsme nasedli do vlaku do Jugoslávie. Řekla jsem na hranicích, že tam jedeme sestře na svatbu. Mávala jsem jim před očima velkou broušenou vázou – svatebním darem –, že už nás čekají. Mluvila jsem s nimi německy, trochu česky a jugoslávsky. Mého chtěli vrátit. Já, zoufalá, bez mého že nepojedu, pohladila jsem celníka, jednoho, druhého. Bylo to v noci na hranicích, prošlo to jako zázrakem. Pánbu asi nebyl doma. Na rakouských hranicích jsem zase tvrdila, že se přes Vídeň vracíme z Bulharska a zase jsme jeli přes noc. To vám říká o mně dost, jak jsem odvážná. To se málokomu poštěstí převézt vlakem z Čech, vojáka v aktivní službě přes dvoje hranice na západ.“*³⁰⁴

K organizacím, v nichž se ženy sdružovaly po roce 1968, patří opět Národní Rada žen svobodného Československa, která nepřerušila svou činnost, ba naopak stále pokračovala ve vybírání finančních příspěvků, které posílala i nadále na pomoc čs. uprchlíkům, tentokrát

³⁰³ Tamtéž, s. 44.

³⁰⁴ Jarošová, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Hlas–Voice 1997, s. 45.

těm, jež patří k druhé vlně. Jak uvidíme v následující ukázce, tak činnost Betky Papánkové nepřestává ani v následujících letech (v této době již měla 80 let ona sama). „*Činnost Betky Papánkové neustává ani v osmdesátých letech. Ohlásila, že Národní rada žen svobodného Československa získala ve svých akcích minulý rok celkem 4500 dolarů a věnovala z této částky Americkému fondu pro tábor uprchlíků 2000 dolarů na Vánoce 1980, dalších 1000 dolarů na Velikonoce a 500 dolarů na podporu osob v Československu, které byly pronásledovány pro jejich účast v Chartě 77.*“³⁰⁵ Tyto příspěvky pokračují s železnou pravidelností i v následujících letech.

Jedním nejdůležitějších počinů posrpnové emigrace, je zakládání exilových nakladatelství, a s tím související produkce knih, jak spisovatelů, jež jsou za hranicemi země, tak lidí z Československa, kteří své literární díla neměli kde vydávat. Nastíňme si tedy životní osudy Zdeny Salivarové–Škvorecké, které byla spoluzakladatelkou nejznámějšího podniku v tomto oboru Sixty-Eight Publishers v Torontu. Zdena Salivarová–Honzlová³⁰⁶ byla manželka známého českého spisovatele Josefa Škvoreckého. Roku 1969 společně s manželem odchází do exilu do USA, avšak nejlepší podmínky pro život nalézají až v Kanadském Torontu.

Josef Škvorecký nám v knize *Samožerbuch* přibližuje prvotní impuls, kterým byl celý proces vzniku nakladatelství nastartován. K tomu dochází v okamžiku, kdy Josefu Škvoreckému přichází nabídka od Společnosti pro vědy a umění k vydání *Tankového praporu*. „*V noci mě žena vzbudila. „Co je?“ „Vydáme to sami!“ „Co?“ „Tankovej prapor!“ „Neblbni, řekl jsem a opět jsem usnul. Ale jí to vrtalo hlavou. V průběhu několika horečných dnů, s angličtinou, jež tehdy byla ve stadiu Aj goink baj cigaret, zjistila možnosti, tiskárnu, poštovní předpisy, celní omezení a opakovala: „Vydáme to sami! Založíme nakladatelství!“ „Kde na to vezmeme?“ zděsil jsem se. Prohlásila, že do toho vrazíme úspory, ona napíše známým, aby posílali adresy, a já kamarádům, aby dodali rukopisy.*“³⁰⁷ Roku 1971 tedy dochází k založení nakladatelství Sixty-Eight Publishers, které od té doby až do počátku devadesátých let vydalo přibližně 250 knižních titulů. Sám Škvorecký se k úspěšnému chodu nakladatelství staví následovně: „*Tohle je naše padesátá kniha (Samožerbuch pozn. autorky). Proto mě mrzí, když občas, dost často, čtu chválu, jistě dobře míněnou, že Škvorecký založil, Škvorecký vydává, Škvorecký od dob Karla Čapka udělal pro českou literaturu...protože to všechno Honzlová. Ta holka, kterou jsem potkal v Praze, která mě ukecala (ne abych si ji vzal to bylo nao-*

³⁰⁵ Jeřábek, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno: Stilus 2005, s. 171.

³⁰⁶ Byla zpěvačka, herečka, spisovatelka, nakladatelka.

³⁰⁷ Škvorecký, Josef, Salivarová, Zdena: *Samožerbuch*. Brandýs nad Labem: Panorama 1991, s. 16n.

pak).³⁰⁸ Zdůrazňuje zde jak významnou postavu představuje pro tuto organizace jeho manželka Zdena Salivarová, což je také vidět na činnosti, kterou musela dennodenně vykonávat. „Dívám se na Honzlovou, jak trýzněna nespavostí vstává jak babička, v létě ve čtyři, v zimě v pět, podnikovým dusterem, jímž už tolik let dopravuje přetěžké pytle s knihami na dok to-rontské pošty, ujíždí ještě před rozbřeskem do redakce na Avenue Road, tam otvírá dopisy, zapisuje objednávky, píše účty a na ně připisuje přátelské poznámky přátelům, které v životě neviděla... Vidím její slzy na krajičku nad občasným listem nějakého exulantského bařtipána, jenž ačkoliv už před třemi nedělemi poslal šek na \$ 5,76 za Mandlovou, dosud to dílo krásné české literatury nedostal, a nyní Honzlové laje a spílá podvodnic, jakými se prý exil hemží, to všechno, protože si pořádně nepřečetl náš junkmail a nedozvěděl se tedy, že knihy nejsou na skladě, ale budou postupně vycházet atd.“³⁰⁹

Funkcí tohoto nakladatelství bylo zprostředkování literárních děl, které nemohly být vydané v Československu a tudíž autoři byli nuceni psát do šuplíku. Tituly pro nakladatelství byly vybírány podle několika kritérií:³¹⁰

- 1) Vydávat především dosud nikdy nevydané knihy současných českých a slovenských autorů, které v Československu vyjít nemohou, buď proto, že autor je v exilu, nebo že je doma v opozici, nebo že jeho rukopis z důvodů politických či estetických nemá v ostře sledovaných pražských nakladatelstvích šanci.
- 2) Reedice vydávat jenom tehdy, když slibují zisk, z něhož lze pak financovat nekomerční tituly: např. poezii, filosofické spisy, literární teorii. Také jestliže kniha doma vyšla v době, kdy většina našich západních čtenářů byla už v exilu, anebo konečně, jde-li o dílo doma sice kdysi vydané, ale v nynější době potlačované nebo falešně interpretované. Proto jsme např. uvažovali o Švejkovi, ale upustili jsme od toho, zjistilo se, že si ho lidé s sebou do exilu brali častěji než bibli.
- 3) Překlady knih nečeskoslovenských autorů vydávat jen tehdy, pojednávají-li o naší vlasti.

Nakladatelství se samozřejmě pokoušelo propašovat vydané publikace i do Československa. Dostávali se tam pomocí pošty nebo odvážlivců, kteří je pašovali přes hranice. Ohlasy čtenářů z Československa byly velmi povzbudivé: „Vaše knížky se doma půjčují ve fantastickém tempu a dynamice. Moje dovolená na chatě vypadala jako kulturní soustředění. Strídaly se tam návštěvy a každá četla celou noc. Honzlová, Tankový prapor, Mirákl, Štěpení – víc

³⁰⁸ Tamtéž, s. 25.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 28.

³¹⁰ Tamtéž, s. 60.

zatím nemáme.³¹¹ Dalším způsobem jak se tyto knihy rozšiřovaly bylo kopírování a opisování na stroji. Jednak z důvodů zmnožení exemplářů anebo také pro velkou opotřebenost těchto knihy, jež šly z ruky do ruky. „*Bude vás zajímat, že jsem se v posledních týdnech dozvěděl ze dvou na sobě nezávislých pramenů, že vaše knihy v ČSR kolují, opisují a fotokopírují v různých kancelářích i v pracovní době.*“³¹²

Z dopisů čtenářů musíme uvést i následující ukázkou, která přesně vystihuje význam této činnosti v emigraci: „*Jak je vidět, i v emigraci je možné psát, a dokonce vydávat, takže tím pádem není vše ztraceno (jak by se mohlo zdát ze situace doma). Dokud žije kultura (a literatura asi především), žije s ní i národ – a tak se nedejme a vše zase přežijeme, vidíte?*“³¹³

Další z organizací, na kterých se podílely ženy je činnost ve Svobodné Evropě, jednou z nich byla i Jaroslava Tvrzníková, která byla profesí herečka a tudíž měla k rozhlasu velmi blízko. Před tím, než se rozhodla pro emigraci, působila jako herečka v Národním divadle, ve filmu a televizi hrála příležitostně. Asi nejznámější role byla hned na počátku kariéry – *Robinsonka* (1956). Roku 1981 je nucena odejít se svým manželem (Martin Štěpánek) do exilu³¹⁴ do Rakouska. Oba dva se stávají spolupracovníky rozhlasové stanice Svobodná Evropa. Se Svobodnou Evropou spolupracují i po Sametové revoluci. I přesto Jaroslava Tvrzníková i s manželem zůstávají v zahraničí až do roku 1994. V té době tady v letech 1989–1994 se stává ředitelkou divadelní společnosti Franz Werfel Theater v Mnichově.³¹⁵ Po přesídlení do Československa i nadále působí ve Svobodné Evropě až do jejího zrušení roku 2002.

Mimo Jaroslavy Tvrzníkové zde úspěšně působily i další ženy, jež dokázaly zaujmout a pobavit, patří sem Lída Rakušanová, která patřila k neoblíbenějším zaměstnankyním této stanice, dále zpěvačka Yvona Přenosilová, Olga Kopecká, Martina Puldová a další.

Působení žen v ostatních organizacích není tak výrazné, avšak i přesto našli způsob jak se prosadit a přitom se stále zabývat svou rodnou vlastí, kterou museli opustit.

Tento případ zastupuje Barbara Reinfeldová, která se po roce 1968 odchází do USA, kde studuje historii. Přičemž se svým zaměřením obrací pozornost k novodobým československým a východoevropským dějinám. Poté co dokončila studium zůstává i nadále na New Yorkské univerzitě – Institute of Technology.³¹⁶ Jejím přínosem tedy bylo, že prohlubovala

³¹¹ Tamtéž, s. 35.

³¹² Tamtéž, s. 35.

³¹³ Škvorecký, Josef, Salivarová, Zdena: *Samožerbuch*. Brandýs nad Labem: Panorama 1991, s. 33

³¹⁴ Jejím manželem je Martin Štěpánek, který roku 1981 dostal ultimátum „buď kandidatura na členství v KSČ nebo výpověď“ – emigroval s rodinou během dovolené v Rakousku a požádal o politický azyl.

³¹⁵ Československé dokumentační středisko. Dostupné z: URL <www.csds.cz/heslar.php?typ=pers&letter=F-13k> [20.3.2007]

³¹⁶ Tamtéž.

znalosti o našich dějinách a ostatních států, jež byly v té době utlačované Sovětským Svazem. Učila dějiny, tak jak se opravdu staly a ne tím způsobem jakým tomu bylo v Československu zvykem, tzn. snaha falšovat dějiny, přepisovat je a měnit k obrazu svému.

Další zajímavou ženou byla prozaička, básnířka a autorka literárněvědných prací Sylvie Richterová, jejíž působení v exilu představuje další úspěšný model našich žen v exilu po roce 1968. Sylvie Richterová³¹⁷ odchází do exilu a roku 1971 a vybírá si Itálii, právě kvůli Institutu slovanské filologie na Římské univerzitě, kde vede literární semináře. Působila na univerzitách v Padově a ve Viterbu kde byla profesorkou českého jazyka a literatury. V Itálii se kromě učení se také zabývala spoluprací s Italským rozhlasem a televizí, přičemž se její pomocí vznikají pořady o moderní české poezii, o malířství v zemích východní Evropy a další zajímavosti z této oblasti. Začala také překládat do italštiny některé české autory – V. Linhartová, J. Skácel.³¹⁸

5. Postoj vlády k emigrantům v letech 1948–1989

V této práci se budeme zabývat také tím, jakým způsobem se k čs. emigrantům v průběhu let 1948–1989 zachovala čs. vláda. Bude nás tedy zajímat, kolikrát dostali emigranti možnost vrátit se zpátky do vlasti a jaké podmínky museli splnit. První rozsáhlejší amnestie se uskutečnila až roku 1955. „*Akce probíhala pod hlavičkou Národní fronty, přičemž tajemníkem výboru NF byl orgán Ministerstva vnitra.*“³¹⁹ Ačkoli tato amnestie byla v platnosti celé dva roky, tak jí nebylo využito v takovém rozsahu, jak se předpokládalo. Možnost amnestii využilo nepatrné množství lidí, a patřili k nim právě ti, jež dosud nebyli schopni se asimilovat ve společnosti, nebo jedinci, kteří stále ještě žili ve sběrných táborech, neboť nezískali vízum do žádného ze západních států. Jak již bylo řečeno výše, tak nemocní (fyzicky či mentálně) a velmi staří lidé měli velmi ztížené podmínky pro získání azylu, jelikož nebyli schopni splnit přísné podmínky přijetí. Další amnestie proběhly v letech 1960 a 1965. Na základě amnestie z roku 1955 se vrátilo 1169 osob, v roce 1960 to bylo 355 osob a v roce 1965 pouze 69 osob.³²⁰

³¹⁷ Vystudovala Univerzitu 17. listopadu v Praze, kterou ukončila roku 1967. Poté získala doktorát na filozofické fakultě Karlovy Univerzity, zde několik let také působila. (Brabec, Jiří a kol: *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*. Praha: SPN 1991, s.367.

³¹⁸ Brabec, Jiří a kol: *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*. Praha: SPN 1991, S. 368.

³¹⁹ Podzemný, Čestmír: „Zpráva o konečných výsledcích amnestie – 1969.“[online] Úřad pro zahraniční styky a informace. Praha, 2006. Dostupné z:URL<<http://archiv.uszi.cz/main.php/static?id=kontakty&Ing=cs>.(8.4. 2007 Zpráva o výsledcích amnestie z roku 1969. i – badatelna, s. 10.

³²⁰ Nešpor, Zdeněk, R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 46.

Amnestie byla nabídnuta všem jednotlivcům, kteří odešli za hranice po roce 1948, přičemž jim byl garantován beztrestný návrat domů. Odchod za hranice byl kvalifikován jako trestný čin a každý jednatel, jež se tohoto činu dopustil byl odsouzen podle trestního zákona. Uprchlík byl odsouzen v nepřítomnosti, jelikož byl již za hranicemi, a výše jednotlivých trestů se odlišovala případ od případu, avšak většinou se jednalo o tresty s nejvyšší možnou sazbou – 25 let, doživotí, trest smrti. Když se emigrant na základě této milosti vrátil zpátky do vlasti, tak se o něj v krátké době začalo zajímat Ministerstvo vnitra ve svůj prospěch: „*MV mělo na starosti vytěžování navrátilců pod krytím karantény, a zároveň využívalo jednotlivé navrátilce i celé skupiny k rozvíjení propagandy doma i v zahraničí – vydáváním periodika pro emigranty „Hlas domova“*.³²¹

Další amnestie, která byla vydána již nepatřila emigrantům z roku 1948, ale těm, jež náleželi ke druhé emigrační vlně. Po roce 1968, se opět objevuje pokus přilákat emigranty zpět do ČSSR. První posrpnová amnestie je vydána 27.5.1969, což není ani jeden rok od začátku této druhé vlny. Pro velmi nízký zájem je však ukončena již 15. 9. 1969, přičemž se vrátilo 514 osob. „*Většinou šlo o osoby, které měly na Západě potíže při obstarávání zaměstnání v důsledku nepatrné kvalifikace*.“³²² Tyto výsledky jsou ospravedlňovány skutečností, že: „*amnestie nebyla pro svoje poměrně krátké trvání na západě šířeji a systematictěji propagována. Proti amnestii se na Západě vyrojilo mnoho účinných pověstí, které působily negativně např. že každý navrátilce bude zatčen a souzen*.“³²³

Jelikož výsledky amnestie byly velmi tristní, s ohledem k celkovým počtům lidí za hranicemi bylo nutné na tento stav účinně reagovat. Vláda soustředovala svou pozornost několika směry. Jednou z variant, která měla přimět občany k setrvání v republice, bylo omezit jejich výjezdy do zahraničí. To bylo zrealizováno již 6.10.1969 na rozkaz prezidenta republiky podle § 109 odst. 1, 2 trestního zákona, který k tomuto datu uzavírá hranice. Dále byla jejich pozornost zaměřena na způsoby jakým očernit emigraci náležící k první vlně: „*Promyslet možnost publikace vybraných případů o špionážní činnosti některých „starých emigrantů“*, aby byla vytvořena nálada proti zneužití nové emigrace ke špionážní činnosti proti ČSSR. Cílem je zvýšit rozpory mezi starou a novou emigrací.“³²⁴ Další z variant byla organizovaná akce na návrat nové emigrace. „*Bude možné využít rozhlasu, ale i tisku, různých periodik,*

³²¹ Tamtéž, s. 12.

³²² Tamtéž, s. 13.

³²³ Podzemný, Čestmír: „Zpráva o konečných výsledcích amnestie – 1969.“[online] Úřad pro zahraniční styky a informace. Praha, 2006. Dostupné z: URL<[\(http://archiv.uzsi.cz/main.php/static?id=kontakty&Ing=cs\)](http://archiv.uzsi.cz/main.php/static?id=kontakty&Ing=cs).(8.4. 2007), s. 5.

³²⁴ Tamtéž, s. 3.

*letáků podobně pro různé apely k vrácení do vlasti, vyvolat dopisové akce příbuzných do zahraničí, aby se lidé vraceli domů.*³²⁵

Amnestie, byla udělována velmi často při nějaké významné příležitosti, kterou v letech sedmdesátých bylo 25. výročí od události 25. února 1948, což je rok 1973. *„Role jsou i tentokrát jasné: prezident Československé republiky uděluje u příležitosti 25. výročí komunistického převratu v Praze milost těm občanům, kteří se jako občané svobodného státu dopustili trestného činu tím, že odjeli za jeho hranice a dosud se nevrátili zpět.*³²⁶

Je patrné, že čs. vláda měla velmi výrazný zájem na návrat občanů z exilu. Jedinou možností, jak je nalákat k zpětnému návratu bylo vydávání amnestií, jež by jim zajistila bez-trestný návrat domů. Vzhledem k tomu jak často se sahalo k tomuto prostředku, je zřejmé, že situace byla nanejvýš alarmující. Po první emigrační vlně bylo toto omilostnění vydáno v polovině padesátých a v letech šedesátých, avšak měly velmi nízkou návratnost. Po odlivu druhé vlny jejich výzvy znovu přichází s těmito lákavými nabídkami pro čs. občany avšak neuspokojení výsledky této jejich činnosti, pokračují znovu a znovu.

Tento trend i nadále pokračuje v osmdesátých letech. Jistě se na tom podílel zvýšený zájem občanů o emigraci po roce 1977. První informace o amnestii byli zveřejněny v prosinci 1982. Podmínky pro návrat do Československa byli striktně stanovené *„museli vyplňovat dlouhosáhlé dotazníky, které konzuláty po vyplnění poskytovaly komunistickým policejním orgánům. Šlo o informace nejen o žadateli samotném, ale i o jeho rodině v exilu i o příbuzných doma. I když nebylo žádosti o „normalizaci vztahů“ v některých případech vyhověno, finanční příspěvek 2500 dolarů se nevracel. „Normalizací vztahů“ mohli emigranti dosáhnout volného návratu do Československa s vysokou pravděpodobností, že nebudou vyšetřováni po překročení státních hranic jako nepřátelé republiky, kteří nelegálně opustili ČSSR.*³²⁷

Další akce se předpokládala roku 1985, jelikož bylo výročí ukončení druhé světové války. Avšak ani tato akce nezaznamenala valný úspěch, přičemž finanční obnos, který museli složit, představoval v té době opravdu velkou sumu.

V této souvislosti je třeba zmínit i počet lidí, kterým bylo v těchto letech povoleno vystěhovat se legálně z republiky. V letech 1954–1989 to bylo 72 852 občanů, kteří si však tímto krokem uzavřeli cestu zpět do republiky, neboť v důsledku vystěhování přichází o státní československé občanství.³²⁸ Tyto čísla se samozřejmě projeví i na celkovém počtu těchto

³²⁵ Tamtéž, s. 12.

³²⁶ Diamant, Jiří: *Psychologické problémy emigrace*. Olomouc: Maticе cyrilometodějská 1995, s. 73.

³²⁷ Jeřábek, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno: Stilus 2006, s.174.

³²⁸ Srovnej. Nešpor, Zdeněk, R.: *Reemigrace a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2002, s. 50.

dvou uprchlických vln, jež opustily Československo v letech 1948–1989, tudíž lze říci, že naše odhady, se započítáním této cifry, relativně odpovídají realitě.

6. Srovnání emigračních vln v letech 1948 a 1968

V této práci jsem se zaměřila na osudy příslušníků několika skupin obyvatelstva, konkrétně se jedná o významné politické činitele, bývalé příslušníky zahraničních armád, novináře, umělce a ženy, přičemž největší pozornost věnuji právě těm, jež měli významný podíl na formování pounorového vývoje za hranicemi naší země. Zabývám se tedy lidmi, kteří zakládali různé spolky a organizace, kteří se zaměřovali na pomoc ostatním uprchlíkům (pořádali finanční sbírky), anebo se aktivně podíleli na formování čs. exilu.

Přiblížíme se mediální obraz uprchlíka, který byl uměle utvořen, aby co nejvíce odradil občany, jež se rozhodli opustit naši republiku. V důsledku lživé propagandy, která začala záhy po prvních útěcích, byl vytvořen profil uprchlíka, který zůstal v povědomí většiny obyvatel na dlouhá léta: „*Uprchlíci jsou: zkrachovaní národní správci, kteří využili situace, prodali co mohli a uprchli; studenti – flinkové, kterým nešlo učení; osoby vyloženě zločinné, soudní delikventi; zahraniční vojáci, hlavně ze západní armády. Emigrace je z osmdesáti procent charakterově vadná. Dobrodruzi, šmelináři, zločinci, dále političtí kariéristé a horkokrevní studenti.*“³²⁹ Tento obraz byl vytvořen proto, aby odradil další obyvatelé od odchodu a zmírnil odliv obyvatel ze země. Proto byl život v západních zemích vyličen v těch nejčernějších barvách. Aby ideologové komunistické moci podpořili své propagandistické cíle, shromažďovali další informace o emigrantech (jejich činnost sledovali i za hranicemi) a ty pak, velmi zkreslené, prezentovali v médiích.

V rozhlase i v televizi se o nich psalo jako o lidech, kteří živoří, nemají ani na chleba a pracují od rána do večera v podřadných zaměstnáních (nutno podotknout, že v naší zemi by nenalezli lepšího zaměstnání, kdežto v exilu to byl odrazový můstek pro jejich následnou činnost). Roku 1968 se na exulanty dívají znovu skrze prsty, s notnou dávkou závisti, když k nám tito emigranti (1948) přijíždějí v mercedesech a dovážejí věci, o kterých se lidem v Československu ani nesnilo. „*Byli líčeni jako zrádci vlasti a prospěcháři, oportunisté, spe-*

³²⁹ Čelovský, Bořivoj: *Uprchlíci „po vítězném únoru“*. Ostrava: Tilia 2004., s. 13.

*kulanti, zbohatlíci.*³³⁰ I přes tento mediálně pokřivený obraz se našlo mnoho lidí, kteří se do „zrádné“ ciziny vydávají, ba přímo prchají, neboť mnohdy nemají na výběr.

Obecně lze říci, že z generace „osmačtyřicátníků“ za hranice odchází většinou ti jedinci, kteří měli již dříve zkušenost s pobytem v zahraničí (bez ohledu na to, jak dlouhou dobu zde strávili), ať už zde studovali vysoké školy, pracovali ve službách státu či se podíleli na organizování exilu za druhé světové války atd. Je to společný rys této generace, která nechtěla zůstat stát odříznuta od okolního světa, ačkoli za to zaplatila velmi vysokou daň (ztrátu domova, příbuzných, přátel a rodné řeči). Generace „osmašedesátníků“ podmínky pro nahlédnutí do západních států neměla (až na výjimky, které začaly být udělovány od poloviny šedesátých let), a proto je jejich společným rysem spíše mládí a nechť se někomu naprosto podřizovat, z čehož vyplývá vzdor vůči komunistickému režimu. Ten se sice pokoušel o změny, jež však byly násilně zastaveny a potlačeny. Jedná se tedy o jedince, kteří se nehodlali smířit s tímto stavem a hledají nový domov v západních svobodných zemích.

Pokud se podíváme na okolnosti, za jakých mohla generace „osmačtyřicátníků“ opustit republiku, zjistíme, že první emigrační vlna se musela vydat ke státní hranici pěšky, prošlapávající staré cestičky, které je přes kopečky (odtud pochází zlidovělý název pro uprchlíky „kopečkáři“) dovedly až do americké okupační zóny v Německu či sovětské okupační zóny v Rakousku. V únoru roku 1948 byly zrušeny pasy a zavedeny nutné výjezdní doložky, bez kterých se člověk nemohl v hraničním pásu pohybovat. Ilegální přechody byly tedy jediné možné. Tyto podmínky však byly v důsledku stálého zdokonalování železné opony velmi ztěžovány a útěk se postupem času stával čím dál nebezpečnějším. *„Vzpomínky uprchlíků, stejně jako archivní výzkumy potvrzují, že například moravsko-rakouská či česko-bavorská hranice zůstávaly průchodnými nejméně do začátku roku 1950.“*³³¹ V dalších letech se však šance na úspěšný přechod razantně snižovaly.

Jestliže budeme chtít srovnat podmínky obou uprchlickým vln z hlediska propustnosti hranice, musíme konstatovat, že roku 1968, a to již před vpádem vojsk Varšavské smlouvy, dochází k četným útěkům z republiky. Čs. občané mají svůj cestovní pas a povolení navštívit některá západní města – především Vídeň, Paříž, Řím, ad. V polovině roku 1967 bylo povoleno cestování celým rodinám i s dětmi. Můžeme tedy říct, že emigrační vlna roku 1968 začala již v době Pražského jara, kdy dochází k postupnému otevírání hranic. Přímo po okupaci se politické události tak razantně změnily, že se nad odjezdem nikdo dlouho nerozmýšlel a mno-

³³⁰ Diamant, Jiří: *Psychologické problémy emigrace*. Olomouc: Maticе Cyrilometodějská 1995, s. 135.

³³¹ Pernes, Jiří: Předmluva. In. Jeřábek, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno: Stilus 2005, s. 12.

zí jedinci stržení davovým nadšením se vydávají za hranice, kde vyčkávají, co se bude dít, někteří z nich se vracejí po několika měsících zpátky do Československa. Hranice však byly uzavřeny v říjnu 1969 a tím pomalu klesá emigrace našich občanů. V druhé emigrační vlně se mění forma útěků, a to zásadně tak, že se lidé vydávají k hranicím ve svých vlastních automobilech, které jsou až po střechu naplněné všemožnými věcmi a cennostmi, které rozhodně nemohly zůstat doma. K nim patří i manželé z Prahy,³³² jež se chystali do zámoří: „*Ač jedou do teplé Kalifornie za bratrem, dovezli si autem i peřiny, úplnou výbavu prádla a šatů, porcelán, vařiče, rádio i televizi. Div, že jim péra u auta nepraskla.*“³³³ To byl jeden ze způsobů, jak se dostat za hranice, ale to neznamená, že i nadále lidé nepoužívali ilegálních přechodů na vlastní pěst.

Nyní se budeme zabývat srovnání podmínek uprchlíků při prvních krocích za hranicemi země. Abychom si mohli ozřejmit základní rozdíly, uveďme si jaké konkrétní informace šířila o uprchlících Československá televize roku 1968, z pohledu jednoho z emigrantů: „*V televizi doma probíhaly záběry, že lágry jsou bývalé hitlerovské koncentráky a o emigranta, že se nikdo nestará ani v té zemi, kde se chce usadit. V rádiu také vyhlašují, že na Západě je velká nezaměstnanost a lidé že tam trpí hladem. Všecko tak zkreslené a přehnané, aby každého liknavce utvrdil ve víře, jak se má v Československu dobře.*“³³⁴ K těmto řádkům je nutné vydat pravdivé osobní svědectví Emmy Jarošové, jež žila v uprchlickém táboře v Rakousku od 3. května do 6. října 1968.³³⁵ Nejdříve pobývala ve sběrném uprchlickém táboře v Traiskirchenu a poté byla přidělena do rodinného tábora v Bad-Kreuzenu. Právě o druhém táboře, ve kterém strávila společně s dcerou pět měsíců, se vyjadřuje více než pochvalně. Jako v jiných rodinných táborech i sem se dostávají pouze rodiny s dětmi, aby přečkaly dobu, než budou vyřízena jejich víza. Konkrétně v rodinných táborech bylo zakázáno pracovat (důraz byl kladen na studium jazyka) a dotyčný mimo pravidelnou stravu a balíček cigaret dostával 35 šilinků týdně pro své potřeby. Tento uprchlický tábor pro ně byl jako rekreační dovolená, neboť takto si jej pochvalovali jeho dočasní návštěvníci: „*Vždyť si tu připadáme jako hosté v horské tatranském hotelu, kteří si mohou dovolit platit drahou denní penzi.*“³³⁶ Abychom si představili, jakých výhod požívali, uveďme si následující monolog jedné z „osmašedesátic“: „*Co vám mám povídat, máte se tu jako prase v žitě. Uklízet nemusíte, jen si setřete sama prach. Služky vyleští parkety. A panečku, jak nám tu pradelny perou! Naše prádlo je jako z*

³³² Uvedla bych celé jméno, ale všechna jména v knize *Mezi starou a novou vlastí* jsou fiktivní.

³³³ Jarošová, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Hlas–Voice 1997, s. 184.

³³⁴ Tamtéž, s. 321.

³³⁵ Patří tedy k občanům Československé socialistické republiky, jež se rozhodli využít příležitosti a odejít do emigrace v době Pražského jara.

*cukru a jak napiglovaný, máte vidět jak se činí.*³³⁷ K tomuto komfortu nutno připočíst i pravidelnou a vydatnou stravu třikrát denně.

Svědectví o podmínkách poúnorových emigrantů v uprchlických táborech vydává příbuzný Emmy Jarošové, jež zakotvil v Austrálii a přijel je navštívit do uprchlického tábora, ve kterém se nacházeli pět měsíců (Emma Jarošová se svou dcerou). „*Za dvacet let je vidět zmodernizovanou organizaci. My jsme odešli hned po „vítězném únoru“ začátkem března 1948. Nemáte ani zdání, co první emigranti zažili bídy. Nejdříve jsme si vyhledali na smetišti nějakou plechovku, do které nám nalili šlichtu, které se říkalo oběd. Vy máte královské postele a my tehdy? To si nedovedete představit! Německo zubožené válkou, bylo chudé a ještě se honem mělo starat o emigranty. Čekali jsme celý rok na povolení k odjezdu a Austrálii jsme chytily jen proto, že se nám první naskytla. Po měsíčním pobytu v táboře být pozvány k pohovoru, to je neuvěřitelné.*“³³⁸

Poté, co Československo opouští první uprchlická vlna, její přijetí zahraničními státy je velmi složité a zdlouhavé, podmínky v uprchlických táborech jsou velmi špatné a téměř nesnesitelné. Kdežto v posrpnové vlně se okolní státy ochotně ujímají uprchlíků z Československa, nabízejí samy od sebe vstupní víza, a v uprchlické tábory se mění rekreační střediska či různá léčebná sanatoria.³³⁹ I vyřizování potřebných dokladů pro získání víza je snazší a podstatně rychlejší. „Osmašedesátníci“ strávili v táborech podstatně méně času. Jedním z faktorů, který přispěl ke zrychlení vyřizování víz, může být skutečnost, že je tento proces zjednodušen, ale i to, že mnozí občané již za hranicemi měli své příbuzné a známé, jež jim v prvních těžkých chvílích pomohli. Neboť oni sami (uprchlíci z roku 1948) věděli, jak jsou začátky v nové zemi obtížné.

Také přístup evropských států k problémům Československa roku 1948 a 1968 byl diametrálně odlišný, jelikož po vítězném únoru se státy západní Evropy odhodlaly pouze k formálním protestům a nesouhlasu s nastalou polickou situací. Po násilné okupaci z 21. srpna 1968 se situace opakovala, opět nebyla přijata žádná opatření, ani jakákoliv jiná pomoc, která by mohla poměry zvrátit. Rozdíl spočívá v tom, že tentokráte se západní společnost daleko více otevřela přijetí nových emigrantů z našich zemí. „*/.../ Bylo to zaviněno i relativní snadností, s jakou byla bezprostředně posrpnová emigrace v zahraničí přijímána a s jakou – díky „špatnému svědomí světa vůči sovětské invazi“ – získávala politický asyl. Právě z těchto*

³³⁶ Jarošová, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Hlas–Voice 1997, s. 117.

³³⁷ Tamtéž, s. 121.

³³⁸ Tamtéž, s. 106.

*důvodů také většina této emigrační vlny zůstala v západní Evropě a o vystěhování do Spojených států neusilovala.*³⁴⁰ Dalo by se říci, že jejich svědomí nebylo úplně čisté a vlastně jedinou možností, jak zmírnit důsledky okupace, bylo nabídnutí pomoci v podobě poskytnutí víz, tudíž se celý migrační proces obešel bez zbytečných procedur a komplikací, které známe z období před dvaceti lety. Což dokazuje i situaci uprchlíků ve Vídni 1.9.1968: „*Na ACFR už je takový nával, že dávají pořadová čísla a poinvazní emigranti mohou ihned odjet do zemí, které si určí.*“³⁴¹

Otázka výběru státu pro začátek nového života byl u obou vln taktéž rozdílný, neboť poučeni emigranti si v polovině případů vyvolili za svůj cílový stát Spojené státy americké, jelikož zde byly příznivé podmínky pro začátek nového života. Jedna čtvrtina z nich zůstává v Evropě a asi deset procent se rozhoduje pro Austrálii, ostatní preferovali odlišné státy – Nový Zéland, J.A.R., Indie, Brazílie a další. V posrpnové vlně většina uprchlíků zůstává na evropském kontinentě, jelikož jsou jim od západních států nabízeny výhodné podmínky, jedná se přibližně až o ¾ obyvatelstva. Ti ostatní se rozhodují pro USA, jelikož jsou zde jejich přátelé a rodinní příslušníci, kteří byli vypuzeni před dvaceti lety a jen nízké procento uprchlíků směřuje do Austrálie.

V dějinách Československa (od 1960–ČSSR) nelze mluvit jen o dvou velkých uprchlických vlnách, které ochudily naši zem o významné lidi ze všech oborů, neboť v průběhu celých 40 let pod nadvládou komunistů dochází k postupnému odlivu obyvatel, byť jen v nízkých počtech. V prvních třech letech po únoru 1948 odchází více jak polovina ze všech poučeni uprchlíků, ostatní se za hranice dostávají v následujících sedmnácti letech, rozloženo průběžně, přičemž se situace výrazněji mění až roku 1967, kdy je povoleno vydávat pasy pro celé rodiny, které opět mohly navštívit své příbuzné za hranicemi a podívat se do některých západních měst. V té době se tedy odliv obyvatel zvyšuje, jelikož z návštěvníků Vídně a ostatních měst se stávají emigranti, již se nehodlají do vlasti vracet.

Poté přichází rozsáhlá posrpnová vlna, která čítá jen v letech 1968–1969 70 130 osob,³⁴² což je údaj z Ministerstva vnitra, tudíž ty neoficiální počty budou jistě vyšší. V následujících letech, poté co byly opět uzavřeny hranice, byla činnost celníků opět omezena, ale vzhledem ke změněné mezinárodní situaci, se do zahraničí mohlo i nadále cestovat. Po obnoveném uzavření hranice se lidé i nadále odhodlávali k útěku a nový impuls k němu získa-

³³⁹ Což je případ právě uprchlického tábora v Bad-Kreuzenu v Horních Rakousích, neboť po roce 1956, kdy byla poražena Maďarská revoluce, přeměnilo rakouské Ministerstvo věci toto plicní sanatorium na útulek pro maďarské emigranty. Po roce 1968 je tento prostor znovu uplatněn a to pro Československé uprchlíky.

³⁴⁰ Nešpor, Zdeněk, R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2003, s. 51.

³⁴¹ Jarošová, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Hlas–Voice 1997, s. 313.

li až v sedmdesátých letech. Po roce 1977 se v důsledku vydání Charty 77 na seznamu nežádoucích osob objevuje stále větší množství lidí (především z řad umělců). Podle statistiky MV ČSSR odešlo jen v letech 1977–1983 celkem 35 444 lidí.³⁴³ Dokonce se i v roce 1989 objevují další a další lidé nesouhlasící s režimem, je zaznamenáno i několik desítek případů, kdy se pokoušejí dostat za hranice i v roce 1990. Tito lidé ovšem již neměli možnost získat status politického uprchlíka, jelikož se v důsledku Sametové revoluce zcela změnil politický charakter naší země.

V celkovém souhrnu za celou dobu pod nadvládou komunistické strany opustilo Československo (v letech 1948–1989) asi půl milionu obyvatel, což představuje celkový odliv 3,5% obyvatelstva. K tomuto číslu jsme dospěli tak, že jsme sečetli obě uprchlické vlny (1948–1968 zhruba 60 000 obyvatel, 1968–1989 přibližně 350 000 obyvatel) a celkový počet lidí, jež si zažádali o vystěhování z republiky v letech 1952–1989, což bylo 75 000 lidí. Celkem to tedy je téměř půl milionu československých občanů. To je pro Československo vysoká ztráta, vzhledem k tomu, že se často jednalo o jedince oplývající mládím, plné života, hledající nový rozměr své existence, lidi odvážné, vzdělané a odhodlané, často špičky ve svých (a to velmi rozličných) oborech.

Celkový obraz emigrace po roce 1968 je velmi podobný vlně předešlé. Jak v posrpnové tak i v poúnorové emigrační vlně patřilo přibližně 40% exulantů k dělnické profesi nebo pocházeli z rodin dělníků. To znamená, že Československo dobrovolně opouštějí lidé, kteří mají být vzorem a jít příkladem, neboť dělník patřil k nejvíce oslavovaným osobám, byl pilířem společnosti. Jejich věkový průměr byl velmi nízký – průměrný věk většiny emigrantů se pohyboval v rozmezí 20–30 let. A také další sledovaný faktor – vzdělanost této vlny – vykazuje nadprůměrné hodnoty, neboť více než třetina těchto uprchlíků měla vysokoškolské vzdělání.

Jak se projevovali emigranti v exilu, jak byli aktivní při vytváření krajanských spolků a organizací? Vzhledem k neměnné situaci doma (ať už to bylo po roce 1948 či 1968), se obyvatelé nových států pomalu a postupně asimilovali do společnosti. Jakmile se doba jejich pobytu za hranicemi prodlužovala, klesala i naděje na změnu poměrů v Československu a také možnost navrátit se zpět do vlasti. Exulant si uvědomí, že nemá jinou možnost, než se zcela přizpůsobit životu v novém státě a že je čas se poddat a přijmout svůj úděl. To se jednoznačně projevilo na činorodosti poúnorových uprchlíků. Ačkoli se ihned po příchodu zapojili do organizování pomoci pro ostatní uprchlíky (v podobě vydávání časopisů a jiných informačních

³⁴² Nešpor, Zdeněk, R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2003, s. 49.

³⁴³ Tamtéž, s. 49.

letáků nebo nově zakládali v Československu zakázané organizace jako byl Sokol a Orel), postupem času se jejich aktivita snižovala natolik, až nakonec zanikla. Posrpnová emigrační vlna tedy vystřídala minulou generaci v jejich úkolech a sama se chopila organizování krajan-ského života. Dalo by se říci, že přímo přilila novou krev do žil skomírajícím exulantským organizacím.

V poúnorové vlně byl kladen mnohem větší důraz na vytváření politických orgánů než ve vlně posrpnové. Po únoru 1948 se za hranice dostávají lidé demokraticky smýšlející, jež mají zájem na změně režimu v Československu, respektive na jeho svržení. Proto také vzniká Rada svobodného Československa (již 1949), za účasti mnoha členů bývalé československé vlády. Po srpnu 1968 se situace změnila v tom smyslu, že již nebylo možné jakkoli zabránit změně systému či režimu, neboť tento pokus byl v době Pražského jara krutě potlačen. Lidé zcela ztratili naději na zlepšení poměrů, tudíž po roce 1968 v emigraci nacházejí ty osoby, jež chtěly systém implikovaný ze Sovětského svazu změnit k obrazu svému, respektive se zasadit o změnu systému, která by byla v souladu se zdejší tradicí a kulturou. Poté, co jejich pokus o liberalizaci zdejších poměrů ztroskotál, a vzhledem ke svým minulým postojům, byl útek jediným možným vyjádřením jejich odporu k politice Sovětského svazu, která byla záhy nastolena, a to ve formě zvané *normalizace*.

Je tedy nutné zdůraznit, že ačkoli byla posrpnová uprchlická vlna daleko výraznější co do celkového počtu uprchlíků, tak skutečných osobností z řad politických příslušníků se do exilu dostává opravdu velmi málo. To lze zobecnit i na celou uprchlickou generaci, která nebyla ani zdaleka tak aktivní jako generace předešlá. Nevytvořila žádné nové organizace a spolky, pouze se přidala k těm stávajícím. Jestliže budeme mluvit o těch, kteří tvoří tu důležitou strukturu posrpnové aktivní části emigrace, musíme konstatovat, že se jedná převážně o jednotlivce či malé skupinky osobností (*Sixty-Eight Publisher, Index, Konfrontace, Listy*). Ovšem příčiny tohoto stavu musíme hledat v minulosti této uprchlické vlny. Celých dvacet let byli nuceni žít ve společnosti, která krutě trestala vybočení z řady, nesnášela individualitu, kterou se snažila zlikvidovat, zdůrazňovala poslušnost a podřízenost straně, její postoje byly nekompromisní a vše vystihující heslo „kdo nejde s námi jde proti nám“ to jistě vysvětluje. Možná také, když viděli, že snaha poúnorového exilu byla marná, tak se o nic nového ani nepokusili a raději se soustředili na přizpůsobení se novým životním podmínkám.

Dalo by se říci, že první poúnorová vlna měla homogennější ráž, více spolupracovala, sdružovala se a snažila se o co nejdříve návrat do vlasti. Na rozdíl od toho, situace ve druhé vlně je zcela odlišná v tom, že k ní patří i lidé, kteří neodcházejí z politických důvodů, ale především z ekonomického popudu. K druhé vlně patří již i zástupci z řad komunistů. A

vzhledem k událostem posledních dvaceti let je jasné, že jednou z překážek, která bortí snahy o sdružování a plynulou spolupráci této vlny, byl strach z toho, kdo se to doslechne, kam to nahlásí a zde nebudou nějakým způsobem poškozeni příbuzní, kteří zůstali v Československu.

Ota Ulč navrhuje jedno z vysvětlení, co by mohlo být příčinou rozporů mezi uprchlickými vlnami. Přichází s termínem tzv. „polámaných hodin“. *„Je založen na domněnce, že představa člověka o staré vlasti, kterou nechal za sebou, zamrzla v čase a následný vývoj rod- né země chápe omezeně a závisle na své vlastní představě, pakliže jej vůbec chápe. To má za následek nedorozumění a třenice mezi uprchlíky po roce 1948, která měla malé zkušenosti s totalitním způsobem života, reagoval a značně kriticky na nováčky po 68, o nichž soudila, že jsou příliš ovlivněni „komunistickými mravy a způsobem myšlení.“³⁴⁴*

Bohužel posrpnoví emigranti nenašli společnou řeč s emigranty poúnorovými, jelikož měli vůči sobě velké výhrady, především z toho důvodu, že posrpnová emigrace se skládala z lidí, jež se přímo podíleli na emigraci poúnorové vlny. K tomu má zajímavé připomínky náš přední novinář a významný exulant Pavel Tigrid v knize – *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. *„Tak například, kdo by si byl v únoru 1948 pomyslel, že tehdejší vítězové, tedy mnozí z nich, ideologicky zakalení a věci komunismu oddaní soudruzi, se o dvacet let později octnou mezi těmi, nad nimiž tak přesvědčivě vyhráli? Kdo mohl předvídat, že tito vítězové z roku 1948 o dvacet let později budou zatraceni a vyhnáni z vysokých funkcí, které jim zajistil právě únorový triumf? Že se stanou druhořadými občany, že skončí v domácím ghettu zapomnění nebo v emigraci?“³⁴⁵* Stejnou porážku, jakou komunističtí politici připravili poúnorovým exulantům, zažili na vlastní kůži strůjci těchto událostí pouze rozdílem dvaceti let.

Na závěr nutno podotknout, že o úspěchu našich emigrantů se člověk po celých 40 let z Rudého práva či Československé televize nic nedozvěděl. Všechny úspěchy a vítězství, kterých dosáhli, byly naší veřejnosti zcela zatajeny a pouze díky práci rádia Svobodná Evropa se dostaly na povrch.

Úspěšnost emigrace by se mohla měřit několika různými měřítky, avšak ani jedno nemůže být nikdy zcela objektivní. Může být měřena tím, zda se uprchlíci vrátili zpátky do vlasti. Poúnorová vlna by v tomto případě nebyla moc úspěšná. Doba, kdy se nemohli do Československa vrátit, byla totiž příliš dlouhá (40 let) a vzhledem k tomu, že se jednalo o lidi středního věku, ne-li starší – měli roku 1989 mezi 70 a 80 léty. I pouhá návštěva vlasti byla pro tyto starší jedince velkým problémem. Avšak někteří lidé se vrátili a zůstali zde, zapojili se do

³⁴⁴ Ulč, Ota: „Profil a motivace československých emigrantů v osmdesátých letech našeho století“. *Sociologický časopis* 4, č. 31, 1995, s. 474.

znovu obnovování demokracie v naší vlasti – např. jako poradci prezidenta republiky působili na začátku devadesátých let Pavel Tigrid, a posrpnoví exulanti (v roce 1948 prominenti komunistického režimu) Jiří Pelikán, Pavel Kohout a další. Někteří sepisují a vydávají své paměti anebo se pokoušejí aplikovat zkušenosti z exilu v českých zemích. Jiní sem přijeli na rok či dva, aby si zase na chvílku vyzkoušeli život zde, a pak se vrátili zpátky. To je případ Jana Nováka, který tento svůj roční pokus uskutečnil roku 1992 a vzhledem k tomu, že se jedná o spisovatele, tak z tohoto pobytu vydává svědectví – *Komouši, grázlové, cikáni, fízlové & básníci*.

Ani návratnost emigrace 1968, ačkoli byla tak početná, není příliš vysoká. Z dostupných údajů o reemigraci vlny 1968 nelze přesně v procentech rozklasifikovat jejich návratnost. Z těch emigrantů, kteří se vrátili, patří převážně ti, kteří si nestačili vytvořit v zahraničí silné zázemí (emigrace z osmdesátých let). Dalším důvodem je fakt, že „.../ podstatná část reemigrantů se do ČR nevracela ani tolik z důvodu pocitu národní sounáležitosti, jakkoli vždy v určité míře přítomného, nýbrž zejména vinou svého relativního neúspěchu na Západě, ať již v podobě ekonomicko-pracovních problémů, nebo neúspěšné integrace do západní společnosti.“³⁴⁶ Mohli bychom říci, že po roce 1968 exulanti volili rovnoměrně ze široké škály možností. Někteří o reemigraci ani neuvažovali (např. Kundera) jiní jako byl Jan Novák, zde strávil jeden rok. Další skupina emigrantů se nadšeně vracela již v prvních porevolučních dnech – Jaroslav Hutka, který zůstal natrvalo. Další pendlují mezi oběma zeměmi – Karel Kryl.

Zhodnoťme si úspěchy první vlny. Musíme jmenovat především vznik Rady svobodného Československa, i když dosah této organizace nebyl tak široký, jak se původně plánovalo a očekávalo, ale i přesto se jednalo o sjednocení našeho exilu pod hlavičkou jednotné organizace. Dalším výrazným úspěchem bylo na počátku padesátých let zřízení rozhlasové stanice Svobodná Evropa, která započala své vysílání již roku 1951, jednalo se o mimořádně důležitý počín, jež přispěl k dostupnosti pravdivých informací o událostech ze světa, a byl přímým důsledkem spolupráce našich poúnorových exulantů. Důsledkem, jehož dopad byl patrný i v Československu. Pomoc pro ostatní uprchlíky byla velmi rozsáhlá, vzniklo několik různých organizací zabývajících se tímto problémem – nejdůležitější byla Papánkova AFRC.

Přejdeme nyní k úspěchům uprchlické vlny po srpnu 1968. Byla znovu obnovena činnost RSČ a navíc rozšířena o podporu ostatních organizací. Noví emigranti se zapojili do vysílání Svobodné Evropy, přičemž doplnili její prořídle početní stavy, respektive omladili tento

³⁴⁵ Tigrid, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastní osudu*. Praha: Odeon 1990, s. 247.

³⁴⁶ Nešpor, Zdeněk R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2002, s. 59.

kolektiv. Posrpnoví emigranti čerpali pomoc, a to především finanční, od exulantů pounorových, kteří jakoby tím spláceli dluh lidem, jež v začátcích pomohli jim. A hlavně věděli, jak je těžké zcela změnit prostředí, především jazykové, a začít žít nový život.

K nově vzniklým organizacím, jež se hlásí o slovo, řadíme časopis *Listy*, který dosáhl stejné kvality jako Tigridovo *Svědectví*. Vliv na to měla skutečnost, že v těchto časopisech publikovali stejní lidé a že slovo dostali i disidenti, kteří se tímto způsobem mohli prezentovat. Další důležitou složku této emigrace představuje vznik nakladatelských exilových domů – Sixty-Eight Publishers, Index či Konfrontace. Zapojení se emigrantů z 1968 do politiky není tak časté, jak by se předpokládalo.

Ačkoli se znovu otevřely západní hranice – v důsledku změny režimu po Sametové revoluci – nedochází k hromadnému návratu čs. občanů zpět do vlasti. U pounorové generace je celkem pochopitelné, že jen málo který exulant se mohl po čtyřiceti letech znovu vrátit. Ostatní příslušníci této generace se sem přijeli podívat na návštěvu, aby navštívili své dosud žijící příbuzné a také svou „rodnou hroudu“. Ovšem jen nepatrné množství z nich se vrací do vlasti natrvalo. U druhé uprchlické skupiny není návratnost také příliš vysoká, jelikož je jedná o plnohodnotné občany západních států, kteří nemají příliš důvodů se vracet – zvláště na počátku devadesátých let, kdy bylo v Československu vidět chátrání, špínu a nepořádek na každém kroku. Další důvod předesílá Zdeněk Nešpor: „*Zatímco emigranti „únorové“ generace se do ČR ve větší míře nevracejí vinou velkého časového rozpětí a vyplývajících sociálních závazků, podstatná část „srpnových“ emigrantů, kteří svou vlasti opustili z ekonomických a profesních důvodů, se stala radikálními novoosídlenci hostitelských zemí a k návratu je nic netáhne, naopak jim pohrdají.*“³⁴⁷

³⁴⁷ Nešpor, Zdeněk: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2002, s. 79.

7. Závěr

V této práci jsme zjistili, že problém emigrace v letech 1948–1989 nebyl v minulosti dostatečně studován a ani teď se mu nevěnuje taková pozornost, jakou zasluhuje. Vzhledem k tomu, že se jedná o nedávnou minulost, jejíž vliv nás stále ještě poznamenává, musíme konstatovat, že tento problém není zdaleka vyřešen, a že osudy a životy čs. uprchlíků jsou natolik pozoruhodné a inspirující, že by měly být zaznamenány. V diplomové práci jsme stručně nastínilí dějiny exulantství z českých zemí před rokem 1948 podrobně zpracováváme historické události 1945–1948 a jejich význam pro další vývoj ČSR, s důrazem na ty události, které zapříčinily obě masivní emigrační vlny. Historickému pozadí srpnových událostí roku 1968 se takto podrobně nevěnujeme, jednotlivé zajímavosti zmiňujeme průběžně v celém textu. Činíme tak z toho důvodu, že za skutečný počátek je nutno považovat únor 1948 a také proto, že srpnové události 1968 jsou v odborné literatuře dostatečně popsány. Do podrobností zkoumáme exulantství z Československa v letech 1948–1989. Ve zvláštních kapitolách se zabýváme způsoby překonávání státní hranice, situací ve sběrných táborech i asimilačními procesy. Poté zevrubně charakterizujeme první i druhou uprchlickou vlnu, načež obracíme pozornost k jednotlivým skupinám obyvatelstva. Za nejdůležitější kapitolu můžeme považovat závěrečné srovnání obou uprchlických vln, v němž důkladně zobecňujeme výsledky našeho bádání.

V práci jsme shrnuli základní informace, které lze vyčíst z činnosti poúnorového a posrpnového exilu. Poukazujeme na zásadní postavy československého exilu, významné organizace, důležité úspěchy, abychom mohli dokázat, že čs. emigranti patřili ve světě k lidem, kteří stále věřili anebo alespoň doufali, že se do vlasti vrátí a dělali všechno proto, aby tomu tak i bylo.

Otázka emigrace je natolik obtížná a složitá, že tato práce nemohla postihnout ani zdaleka své původní představy o zpracování tohoto problému. Nepřeberné množství archivních materiálů leží v archivu a čeká na své zpracování, takže o nějakém ukončení této práce nelze mluvit. Jedním z faktů je skutečností, že archivní materiály ze kterých jsem čerpala, při studování problému posrpnové emigrační vlny byly odtajněny většinou před rokem. Tudíž je nutné vyčkat na další odhalování nových skutečností a překvapivých informací, které nás jistě ještě čekají.

8. Seznam pramenů a literatury

- BADE, Klaus, J.: *Evropa v pohybu*. Mnichov: LN 2004.
- BRABEC, Jiří a kol.: *Slovník zakázaných Autorů 1948–1980*. Praha: SPN 1991.
- BUDINSKÝ, Libor: *Deset prezidentů*. Praha: Knižní klub 2003.
- ČELOVSKÝ, Bořivoj: „*Emigranti*“ *dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“ 1948*. Ostrava: Tilia 1998.
- ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Politici bez moci. První léta exilové Rady svobodného Československa*. Ostrava: Tilia 2000.
- ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Uprchlíci „po vítězném únoru“*. Ostrava: Tilia 2004.
- ČERMÁK, Miloš: *Nanebevzetí Karla Kryla*. Praha: Academia 1997.
- ČERMÁK, Miloš: *Pravděpodobné vzdálenosti*. Praha: Academia 1994.
- ČERMÁK, Miloš: *Půlkacíř*. Praha: Academia 1993.
- DIAMANT, Jiří: *Psychologické problémy emigrace*. Olomouc: Matice Cyrilometodějská 1995.
- DIVIŠ, Ivan: *Teorie spolehlivosti*. Praha: Torst 1994.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Politikové na útěku*. Praha: EPOCH 2004.
- FILÍPEK, Jan: *Odlesky dějin československého exilu*. Praha 1999.
- FILÍPEK, Jan: *Ve stínu šibenice*. Praha 1991.
- HANAK, Harry: „*President Beneš, Britové a budoucnost Československa 1939-1945*“. *Historie a vojenství* č. 1, 1995, s. 13–37.
- HAVEL, Václav: *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich 1989.
- CHURANĚ, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století, I. díl A-M*. Praha: Libri 1998.
- CHURANĚ, Milan a kol.: *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století, II. díl N-Ž*. Praha: Libri 1998.
- JANOUSEK, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989 sv. III*. Praha: Brána 1998.
- JAROŠOVÁ, Emma: *Mezi starou a novou vlastí*. New York: Hlas–Voice 1997.
- JEŘÁBEK, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Brno: Stilus 2005.

JIRÁSEK, Zdeněk, Trapl, Miloš: *Exilová politika v letech 1948–1956. Počátky politické organizovanosti a činnosti pouťorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia 1996.

JIRÁSEK, Zdeněk: *Československá pouťorová emigrace a počátky exilu. Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989*. Brno: Prius 1999.

JOSTEN, Josef: *Československo žaluje... Oh, my country*. Praha: Naše vojsko 1993.

KALVODA, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno: Dílo 1999.

KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta 1993.

KAPLAN, Karel: „Útěky do emigrace 1948“. In. *Historický Obzor*, č. 10, 1999, s. 2n.

KOHOUT, Pavel: *Kde je zakopán pes*. Praha: Paseka 2002.

KOSATÍK, Pavel: *Fenomén Kohout*. Praha: Paseka 2001.

KOUBSKÁ, Libuše: „Všude doma, všude cizí“. *Přítomnost*, č. 4, 2004, s. 6–9.

KRATOCHVÍL, Antonín: *Básníci ve stínu šibenice*. Řím: Křesťanská akademie 1976.

KRATOCHVIL, Jan a kol: *Český a slovenský exil 20. století I. Katalog k výstavám český a slovenský exil 20. století*. Brno 2002.

KRATOCHVIL, Jan a kol: *Český a slovenský exil 20. století. Katalog k výstavám český a slovenský exil 20. století*. Brno 2003.

KRATOCHVIL, Jan, POVOLNÝ, Daniel a kol.: *21.8. 1968*. Brno 2004.

KRATOCHVIL, Jan: *Český a slovenský exil 20. století. Úvodní katalog k výstavám český a slovenský exil 20. století*. Brno 2002.

KRYL, Karel: *Krylogie. Autorské pořady vysílané v letech 1975–1989 rozhlasovou stanicí Svobodná Evropa*. Praha: Academia 1994.

LEHÁR, Jan a kol.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: LNL 2004.

MANDELÍČKOVÁ, Monika: „Divoká místa“. In. *Listy*, č. 4, 2004.

MARLINOVÁ, Olga: „Návrat je stejně těžký jako odchod.“ *Přítomnost*, č. 4., 2003, s. 12–14.

MATĚJKA, Ladislav: *Jiří Voskovec & Jan Werich Korespondence I*. Praha: Akropolis 2007.

NAVARA, Luděk: *Příběhy železné opony*. Brno: Host 2004.

NAVARA, Luděk: *Příběhy železné opony 2*. Brno: Host 2006.

- NEŠPOR, Zdeněk R.: „Most, nebo propast?“. *Přítomnost*, č. 4, 2003, s. 10-11.
- NEŠPOR, Zdeněk R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2002.
- NOVÁK, Jan: *Zatím dobrý. Mašínovi a největší příběh studené války*. Brno: Petrov 2004.
- NOVÁK, Jan – HRUBÁ, Eva: „Pravdu je těžké nějak ozvlášťňovat, protože dvě a dvě jsou čtyři vždycky...“ *Host* 21, č. 1, 2005, s. 9.
- PACNER, Karel: „Zpravodajci proti komunistickému režimu“. *Přítomnost*, č. 2., 2000, s. 21-23.
- PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. Praha: Albatros 1997.
- PAPOUŠEK, Vladimír: *Trojí samota ve velké zemi*. Jinočany: H& H 2001.
- PEJSKAR, Jožka: *Poslední pocta sv. 1. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1981*. Curych: Konfrontace 1982.
- PEJSKAR, Jožka: *Poslední pocta sv. 2. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1984*. Curych: Konfrontace 1985.
- PEJSKAR, Jožka: *Poslední pocta sv. 3. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1989*. Fallbrook 1989.
- PEJSKAR, Jožka: *Poslední pocta sv. 4. Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948–1994*. Fallbrook 1994.
- PEJSKAR, Jožka: *Útěky železnou oponou*. Praha: Melantrich 1992.
- PEKAŘ, Josef: *O smyslu českých dějin*. Praha: Rozmluvy 1990.
- PLUHÁČEK, Martin: „Ivan Blatný“. [Doslov] v: Blatný, Ivan: *Stará bydliště*. Brno: Petrov 1992.
- POVOLNÝ, Mojmír: *Má cesta dvacátým stoletím*. Brno: Šimon Ryšavý 2001.
- RUPNIK, Jacques: „Hold disidentovi“. *Přítomnost*, č. 4., 2003, s. 23.
- RUTH, Krčmářová: „Bez kořenů a s odstupem“. *Přítomnost*, č. 4, 2003, s. 15–16.
- SEDLÁČEK, Karel: *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 1993
- SVOBODA, David: „Život rovná se přesný součet náhod.“ *Přítomnost*, č. 4, 2003, s. 40–41.
- ŠAJTAR, Jaroslav: „Kdo držel Rakousko?“ In. *Reflex*, č. 43, 26. října 2006, s. 16.
- ŠKVORECKÝ, Josef, SALIVAROVÁ, Zdena: *Samožerbuch*. Brandýs nad Labem: Panorama 1991.

ŠKVORECKÝ, Josef – PŘIBÁŇ, Michal – TRÁVNÍČEK, Jiří: „Dannyo obyčejné životy“ (Rozhovor). *Host* 20, č. 7/2004, s. 5.

TIGRID, Pavel: *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha: Odeon 1990.

TIGRID, Pavel: *Politická emigrace v atomovém věku*. Praha: Prostor 1990.

TOMÁŠ, František: *Je sedm hodin středověkého času*. Praha: Evropská Exilová Edice 1991.

TRÁVNÍČEK, Mojmír: „Zamyšlení nad Ivanem Divišem“. *Host* 15, č. 5/1999, s. 13.

ULČ, Ota: „Profil a motivace československých emigrantů v osmdesátých letech našeho století“. *Sociologický časopis* 4, č. 31, 1995, s. 473-483.

VACULÍK, Jaroslav: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. Brno: MU 2002.

VYKOUPILOV, Libor: *Slovník českých dějin*. Brno: J. Zirkus 2000.

VRBA, Rudolf: „Kosmopolita ve zlaté Praze“. *Přítomnost*, č. 4, 2003, s. 17.

Internetové odkazy

RULF, Jiří: „Ivan Blatný“. *Reflex* 1999/č. 50. Citováno podle: URL <<http://www.reflex.cz/Clanek8059.html>> [12.5.2007].

BROUČEK, Stanislav: „Zpráva ředitele ústavu pro etnografii a migraci po 2. světové válce.“ <<http://www.mvcr.cz/azyl/integrace2/nks01/prispevek8.pdf>> [26.3.2007].

WAGNEROVÁ, Alena: „Krásná trpká cesta“. Setkání s Listy. Obsah čísla 3/2003, s. 3. Dostupné z: URL <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=033&clanek=030305>> [7.4.2007].

LOPOUR, Jaroslav: Česko – Slovenská filmová databáze. Dostupné z URL <<http://www.csfd.cz/herce/1087-baarova-lida/>> [25.4. 2007].

PODZEMNÝ, Čestmír: „Zpráva o konečných výsledcích amnestie – 1969.“ [online] Úřad pro zahraniční styky a informace. Praha, 2006, s. 3. Dostupné z: URL <<http://archiv.uzsi.cz/main.php/static?id=kontakty&Ing=cs.>> [8.4.2007]

Československé dokumentační středisko. Dostupné z: URL <www.csds.cz/heslar.php?typ=pers&letter=F - 13k> [20.3.2007]

TESAŘOVÁ, Lucie: „Psychologické hledisko emigrace“. In. *Češi v Americe (USA)*. Dostupné z: URL <http://cesivamerice.sweb.cz/02_diplomka_obsah.htm> (12. 2. 2007).

9. Resumé

Tato diplomová práce se zabývá pohnutými osudy československých občanů, již byli v důsledku politických událostí let 1948 a 1968 donuceni odejít do exilu. Abychom mohli přesněji charakterizovat jednotlivé změny a proměny, jež v exilu probíhaly, vybrali jsme si pět významných skupin obyvatelstva a jejich nejvýznamnější představitele, kteří byli v exilu nejvíce činní. Na těchto skupinách jsme s pokusili nalézt jednotlivé shody a rozdíly.

Snažili jsme se zmapovat působení těchto skupin v letech 1948 až 1989, přičemž jsme se zajímali o to, jaké organizace zakládali, v jakých periodikách se prezentovali, a také jaká byla jejich vzájemná spolupráce v exilu. Pokusili jsme se znázornit strukturu základních emigrantských organizací a jejich působení v zahraničí, které mělo velký podíl na zachování kultury Československa v exilu. Tyto otázky jsme zpracovali mimo jiné za pomoci knih Jožky Pejskara – *Poslední pocta* (svazek I–IV). V diplomové práci se na jejich základě pokoušíme také o vypracování statistik, je však patrné, že informace o emigraci po roce 1968 lze zatím jen s obtížemi vyčíslit, neboť dosud není zpřístupněno dostatečné množství dokumentů a pramenných informací.

V závěru konstatujeme, že komunisté vyhnali z naší země takové osobnosti, jejichž nepřítomnost znamenala pro náš národ obrovskou ztrátu. Nemenší ztrátou byla emigrace také pro většinu z nich, jini se však teprve v zahraničí společensky i politicky probudili. Jednotlivé kapitoly obsahují (výběrově) několik popsaných individuálních osudů, na nichž mapujeme nejen specifické motivace jednotlivých skupin k emigraci, ale také způsob jejich útěku, jak se jim podařilo v nové zemi uchytit, kam vlastně emigrovali a zda se po Sametové revoluci vrátili do vlasti.

This thesis paper addresses stirred lives of those czechoslovakian inhabitants who were forced to leave into exile due to political happenings of 1948 and 1968. In order to describe in detail several changes and variables, which took place in the exile, we chose five important groups of inhabitants. We also pinpointed the groups` most important leaders who were the most active in their places of exile. We attempted to find what was similar and what was divergent to each group of people.

We sought to map actings of each group between 1948 to 1989. We also studied which organizations were formed, where they presented themselves and how they cooperated together. We undertook to describe the structure of basic immigrant organizations and their impingment abroad, which partook the maintanance of Czechoslovakian culture in the exile. These issues were studied with the help of books written by Jozka Pejskar –*Posledni pocta* (issues I-IV) and other works. In our thesis, we also attempt to make statistics but it is clear that data regarding immigration after 1968 is very hard to depict by numbers. The reason being is that many documents and relevant information pertaining to this matter is not available.

Finally we establish that communists had driven out of our country many prominent individuals whose absence meant big losses for our nation. Having been forced to leave Czechoslovakia, they also experienced great losses on their part, except for those who started to socially or politically grow in their country of exile. Individual chapters contain descriptions of several people`s destinies which lead us to depicture not only specific motivations of each group to immigrate, but also a way of escaping, a way of settling in the new country, where they immigrated and whether they have returned to their native country after the Velvet Revolution.